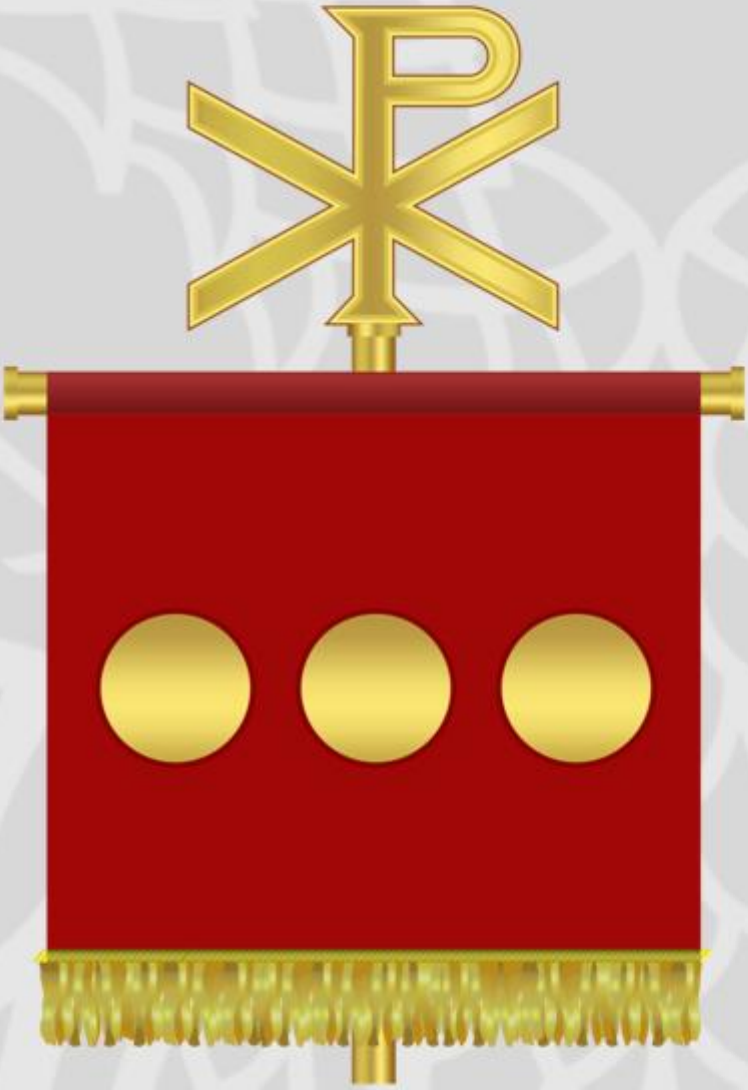

ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ν. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ

α ω

Τῇ Ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια,
Ἀναγράφω σοι ἡ Πόλις σου Θεοτόκε.
Ἀλλ᾽ ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον,
Ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
Ἵνα κράζω σοι· Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε.

Golden Horn
Sea of Marmara
Bosphorus

Οι Άγιοι Ισαπόστολοι και Θεόσεπτοι Αυτοκράτορες Κωνσταντίνος και Ελένη, μετά του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού.

Οι πρώτοι Χριστιανοί Βασιλείς.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ν. ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΑΘΗΝΑ 2018

Τίτλος: Η Καταγωγή των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων

Συγγραφέας: Εμμανουήλ Ν. Καρακώστας

Επιμέλεια & διόρθωση κειμένου: Γεώργιος Καρακώστας

ISBN 978-618-00-0073-3

Β' Έκδοση: Αθήνα 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος……………………………………………………………………..…………...……..9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α’: Οι Αυτοκράτορες από τον Ρωμανό Γ’ Αργυρό μέχρι το 1453…………………………………………………......…………………………….. 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β’: Οι Αυτοκράτορες από τον Νικηφόρο Α’ μέχρι τον Ιωάννη Α’ Τσιμισκή………………………………………………………………………............. 23

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ’: Η Μακεδονική Δυναστεία…………………………..………………. 31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ’: Η Περίοδος της Εικοσαετούς Αναρχίας και η Δυναστεία των Ισαύρων............……………………………………………………………….…………… 37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε’: Ο Αυτοκράτορας Ηράκλειος και η Δυναστεία του ……......................... 41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ’: Μέγας Κωνσταντίνος, Ιουστινιανός και Πρωτοβυζαντινή Περίοδος………………………………………………………………………...…… 49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ’: Η Ελληνικότητα της Ρωμανίας – Παρατηρήσεις και Συμπεράσματα ..…. 59

Συνοπτικός Πίνακας Αυτοκρατόρων…………………………………….…………..... 73

Βιβλιογραφία……………………………………………………………………...……. 77

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον,
εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες (Ψλ. ΡΚϚ΄, 1)

Το ελληνικό Έθνος έχει πολλά για να καυχιέται, την πίστη του στον Αληθινό Θεό και την βοήθεια που προσέφερε στην διάδοση του Χριστιανισμού, τον πολιτισμό του, τις επιστήμες του, την γλώσσα του, αλλά και την ιστορία του. Είναι γνωστό πως η ελληνική ιστορία θαυμάζεται από όλους τους λαούς του κόσμου, γιατί έχει επιδείξει μεγάλα και σπουδαία επιτεύγματα, όπως ηρωικούς αγώνες, οι οποίοι αποτέλεσαν πρότυπο για πολλούς ανθρώπους, πολιτισμό και πολλά ακόμη. Πολλές αγλαείς περίοδοι υπάρχουν λοιπόν σε αυτήν, μία από τις οποίες είναι η περίοδος του μεσαιωνικού Ελληνισμού, που εκφράζεται μέσα από την Χριστιανική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, και ίσως να αποτελεί την σπουδαιότερη όλων.

Η Αυτοκρατορία αυτή λοιπόν, η επονομαζόμενη Ρωμανία, είναι η μακροβιότερη αυτοκρατορία στην ανθρώπινη ιστορία, αφού διήρκησε περισσότερο από 11 αιώνες, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσε ένα κράτος πανίσχυρο, από πολλές απόψεις. Στον στρατιωτικό τομέα ήταν ισχυρότατη, ελέγχοντας μάλιστα πολλά άλλα κράτη, χρησιμοποιώντας τους στρατούς αυτών ως μισθοφορικές δυνάμεις, οικονομικά ήταν η μεγαλύτερη δύναμη της εποχής, και αυτό φαίνεται περίτρανα από σχετική μαρτυρία ενός σταυροφόρου, που καταγράφει, πως μόνο η Κωνσταντινούπολη κατείχε τα 2/3 του πλούτου όλου του κόσμου. Από την άλλη, πολιτισμικά ήταν ο συνεχιστής του ελληνικού πολιτισμού, που αποτελούσε την πεμπτουσία του ανθρωπίνου πνεύματος, με τις τέχνες και τις επιστήμες να συνεχίζονται και να ανθούν. Μαζί με όλα αυτά, κατείχε την πίστη στον Αληθινό Θεό, την οποία μετέδωσε σχεδόν σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Εν ολίγοις, τα συστατικά στοιχεία αυτού του κράτους ήταν ο Χριστιανισμός, ο Ελληνισμός και η ρωμαϊκή πολιτική κυριαρχία.

Αυτή ήταν με λίγα λόγια η Αυτοκρατορία, η οποία συχνά ονομάζεται Βυζάντιο, ένας όρος ο οποίος είναι μεταγενέστερος, αλλά που εξέφραζε ορισμένες φορές την Κωνσταντινούπολη, όπως φαίνεται στο έργο «Περί Θεμάτων» του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. Από το βιβλίο αυτό λαμβάνουμε μία ακόμη χρήσιμη πληροφορία, η οποία επεξηγεί και τον τίτλο της παρούσης εργασίας. Ο Αυτοκράτωρ αυτός, δεν μεταχειρίζεται τον όρο «αυτοκράτωρ Ρωμαίων» αλλά «αυτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως» και «βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως», και επειδή κατά τον Κ. Παπαρρηγόπουλο η πραγματεία του αυτή είναι επίσημη, και ο όρος αυτός πρέπει να θεωρείται ως τέτοιος. Με αυτό το σκεπτικό πρέπει να διαβάζουμε και τον τίτλο του εγχειριδίου τούτου, δηλαδή να λαμβάνουμε τον όρο «Βυζαντινοί Αυτοκράτορες», ως οι Αυτοκράτορες οι βασιλεύσαντες εν Κωνσταντινουπόλει.

Αφού επεξηγήσαμε και τον τίτλο της έρευνας, περνάμε να δούμε και τον σκοπό της. Όπως είναι γνωστό, για λόγους που επίσημα τουλάχιστον δεν γνωρίζουμε, μπορούμε όμως να φανταστούμε, τα τελευταία χρόνια υπάρχει μία τάση αποδόμησης της ελληνικής ιστορίας, η

οποία επιχειρείται πανταχόθεν, καταβάλλοντας προσπάθεια να πλήξει όλες τις ιστορικές περιόδους της Ελλάδος. Όμως, εκεί που καταβάλλεται η μεγαλύτερη προσπάθεια και έχει δοθεί η μεγαλύτερη βαρύτητα για αλλοίωση της ιστορίας είναι η περίοδος του Χριστιανικού μεσαιωνικού Ελληνισμού. Μέσα λοιπόν στα πλαίσια της γενικότερης αμφισβήτησης της ελληνικής ιστορίας, ένα καίριο θέμα που θίγεται συχνά είναι η βυζαντινή περίοδος, ότι δήθεν δεν αποτελεί μέρος της ευρύτερης ιστορίας των Ελλήνων, και ένα σημείο το οποίο υπερτονίζεται είναι η καταγωγή των Αυτοκρατόρων, αφού διατυπώνεται η άποψη ότι κανείς ή σχεδόν κανείς από αυτούς δεν ήταν Έλληνας.

Η παρούσα έρευνα έχει σκοπό να δείξει την καταγωγή των Αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως, όλων των ιστορικών περιόδων, μέσα από τα ιστορικά στοιχεία και τις πηγές, καθώς και τα πορίσματα των ειδικών ιστορικών, και να ανασκευάσει αυτές τις θεωρίες, έτσι ώστε να φανεί η αλήθεια για το εν λόγω κομμάτι της ελληνικής ιστορίας. Οι Αυτοκράτορες που αναφέρονται στην έρευνα είναι οι 88 που βασίλευσαν στην Κωνσταντινούπολη, και την Νίκαια στην περίοδο της λατινοκρατίας, ενώ δεν συμπεριλαμβάνονται οι συναυτοκράτορες. Πρόκειται για την πρώτη έρευνα που πραγματεύεται το εν λόγω θέμα, αφού κατά την βιβλιογραφική ανασκόπηση που διενεργήθηκε, δεν βρέθηκε άλλη μελέτη με αντίστοιχο ερευνητικό αντικείμενο.

Αυτό είναι λοιπόν το θέμα της έρευνας, και για να κλείσουμε τον πρόλογο θα ήθελα να τονίσω πως κομμάτια του παρόντος κειμένου δημοσιεύθηκαν στις ιστοσελίδες «Αντίβαρο» (antibaro.gr), με την συγκατάθεση του δημιουργού της κ. Ανδρέα Σταλίδη, και «Πεμπτουσία» (pemptousia.gr), με την μέριμνα του συντονιστή περιεχομένου κ. Πέτρου Παναγιωτόπουλου, τους οποίους και ευχαριστώ θερμά για την βοήθεια και την συνεργασία. Εν κατακλείδι, αναφέρουμε πως το εγχείρημα αυτό αφιερώνεται εις μνήμην *«πάντων τῶν ὑπὲρ τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν ἡρωϊκῶς ἀγωνισαμένων καὶ ἐνδόξως πεσόντων ἐν τοῖς ἱεροῖς τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ἀγῶσι, πάλαι τε καὶ ἐπ' ἐσχάτων»,* και μαζί με αυτούς σε όλους εκείνους που κατέστησαν το ελληνικό Γένος περιώνυμο, όπως Αγωνιστές, Διδασκάλους, Ήρωες, Μάρτυρες, Αγίους. Εις πείσμα των καιρών εμείς οι απόγονοι των Ελλήνων δεν λησμονούμε Αυτούς.

Μανώλης Καρακώστας
MSc Διοίκησης Επιχειρήσεων
Επαγγελματίας Υγείας – Ερευνητής

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α': ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΩΜΑΝΟ Γ' ΑΡΓΥΡΟ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1453

Αρχίζουμε την έρευνα όχι από τους πρώτους Αυτοκράτορες, αλλά από εκείνους που διακυβέρνησαν το κράτος αμέσως μετά το τελευταίο αρσενικό μέλος της Μακεδονικής Δυναστείας, δηλαδή τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Η' (1025-1028), έως τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Κατόπιν, μελετούνται αυτούσιες άλλες ιστορικές περίοδοι, ενώ ορισμένες διαμορφώνονται αναλόγως με τις ανάγκες της έρευνας, προς ευκολία της διεξαγωγής της, αλλά και του αναγνώστη.

Στην ιστορική περίοδο που εξετάζεται σε αυτό το πρώτο κεφάλαιο, βασίλευσαν 5 Βασιλικοί Οίκοι και 9 μεμονωμένοι Αυτοκράτορες. Οι Οίκοι αυτοί είναι των Κομνηνών (1057 – 1185), των Δουκών (1059 – 1078 και 1204), των Αγγέλων (1185 – 1204), των Λασκαριδών (1204 – 1261) και των Παλαιολόγων (1259 – 1453), και οι Αυτοκράτορες εκτός δυναστείας οι Ρωμανός Γ' Αργυρός (1028 – 1034), Μιχαήλ Δ' Παφλαγών (1034 – 1041), Μιχαήλ Ε' Καλαφάτης (1041 – 1042), Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος (1042 – 1055), Μιχαήλ ΣΤ' Βρίγγας (1056 – 1057), Ρωμανός Δ' Διογένης (1068 – 1071), Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης (1078 – 1081), Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης (1222 – 1254) και Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός (1347 – 1354).

Ξεκινάμε με τους Κομνηνούς, οι οποίοι σύμφωνα με τον Μιχαήλ Ψελλό κατάγονταν από την Κόμνη της Θράκης,[1] μια κώμη κοντά στην Αδριανούπολη,[1] απ' όπου λέγεται πως έλαβαν και το επώνυμό τους.[2, 3] Με την άποψη αυτή συνηγορούν οι Άμαντος, Madler, Schlumberger, Chalandon, Kazhdan [4] και Βάρζος.[5] Όμως, υπάρχει και η άποψη πως οι Κομνηνοί κατάγονταν από την Παφλαγονία, αλλά σύμφωνα με τους παραπάνω ιστορικούς αυτό ερμηνεύεται με το ότι από την Θράκη μετοίκησαν στην Παφλαγονία, όπου απέκτησαν και την περιουσία τους.[5, 6] Ειδικότερα, ο Kazhdan αναφέρει ότι ο Μανουήλ Ερωτικός, το πρώτο μέλος της δυναστείας, απέκτησε τα κτήματά του στην Παφλαγονία,[7] με τον Runciman να προσθέτει ότι αυτό ήταν η ανταμοιβή του Βασιλείου Β' προς αυτόν, για την αφοσίωσή του στον αγώνα κατά του Βάρδα Σκληρού.[8] Αλλά, υπάρχει και η αντίθετη γνώμη, ότι δηλαδή η μετοικεσία έγινε αντιστρόφως, από την Παφλαγονία στην Θράκη.[9, 10] Αυτό γιατί ο Νικηφόρος Βρυέννιος δεν ονομάζει Κομνηνό τον Μανουήλ Ερωτικό, και η άποψη αυτή ενισχύεται με την μαρτυρία του Ιωάννη Σκυλιτζή, αλλά ακόμα περισσότερο με αυτή της Άννας Κομνηνής, που μιλά για την πόλη του παππού του Αλέξιου Α', η οποία είναι η Κασταμονή της Παφλαγονίας.[10] Με αυτήν την άποψη τάσσονται οι σύγχρονοι ιστορικοί Καραγιαννόπουλος, Λάσκαρης και Κατσαρός, αλλά και ο εθνικός μας ιστορικός Κ.

Παπαρρηγόπουλος, κρατώντας πάντως επιφυλάξεις, κατά τους ιστορικούς που υποστηρίζουν την αντίθετη θέση.[10]

Αξίζει να σημειωθεί πως λέγεται ότι οι Βυζαντινοί από την εποχή του Ισαακίου Κομνηνού θεωρούσαν την προέλευση της οικογένειας ανατολική και όχι δυτική, διότι στην συνείδηση του κόσμου οι αριστοκράτες της ανατολής ήταν ανώτεροι από εκείνους της δύσης.[11] Όποια από τις δύο εκδοχές κι αν ισχύει πάντως, αυτό δεν επηρεάζει το θέμα της εθνικότητας των Κομνηνών, αφού σύμφωνα με τον Βάρζο και τον μεγάλο βυζαντινολόγο A. Vasiliev, η δυναστεία είναι χωρίς αμφιβολία ελληνικής καταγωγής,[11, 12] με τον Παπαρρηγόπουλο να συνυπογράφει σε αυτό.[13] Είχε πιθανολογηθεί και η άποψη ότι είναι βλάχικης καταγωγής [14] ή εξελληνισμένοι Βλάχοι,[15] κάτι όμως το οποίο δεν έχει καμία απολύτως ισχύ.[16]

Ο επόμενος Οίκος και συγγενής προς αυτόν των Κομνηνών είναι εκείνος των Δουκών, για τους οποίους λέγεται ότι ήταν αυτόχθονες ελληνόφωνοι και κατάγονταν κι αυτοί από την Παφλαγονία, όπου είχαν την περιουσία τους.[17, 18] Υπήρχε η παράδοση ότι η καταγωγή τους ανερχόταν στον Μ. Κωνσταντίνο, γεγονός που δεν ισχύει, διότι ο Οίκος αυτός έκανε την εμφάνισή του στα μέσα του 9^{ου} αι., του οποίου ο γενάρχης ήταν διοικητής κάποιας παραμεθόριας περιοχής, που έφερε τον τίτλο του δουκός, απ' όπου προήλθε και το όνομα της οικογένειας.[17] Επίσης, έχουν ακουστεί απόψεις και περί αρμενικής καταγωγής, οι οποίες όμως είναι αβάσιμες και δεν στηρίζονται στις ιστορικές πηγές.[18] Μετά τις δυναστείες των Κομνηνών και των Δουκών τα ηνία της Αυτοκρατορίας ανέλαβε ο Οίκος των Αγγέλων, οι οποίοι σύμφωνα με τον σύγχρονο ιστορικό της εποχής Νικήτα Χωνιάτη, κατάγονταν από την Φιλαδέλφεια της Μ. Ασίας, και δεν άνηκαν στους ευγενείς του Κράτους.[19, 20]

Ο Οίκος που διαδέχτηκε τους Αγγέλους ήταν αυτός των Λασκαριδών, οι οποίοι βασίλευσαν στην Νίκαια, κατά την διάρκεια της Λατινοκρατίας, και σύμφωνα με τον Αλέξη Σαββίδη, στο έργο του «Μελέτες Βυζαντινής Ιστορίας», ήταν καππαδοκικής καταγωγής.[21] Η ετυμολογία του ονόματος της οικογένειας κατά τον Γ. Κορδάτο ίσως είναι περσικής προελεύσεως, από την λέξη «laskat», που σημαίνει τον πολεμιστή, ενώ έχει δοθεί και άλλη μία εκδοχή, αυτή του Φ. Κουκουλέ, ότι το επώνυμο προέρχεται από την λέξη «δάσκαλος», με κάποιες τροπές ορισμένων γραμμάτων, οι οποίες ήταν συνήθεις στην καππαδοκική διάλεκτο.[21] Όπως και να έχει πάντως, καμία από τις δύο προσεγγίσεις δεν έχει εξακριβωθεί. Η τελευταία δυναστεία της Αυτοκρατορίας είναι εκείνη των Παλαιολόγων, η οποία φαίνεται να έχει τις απαρχές της στο θέμα Ανατολικό της Μ. Ασίας.[22] Υπάρχει όμως και η πεποίθηση ότι καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη, αφού το όνομα αυτό θεωρείται φαναριώτικο, χωρίς όμως να υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία για να υποστηριχθεί η άποψη αυτή.[23, 24] Τέλος, σύμφωνα με τον Vasiliev η δυναστεία ήταν ελληνικής καταγωγής, αφού *«άνηκε σε μία πολύ γνωστή ελληνική οικογένεια, η οποία αρχίζοντας από τους πρώτους Κομνηνούς, έδωσε στο Βυζάντιο πολλούς δραστήριους και ικανούς ανθρώπους, κυρίως δε στρατιωτικούς, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου, συγγένεψαν με τις Αυτοκρατορικές οικογένειες των Κομνηνών, Δουκών και Αγγέλων»*.[25] Ο ίδιος ιστορικός επιβεβαιώνει τα μέχρι τώρα γραφόμενα σε έτερο έργο του, πιστοποιώντας την ελληνική καταγωγή των παραπάνω Δυναστειών.[26]

Ιωάννης Β' Κομνηνός

Η εποχή των τριών αυτών Κομνηνών (1081 -1180) αποτελεί έναν χρυσό αιώνα για την Αυτοκρατορία.

Αλέξιος Α' Κομνηνός

Μανουήλ Α' Κομνηνός

Αφού είδαμε την καταγωγή των Αυτοκρατορικών Οίκων της Ρωμανίας, περνάμε στους Αυτοκράτορες οι οποίοι δεν άνηκαν σε κάποια δυναστεία, αλλά βασίλευσαν διότι ήρθαν σε συγγενικούς δεσμούς με τους παραπάνω οίκους, κυρίως μέσω του γάμου. Πρώτος χρονολογικά είναι ο Ρωμανός Γ΄ Αργυρός, από γνωστή αριστοκρατική οικογένεια, ο οποίος παντρεύτηκε την κόρη του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Η', Ζωή, και καταγόταν από το θέμα Χαρσιανόν, το οποίο βρισκόταν στην κεντρική Μ. Ασία, ανατολικά του θέματος της Καππαδοκίας.[27, 28] Τον Ρωμανό διαδέχτηκε ο Μιχαήλ Δ' ο οποίος ήταν και ο επόμενος σύζυγος της Ζωής, που καταγόταν από την Παφλαγονία, εξ ου και το προσωνύμιο Παφλαγών.[29] Ο Μιχαήλ Δ' ήταν θείος του επόμενου Αυτοκράτορα, Μιχαήλ Ε' Καλαφάτη, από την μεριά της μητέρας του. Οι πληροφορίες δεν αναφέρουν περισσότερα γι' αυτόν, αλλά κατά πάσα πιθανότητα γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, και το προσωνύμιο το έλαβε χάριν του επαγγέλματος του πατέρα του.[30] Ο Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος ήταν εκείνος που τον διαδέχτηκε στον θρόνο, ο οποίος κατά τον Μιχαήλ Ψελλό ήταν γεννημένος στην Αντιόχεια,[31] αν και υπάρχει και η άποψη ότι καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Βασιλεύουσας.[32] Ο Μιχαήλ ΣΤ' Βρίγγας είναι ο τελευταίος Αυτοκράτορας ο οποίος είχε σχέση με την Μακεδονική Δυναστεία, γι' αυτό και η βασιλεία του θεωρείται ο επίλογος της μεγάλης αυτής εποχής της Αυτοκρατορίας. Ήταν παφλαγονικής καταγωγής, και αυτό γνωστοποιείται μέσω μιας αναφοράς του Λέοντα του Διακόνου για τον Ιωσήφ Βρίγγα, συγγενή του Μιχαήλ, που αναφέρει πως καταγόταν από την Παφλαγονία.[33]

Όσοι Αυτοκράτορες αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής είχαν σχέση με την Μακεδονική Δυναστεία, οι επακόλουθοι συνέδεσαν την βασιλεία τους με τις δυναστείες των Κομνηνών, Δουκών, Λασκαριδών και Παλαιολόγων. Ο πρώτος από αυτούς είναι ο Ρωμανός Δ' Διογένης, που σύμφωνα με τις πηγές είχε καταγωγή από την Καππαδοκία,[34, 35] και συνδέεται με τις περισσότερες από τις αριστοκρατικές οικογένειες στην Μ. Ασία.[36] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί το ότι η μητέρα του ήταν κόρη του Βασιλείου Αργυρού, αδελφού του Αυτοκράτορα Ρωμανού Γ'.[37] Μετά την πτώση του Διογένη, ο θρόνος περιήλθε στον Νικηφόρο Γ', γόνο στρατιωτικής οικογένειας, που είχε αναδείξει μεγάλους στρατηγούς στους πολέμους του Βασιλείου Β' κατά των Βουλγάρων, και λέγεται πως είχε τις ρίζες της στον Οίκο των Φωκάδων,[38, 39] οι οποίοι κατάγονταν από την Καππαδοκία.[40] Επίσης, σύμφωνα με τον Νικηφόρο Βρυέννιο, ο Νικηφόρος αποτελούσε έναν τυπικό αντιπρόσωπο της στρατιωτικής αριστοκρατίας της Μ. Ασίας.[41] Ο επόμενος Αυτοκράτορας είναι ο Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης, ο οποίος τιμάται ως Άγιος από την Ορθόδοξο Εκκλησία. Είναι από τους πιο γνωστούς και αγαπητούς Αυτοκράτορες, λόγω του φιλανθρωπικού – κοινωνικού έργου του και των αγώνων που έδωσε κατά των Λατίνων σε εκκλησιαστικό και πολιτικό επίπεδο. Άνηκε σε οικογένεια που μέλη της είχαν διακριθεί σε ανώτατα αξιώματα του κράτους, και η καταγωγή του ήταν από την Θράκη,[42, 43] εκ της πόλεως του Διδυμοτείχου, σύμφωνα με τον Γεώργιο Ακροπολίτη,[44] ενώ κατά την εκδοχή του Κεδρηνού της Αδριανουπόλεως.[45, 46] Το επώνυμο της οικογένειας είναι το υποκοριστικό της λέξης «βάτος», με μια μικρή παραλλαγή στην κατάληξη (–άτζης αντί –άκης), η οποία ήταν συνήθης τον 10^{ο} αι. Υπήρχε κάποτε η άποψη ότι η κατάληξη του ονόματος ήταν σλαβική, η οποία όμως αναιρέθηκε από τον καθηγητή Φ. Κουκουλέ.[47] Ο τελευταίος Αυτοκράτορας που εξετάζεται στο παρόν κεφάλαιο είναι ο Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός, γιος του Μιχαήλ Καντακουζηνού,

διοικητή του Μορέα. Άνηκε σε πλούσια οικογένεια και είχε γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη.[48]

Παρουσιάστηκαν όλα τα στοιχεία για τους Αυτοκράτορες της Ρωμανίας, σε ό,τι έχει να κάνει με τους τόπους καταγωγής τους. Φαίνεται λοιπόν, ότι οι περιοχές ή οι πόλεις απ' όπου προέρχονταν είναι η Παφλαγονία, η Φιλαδέλφεια,, η Καππαδοκία, το Ανατολικόν και το Χαρσιανόν, από την μεριά της Μ. Ασίας, από την Κωνσταντινούπολη και την Θράκη από το δυτικό μέρος της Αυτοκρατορίας, και τέλος από την Αντιόχεια. Αφού παρατέθηκαν οι τοποθεσίες καταγωγής, ας δούμε τώρα τι εθνικότητας ήταν οι κάτοικοι αυτών των περιοχών, κατά συνέπεια και οι Αυτοκράτορες που γεννήθηκαν σε αυτές. Για την Πρωτεύουσα και την Θράκη δεν νομίζω να χρειάζεται να ειπωθούν πολλά, αφού την Κωνσταντινούπολη *«την κατοικούσαν ανέκαθεν ελληνογενείς, ελληνόφωνοι και ελληνοπαίδευτοι κάτοικοι»,*[49] και ήταν από καταβολής της πόλη ελληνική,[50] ενώ η Θράκη είχε αρχίσει να εξελληνίζεται πριν ακόμη την κλασική περίοδο,[51, 52] με τις πρώτες ελληνικές αποικίες να συναντώνται τον 8^{ο} αι. π.Χ.[52, 53] Το ίδιο συμβαίνει και με την Αντιόχεια, αφού την έχτισε ο Σέλευκος Α' Νικάτωρ το 300 π.Χ., και της προσέδωσε το όνομα αυτό προς τιμή του πατέρα του Αντίοχου. Οι πρώτοι κάτοικοί της ήταν Αθηναίοι και Μακεδόνες, τους οποίους ο ιδρυτής της είχε μεταφέρει από την γειτονική Αντιγόνεια, χτισμένη έξι χρόνια πριν.[54] Σαφώς οι πληθυσμοί εξακολούθησαν να είναι ελληνικοί κατά το πέρασμα των χρόνων,[55, 56] φτάνοντας μέχρι και τις μέρες μας, που οι Ορθόδοξοι κάτοικοι της Αντιόχειας και της Συρίας γενικότερα, αυτοχαρακτηρίζονται ως Ρωμιοί.

Περνάμε τώρα στην περιοχή της Μ. Ασίας, απ' όπου κατάγονταν οι περισσότεροι Αυτοκράτορες. Ξεκινάμε από την Φιλαδέλφεια, η οποία χτίστηκε από τον Ευμένη Β' της Περγάμου το 189 π.Χ. και την αφιέρωσε στον αδελφό του Άτταλο Β' τον Φιλάδελφο. Όταν το 17 μ.Χ. καταστράφηκε από σεισμό, ξαναχτίστηκε με σημαντικά κτήρια και της έδωσαν το όνομα «Μικραί Αθήναι».[57] Κατόπιν, όσον αφορά την Παφλαγονία γνωρίζουμε ότι *«η παράκτια περιοχή της εξελληνίστηκε κατά την αρχαιότητα ως συνέπεια της εγκαθίδρυσης των αποικιών των ελληνικών πόλεων στην περιοχή»*.[58] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί ο Διογένης ο Κυνικός, ο οποίος καταγόταν από την Σινώπη,[59] και με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται το ελληνικό στοιχείο στην Παφλαγονία, ακόμα και πριν την ελληνιστική περίοδο. Κλείνουμε τις αναφορές στις περιοχές της Μ. Ασίας με τα θέματα του Ανατολικού, της Καππαδοκίας και του Χαρσιανού. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με την Καππαδοκία, είναι γνωστό πως ο εξελληνισμός της ήταν μια μακραίωνη διαδικασία, η οποία επισπεύστηκε χάριν της ταχύτατης διάδοσης του Χριστιανισμού, που εν τέλει θα εξελληνιστεί πλήρως μετά την πλήρη επικράτησή του,[60] δηλαδή τον 4^{ο} αι. μ.Χ. Επίσης, από τον 5^{ο} αι. μ.Χ. οι τελευταίες τοπικές διάλεκτοι έπαψαν να ομιλούνται και αντικαταστάθηκαν από την κοινή ελληνιστική.[61] Από την εποχή των ελληνιστικών βασιλείων είναι γνωστό ότι υπήρχαν Έλληνες εκεί, όπως ο τελευταίος βασιλιάς της Καππαδοκίας, Αρχέλαος, ο οποίος κατά πάσα πιθανότητα ήταν μακεδονικής καταγωγής,[62] ο Αρεταίος ο Καππαδόκης, ο οποίος ήταν ιατρός, και οι μεγάλοι Άγιοι της Ορθοδοξίας Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος ο Θεολόγος, Γρηγόριος Νύσσης κ.α.

Γενικότερα, κάτι το οποίο θα πρέπει να διευκρινιστεί γενικά για όλη την έκταση της Μ. Ασίας, είναι πως το ελληνικό στοιχείο υπήρχε σε αυτήν πριν την εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου, και μετά την εποχή του, ο ελληνισμός εγκαθιδρύθηκε εκεί καθολικά. Βέβαια,

υπήρχαν και μερικές εξαιρέσεις, κάποιες περιοχές οι οποίες ίσως να μην είχαν εξελληνιστεί πλήρως, κάτι όμως που συνέβη τελικά με το πέρασμα των ετών, όπως είδαμε παραπάνω και με την περίπτωση της Καππαδοκίας. Όλα αυτά που αναφέρονται δεν είναι αυθαίρετες απόψεις, αλλά γεγονότα που στηρίζονται στις ιστορικές πηγές. Βλέπουμε λοιπόν, τον Benjamin Isaac, να τονίζει πως οι ελληνιστικοί Έλληνες της Μ. Ασίας ήταν συνειδητοποιημένοι για τις προγονικές τους καταβολές, λέγοντας πως *«προφανώς η καλύτερη και πιο ευχάριστη φιλοφρόνηση που θα μπορούσε να κάνει κάποιος σε μια Ελληνιστική πόλη στη Μικρά Ασία ήταν να επιμένει για την προγονική της καταβολή: δεν ήταν μια πόλη ακαθόριστων μεταναστών, αλλά γνήσιοι αίματος Έλληνες και Μακεδόνες. Και πάλι, βλέπουμε ότι τέτοιες απόψεις ήταν πολύ συνηθισμένες, αλλά υπήρχαν και κριτικές».*[63] Την ύπαρξη του ελληνισμού στην Μ. Ασία και τον εξελληνισμό της κατά την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου επισημαίνει και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, στο έργο του «Τα διδακτικώτερα πορίσματα της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους», λέγοντας ότι *«ο εξελληνισμός της μικράς Ασίας ήτο ευχερής. Άπασα η παραλία αυτής ήτο προ πολλού ελληνική, ώστε άμα καταλαβόντος του μεγάλου Αλεξάνδρου και την μεσογαίαν φυσικώ τω λόγω ο Ελληνισμός επεκράτησε καθ' όλην την ευρείαν εκείνην χερσόνησον».*[64] Και στην συνέχεια αναφέρει ότι μετά τον θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου η κυριαρχία έμεινε στους Έλληνες, και περιγράφει τον εξελληνισμό κάθε περιοχής της χερσονήσου, όπως και τις επιμιξίες που έγιναν χωρίς να χαθεί το ελληνικό στοιχείο, αλλά αντιθέτως να επικρατήσει και να ανθίσει, αφού επί παραδείγματι, όπως λεγόταν οι Ευμενείς και οι Άτταλοι ανέδειξαν μία Νέα Ελλάδα.[64]

Δείξαμε λοιπόν, πως οι περιοχές της Μ. Ασίας από τις οποίες κατάγονταν οι Αυτοκράτορες ήταν ελληνικές, προ πολλών αιώνων, και εξακολουθούσαν να είναι κατά την ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, οπότε ο Ελληνισμός σε αυτές δεν χάθηκε, παρ' όλες τις μορφολογικές αλλαγές που έλαβαν χώρα ανά μέσω των αιώνων, αφού όσοι λαοί πέρασαν από την Μ. Ασία εξελληνίστηκαν και αφομοιώθηκαν πλήρως, όπως οι Γαλάτες και οι Γότθοι,[65, 66] γεγονός που επιβεβαιώνει και επαληθεύει τον εξελληνισμό των περιοχών αυτών. Άλλωστε, ο Vasiliev, αναφέρει πως οι Αυτοκράτορες από τον Μιχαήλ ΣΤ' μέχρι και τον Νικηφόρο Γ' ήταν Έλληνες, δείχνοντας εμμέσως και την εθνικότητα των ανθρώπων της χερσονήσου.[67] Παρ' όλες τις εγκαταστάσεις άλλων λαών, ο αριθμός τους δεν ήταν τέτοιος ώστε να αλλοιωθεί ο ιθαγενής πληθυσμός, και γενικά η Μ. Ασία ήταν ελληνική όσο άλλοτε η Κάτω Ιταλία και η Σικελία,[68] επομένως και οι κάτοικοι της εποχής που εξετάζουμε ήταν Έλληνες, όπως και οι Βασιλείς. Το πρόβλημα όμως που δημιουργείται στην βυζαντινή εποχή είναι η εγκατάσταση άλλων λαών σε αυτήν, κυρίως Αρμενίων, καθ' όλη την ιστορική διάρκεια της Αυτοκρατορίας, αλλά ειδικότερα τον 10^{ο} αιώνα στην Καππαδοκία.[69, 70] Οι μετακινήσεις πληθυσμών ήταν κάτι σύνηθες στην Αυτοκρατορία, αφού ήταν μία πολιτική για την φύλαξη των συνόρων, και γινόταν σε πάρα πολλές περιοχές, όπως την Θράκη, την Μακεδονία, την Ιλλυρία, την Μ. Ασία.[71] Όμως, παρά την ύπαρξη κι άλλων λαών, υφίστατο διάκριση μεταξύ των πληθυσμών, όπως φαίνεται από τις εντάσεις που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ Ελλήνων Καππαδοκών και Αρμενίων,[72] αλλά και με την γενικότερη δυσπιστία και προκατάληψη των Βυζαντινών έναντι των Αρμενίων, και αυτό μπορεί να φανεί από ότι οι Βυζαντινοί συγγραφείς σε αναφορές τους φρόντιζαν να αναφέρουν αν ένα πρόσωπο είναι Αρμένιος ή αρμενικής καταγωγής.[73]

Με αφορμή την επισήμανση αυτή, μπορούμε να κάνουμε άλλη μια διαπίστωση για την καταγωγή των Αυτοκρατόρων, ότι δηλαδή σε καμία ιστορική αναφορά, είτε από παλιούς είτε από νεώτερους ιστορικούς δεν αναφέρεται κανείς ως Αρμένιος, όπως συμβαίνει με άλλους Αυτοκράτορες. Οπότε, αυτή η αποσιώπηση, μπορεί να θεωρηθεί ως μια έμμεση μαρτυρία που αυτόματα μας παραπέμπει στην ελληνική καταγωγή αυτών. Εξ άλλου, τον 11^{ο} αι. η αρμενική αριστοκρατία άρχισε να εγκαθιδρύεται στην Κιλικία, όπου και δημιουργήθηκε το ανεξάρτητο βασίλειο της Αρμενίας, οπότε κι απ' αυτό το περιστατικό φαίνεται η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο λαών. Αυτός ήταν ο λόγος άλλωστε, που κατά την περίοδο των Κομνηνών οι Αρμένιοι ευγενείς είναι πολύ λιγότεροι απ' ό,τι στο παρελθόν.[73] Τέλος, για να φανεί η εθνογραφία της Μ. Ασίας την βυζαντινή εποχή, παραθέτουμε την αναφορά του σπουδαίου βυζαντινολόγου Ch. Dielh που λέει, ότι *«εντούτοις η εξ ολοκλήρου ελληνική Μικρά Ασία παρέμεινε συνδεδεμένη με την αυτοκρατορία και γι' αυτό παρέμεινε για πολύ καιρό η μεγάλη δύναμη της μοναρχίας»,*[74] συμπληρώνοντας πως από τον Άλυ ποταμό (αρχίζει κοντά στην Σεβάστεια, περνάει από την κεντρική Μ. Ασία και εκβάλλεται ανατολικά της Σινώπης) και δυτικά ήταν αμιγώς ελληνική.[74]

Κλείνουμε με μία αναφορά ακόμα, από την επιστολή του Ιωάννη Βατάτζη στον πάπα Γρηγόριο Θ' (1227 – 1241), που δείχνει επιπλέον και την ελληνική συνείδηση την δική του, των κατοίκων της Αυτοκρατορίας και των προγόνων του. Αναφέρει χαρακτηριστικά πως *«στο δικό μας γένος των Ελλήνων βασιλεύει η σοφία»*, και αλλού πως *«οι ιδρυτές της δυναστείας μου, αυτοί από το γένος των Δουκών και των Κομνηνών, για μην αναφέρω και τους άλλους, οι οποίοι κατάγονται από γένη ελληνικά».*[75] Μάλιστα, από αυτήν την δεύτερη επισήμανση μπορεί να εξακριβωθεί πως η καταγωγή των Κομνηνών, των Δουκών και των άλλων Αυτοκρατόρων ήταν ελληνική, όπως ξεκάθαρα αναφέρει ο Βασιλιάς Ιωάννης. Μία τελευταία αλλά αξιοπρόσεχτη παρατήρηση είναι ότι οι αυτοκρατορικοί οίκοι από την εποχή διακυβέρνησης των Κομνηνών, όπως και οι οικογένειες των Αυτοκρατόρων που δεν άνηκαν σε κάποια δυναστεία, είχαν αναπτύξει συγγενικούς δεσμούς μεταξύ τους μέσω επιγαμιών.[76]

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάστηκε η καταγωγή των Αυτοκρατόρων της Ρωμανίας από το 1028 μέχρι και το τέλος της Αυτοκρατορίας, μέσα από αναφορές σύγχρονων ιστορικών του κράτους, όπως και νεώτερων. Επιπροσθέτως, εξετάστηκαν οι τόποι καταγωγής των Αυτοκρατόρων, για να διαπιστωθεί η εθνικότητά τους, με αποτέλεσμα να φανεί πως **όλοι οι Αυτοκράτορες τουλάχιστον των τελευταίων τεσσάρων και πλέον αιώνων, 425 ετών για την ακρίβεια, ήταν ελληνικής καταγωγής, έχοντας επίσης ελληνική εθνική συνείδηση, κάτι που θα αναλυθεί εκτενέστερα στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης, για όλο το χρονικό φάσμα της Αυτοκρατορίας.**

Άγιος Ιωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης

Ο επονομαζόμενος «Ελεήμων» και «Πατήρ των Ελλήνων». Κατά πολλούς πρόκειται για τον Μαρμαρωμένο Βασιλιά.

Θεόδωρος Β' Λάσκαρης

Αποτελεί την προσωποποίηση του βασιλέως – φιλοσόφου που περιγράφει ο Πλάτων στην «Πολιτεία». Επίσης, είναι ο συγγραφέας του Μεγάλου Παρακλητικού Κανόνος της Υπεραγίας Θεοτόκου, που ψάλλετε στους Ορθοδόξους Ναούς τις ημέρες του 15Αυγούστου.

Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος.

Ο τελευταίος Αυτοκράτωρ της Κωνσταντινουπόλεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β’: ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟ Α’ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ Α’ ΤΣΙΜΙΣΚΗ

Στο παρόν μέρος της έρευνας θα εξεταστούν οι Αυτοκράτορες οι οποίοι βασίλευσαν ανάμεσα σε δύο δυναστείες, αυτές των Ισαύρων και των Μακεδόνων. Αυτοί είναι οι Νικηφόρος Α’ (802 – 811), Σταυράκιος (811 – 812), Μιχαήλ Α’ Ραγκαβές (812 – 813), Λέων Ε’ ο Αρμένιος (813 – 820), οι Αυτοκράτορες της Φρυγικής Δυναστείας, Μιχαήλ Β’ (820 – 829), Θεόφιλος (829 – 842) και Μιχαήλ Γ’ (842 – 867), και τρεις Βασιλείς που κυβέρνησαν επί Μακεδονικής Δυναστείας, οι Ρωμανός Α’ Λεκαπηνός (920 – 944), Νικηφόρος Β’ Φωκάς (963 – 969) και Ιωάννης Α’ Τσιμισκής (969 – 976). Παραλείπονται οι Αυτοκράτορες της Μακεδονικής Δυναστείας που χρονικά προηγούνται και έπονται των τριών τελευταίων Αυτοκρατόρων, αλλά αυτό συμβαίνει για πρακτικούς λόγους, αφού για την Μακεδονική Δυναστεία θα γίνει ξεχωριστή αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο.

Ξεκινάμε με τον Νικηφόρο Α’, ο οποίος ήταν γενικός λογοθέτης, δηλαδή υπουργός οικονομικών του Κράτους, και ανήλθε στην εξουσία χάριν την εξέγερσης που έγινε κατά της Ειρήνης της Αθηναίας το 802.[77] Ο Νικηφόρος Α’ και ο γιος του Σταυράκιος, σύμφωνα με τις ανατολικές πηγές ήταν αραβικής καταγωγής, με κάποιον πρόγονό τους να είχε μεταναστεύσει στην Πισιδία της Μ. Ασίας, όπου γεννήθηκε ο Νικηφόρος.[77] Κατά τον Άραβα ιστορικό Tabari, ο Νικηφόρος είναι απόγονος του οίκου των Ghassan, και την μαρτυρία αυτή την αποδίδει σε ρωμαϊκές πηγές, με τον χρονογράφο Μιχαήλ τον Σύριο (12ος αι.), να προσφέρει μια πληρέστερη εκδοχή αυτής της παράδοσης, λέγοντας πως ο πρόγονος του Νικηφόρου, Djaballa, εγκαταστάθηκε στην Καππαδοκία.[78] Υπάρχει λοιπόν η άποψη, πως κατάγεται από έναν Άραβα βασιλιά, τον Djaballa, από τον οίκο Ghassan, ο οποίος την εποχή του Ηρακλείου έγινε μουσουλμάνος, αλλά αργότερα έχοντας απογοητευτεί από το χαλιφάτο εγκαταστάθηκε στην Καππαδοκία, όπου έγινε Χριστιανός. Σύμφωνα με άλλη άποψη, η εγκατάστασή του έγινε στην Πισιδία, διότι εκεί γεννήθηκε ο Νικηφόρος.[79, 80]

Βέβαια δεν γνωρίζουμε ποιες είναι αυτές οι ρωμαϊκές πηγές που επικαλείται ο Άραβας ιστορικός, αφού η μαρτυρία του χρονογράφου Μιχαήλ δεν καταλογίζεται ως ρωμαϊκή, διότι την εποχή που έζησε, η Συρία δεν άνηκε στην Αυτοκρατορία, και επιπλέον οι κάτοικοί της είχαν γίνει πλέον εθνικά και φυλετικά Άραβες μετά την αραβική κατάκτηση, συν ότι την ιστορία του την έγραψε στα συριακά.[81] Επίσης, οι μη Ορθόδοξοι χριστιανικοί πληθυσμοί της ανατολής, στους οποίους άνηκε ο Μιχαήλ, είχαν αναγνωρίσει ως βασιλιά τους εκείνον των Αράβων.[82] Μπορούμε να υποθέσουμε πως οι μαρτυρίες αυτές είναι πλασματικές, και αυτό αποτελεί μια σκέψη που ευσταθεί, διότι όσον αφορά τους Άραβες, ήταν οι μεγαλύτεροι εχθροί της Ρωμανίας εκείνη την εποχή, οπότε θα ήταν ωφέλιμο για αυτούς να ισχυριστούν πως ο Αυτοκράτορας των Χριστιανών είναι Άραβας. Άλλωστε, οι ίδιοι ισχυρισμοί περί αραβικής καταγωγής υπάρχουν πάλι από Άραβες για τον Νικηφόρο Φωκά,[83] ο οποίος τους είχε νικήσει ολοσχερώς στις μάχες που έδωσε εναντίον τους, και σαφώς κάτι τέτοιο δεν ισχύει σε καμία των περιπτώσεων, αφού δεν υπάρχει ουδεμία αναφορά από την επιστημονική κοινότητα σχετικά με την εκδοχή αυτή. Από την άλλη, ο Μιχαήλ ο Σύριος ήταν μονοφυσίτης και εχθρικά διακείμενος προς τους Έλληνες, αφού επανειλημμένα αρνήθηκε την πρόταση

του Αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνού για επιστροφή της αίρεσης που άνηκε, στην Ορθοδοξία.[84] Επομένως, αμφότεροι είχαν λόγους για να προπαγανδίσουν μεταξύ άλλων και την καταγωγή του Αυτοκράτορα Νικηφόρου.

Όμως, ας μην μείνουμε μόνο στις υποθέσεις, αλλά ας πάρουμε ως δεδομένες τις ιστορικές αυτές μαρτυρίες, για να δούμε ότι επί της ουσίας δεν αλλάζει κάτι όσον αφορά την καταγωγή και την εθνική συνείδηση των δύο αυτών Αυτοκρατόρων. Ο Νικηφόρος ακόμα κι αν προερχόταν από αραβική οικογένεια, αυτή είχε εκχριστιανιστεί και εξελληνιστεί περισσότερο από έναν αιώνα νωρίτερα, οπότε είχε σίγουρα απεμπολήσει κάθε τι το αραβικό. Αυτό φαίνεται και από την θέση που κατείχε, διότι δεν είναι δυνατόν να είχε δοθεί μια τόσο υψηλή θέση σε ένα άτομο που ήταν Άραβας, μια εποχή μάλιστα που αυτοί αποτελούσαν τον κυριότερο εχθρό την Αυτοκρατορίας. Μια τελευταία παρατήρηση πάνω σε αυτό είναι οι πόλεμοι που διενήργησε ο Νικηφόρος κατά των Αράβων,[85] κάτι το οποίο μαρτυρά με τρόπο καταφανέστατο ότι ακόμα κι αν κάποιος πρόγονός του ήταν Άραβας, εκείνος σίγουρα δεν αισθανόταν τέτοιος. Τα επιχειρήματα που παραθέσαμε παραπάνω πιστεύω πως είναι αρκετά για να φανεί ότι οι Αυτοκράτορες αυτοί δεν είχαν ίχνος αραβικής συνείδησης, αφού αυτή πολύ πριν την εποχή εκείνη είχε ταυτιστεί με τον μωαμεθανισμό. Το αν κάποιος πρόγονός τους ήταν Άραβας, περισσότερο από έναν αιώνα πριν την γέννησή τους, πρέπει να ήταν παντελώς αδιάφορο και στους ίδιους.

Ο Αυτοκράτορας που διαδέχτηκε τον Σταυράκιο ήταν ο Μιχαήλ Α', ο οποίος παντρεύτηκε την κόρη του Νικηφόρου Α' και αδελφή του Σταυράκιου, Προκοπία, και αποτελούσε μέλος της ελληνικής οικογένειας των Ραγκαβέ.[86] Ειδικότερα, *«το όνομα Ραγκαβές απαντάται στη μεσαιωνική και νεότερη Αθήνα και υπό την μορφή Ραγκαβάς. Το μεταγενέστερο όνομα Ραγκαβής απαντάται και στην Κωνσταντινούπολη (όνομα Φαναριώτικης οικογένειας) και στην Αθήνα. Κατά πάσα πιθανότητα ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Α' Ραγκαβές καταγόταν από την Αθήνα όπου κατά τον Καμπούρογλου υπήρχε ναός της οικογένειας αυτής, ο Άγιος Νικόλαος του Ραγκαβά».*[87] Μετά τον Μιχαήλ Α' ο θρόνος περιήλθε στον Λέοντα Ε' τον Αρμένιο, γιο του πατρικίου Βάρδα, ο οποίος ήταν αρμενικής καταγωγής,[88, 89] εξ ου και το εν λόγω προσωνύμιο, με τους Συνεχιστές του Θεοφάνη ωστόσο να τον ονομάζουν Ασσύριο,[90] δηλαδή συριακής καταγωγής.[91] Σύμφωνα με άλλη άποψη ο Λέων γεννήθηκε στο θέμα των Αρμενιακών και γι' αυτό ονομάστηκε Αρμένιος, όμως το θέμα αυτό περιελάμβανε εδάφη του Πόντου και της Καππαδοκίας και όχι της Αρμενίας.[92] Να προσθέσουμε πως όσον αφορά τον Λέοντα, δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε κατά πόσο είχε εξελληνιστεί, διότι ό,τι ίσχυε για την αριστοκρατία, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν γνωρίζουμε αν ίσχυε και για τους στρατιωτικούς, όπως ήταν εκείνος.

Ο επόμενος Αυτοκράτορας είναι ο Μιχαήλ Β', ο οποίος είναι ο ιδρυτής της Φρυγικής Δυναστείας και καταγόταν από το Αμόριο της Φρυγίας.[93] Ήταν ελληνικής καταγωγής, αφού οι Φρύγες ήταν Έλληνες από αρχαιοτάτων χρόνων, όπως είδαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο,[94] κάτι που εν προκειμένω φαίνεται από τον Αίσωπο (7^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.), ο οποίος καταγόταν κι αυτός από την Φρυγία.[95, 96] Δεν είναι δυνατόν εξ' άλλου, ούτε λογικό να λέμε πως η Μ. Ασία είχε εξελληνιστεί καθολικά από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου, και στην εποχή της Ρωμανίας να ισχυριζόμαστε πως οι καταγόμενοι εξ αυτής δεν ήταν Έλληνες, μετά το πέρας τόσων αιώνων που ο Ελληνισμός είχε ισχυροποιηθεί ακόμη περισσότερο.[97] Υπάρχει

μια εκδοχή ότι ο Μιχαήλ Β’ ήταν Αθίγγανος, δηλαδή μέλος της αίρεσης των «καθαρών», που ονομάζονταν έτσι γιατί δεν ήθελαν να τους αγγίξουν αλλόθρησκοι, και αποτελούσε ένα μείγμα χριστιανικών και ιουδαϊκών δοξασιών, επειδή είχαν ως επίκεντρο το Αμόριο.[98] Αυτό δεν είναι απίθανο, αφού εκτός από την σαφέστατη μαρτυρία του Σκυλιτζή,[99] ο Κεδρηνός γράφει πως ο Μιχαήλ ήταν φιλικά προσκείμενος προς τους Αθίγγανους [100] και ο Bury συμπληρώνει πως πέρασε τα νεανικά του χρόνια *«ανάμεσα σε αιρετικούς, Εβραίους και μισο – εξελληνισμένους Φρυγίους».*[101] Ίσως αυτός να είναι και ο λόγος που ο Μιχαήλ ο Σύριος αναφέρει πως ο Αυτοκράτορας ήταν Ιουδαίος εκ γενετής,[102] κάτι το οποίο όμως δεν έχει καμία ισχύ, φτάνει να σκεφτούμε λογικά, αφού ήταν απίθανο ένας Εβραίος να καθόταν στον Αυτοκρατορικό Θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως. Αν ίσχυε αυτή η εκδοχή, σίγουρα δεν θα περνούσε απαρατήρητη από τους ιστορικούς της εποχής, αλλά θα αναφερόταν με αρνητικό πρόσημο, όπως συνέβαινε με όλους τους Αυτοκράτορες που είχαν προσχωρήσει σε διάφορες αιρέσεις. Ίσως αυτό να αναφέρεται διότι είχε Εβραίο διδάσκαλο και ήταν αιρετικός.[103] Ο χρονογράφος αυτός ίσως να κάνει την συγκεκριμένη αναφορά λόγω των πεποιθήσεων του Μιχαήλ και του τόπου που μεγάλωσε. Να επισημανθεί πως με τον όρο Αθίγγανοι σε αυτό το σημείο, νοείται μόνο η ομάδα ατόμων που άνηκε στην αίρεση των «καθαρών», και όχι η φυλή των Γύφτων. Επομένως, ο Μιχαήλ είτε άνηκε στους Αθίγγανους είτε όχι, αυτό δεν επηρεάζει την καταγωγή του, αλλά μόνο την πίστη του.

Περνάμε να εξετάσουμε τώρα τους τρεις Αυτοκράτορες που βασίλευσαν κατά την διάρκεια της Μακεδονικής Δυναστείας, ξεκινώντας από τον Νικηφόρο Β’ Φωκά, ο οποίος προερχόταν από την αριστοκρατική οικογένεια των Φωκάδων, καταγόμενη εκ της Καππαδοκίας,[104, 105, 106] που τα μέλη της είχαν εκεί τα κτήματά τους, και αποτελούσε το κέντρο της εξουσίας και των δραστηριοτήτων τους.[107, 108] Περί της εθνικότητας της οικογένειας, αρκούν τα όσα έχουν ήδη αναφερθεί στο πρώτο κομμάτι της έρευνας σχετικά με την Καππαδοκία και την Μ. Ασία, για να συμπεράνουμε πως οι Φωκάδες είναι ελληνικής καταγωγής. Έχουν ακουστεί εικασίες για γεωργιανή ή αρμενική καταγωγή της οικογένειας, λόγω της ύπαρξης του ονόματος «Βάρδας» σε κάποια μέλη της,[108, 109] αλλά καμία από αυτές τις υποθέσεις δεν μπορούν να αποδειχθούν.[110, 111]

Με βάση αυτήν την εικασία θα μπορούσαμε να προβάλλουμε αντεπιχειρήματα στο ίδιο σκεπτικό. Ο πρώτος Φωκάς που απαντάται επώνυμα είναι ο Νικηφόρος ο Πρεσβύτερος, γιος του γενάρχη του οίκου, ίσως Φωκά στο όνομα, πάππος του Αυτοκράτορα Νικηφόρου και πατέρας του Λέοντος και του Βάρδα.[112] Είναι συνηθισμένη παράδοση τα παιδιά να λαμβάνουν τα ονόματα των πάππων τους, οπότε η ύπαρξη του ονόματος «Βάρδας» ενδεχομένως να οφείλεται στην σύναψη συγγενικών σχέσεων, μέσω του γάμου, με άτομο άλλης εθνικότητος. Σε αυτήν την περίπτωση η οικογένεια των Φωκάδων δεν είναι αρμενική ή γεωργιανή, αλλά σύνηψε σχέσεις με οικογένεια από αυτές τις χώρες. Αυτό το επιχείρημα ενισχύεται με το ότι το όνομα «Βάρδας» δόθηκε στο δευτερότοκο τέκνο του Νικηφόρου, δευτερότοκα τα οποία σύμφωνα με την παράδοση λαμβάνουν το όνομα των γονέων της γυναίκας, ενώ τα πρωτότοκα του άνδρα. Άλλο ένα επιχείρημα, πάνω στο θέμα των ονομάτων είναι πως το όνομα «Φωκάς», ομοιάζει ετυμολογικά με το όνομα της πόλεως της Ιωνίας, Φώκαιας, η οποία ιδρύθηκε από Φωκείς και Αθηναίους τον 8° αι. π.Χ.,[113] όπως επίσης και με την περιοχή Φωκίδα, απ’ όπου ξεκίνησαν οι ιδρυτές της Φώκαιας. Αυτό το αναφέρουμε για

να δείξουμε ότι το όνομα «Φωκάς» ετυμολογικά είναι ελληνικό, πράγμα που φαίνεται και από την ύπαρξη του ονόματος αυτού σε οικογένειες της Μάνης,[114] της Κεφαλονιάς,[115] αλλά και δύο Αγίων από την Σινώπη, των Αγίων Φωκά Ιερομάρτυρος του Θαυματουργού και Φωκά του Κηπουρού.[116, 117] Επίσης, η ελληνικότητα του ονόματος φαίνεται και από την ανάλυσή του, το οποίο προέρχεται από την λέξη «φωκή», που σημαίνει ο στοργικός προς την πατρίδα και τους οικείους του, όπως η φώκη.[117] Τέλος, υπάρχει και η πιθανότητα το όνομα «Βάρδας» να απαντάται τυχαία στην οικογένεια, χωρίς την ύπαρξη κάποιου προσώπου με αρμενικές ρίζες, όπως συμβαίνει σε πάρα πολλές περιπτώσεις, ακόμη και σήμερα.

Κλείνουμε την ανασκόπηση των Αυτοκρατόρων με τον Ρωμανό Α’ Λεκαπηνό και τον Ιωάννη Α’ Τσιμισκή, οι οποίοι αμφότεροι ήταν αρμενικής καταγωγής.[118, 119, 120, 121, 122, 123, 124] Ο Ρωμανός βασίλευσε μετά τον θάνατο του Λέοντος ΣΤ’ Σοφού, διότι ο γιος του, Κωνσταντίνος Ζ’ Πορφυρογέννητος ήταν ανήλικος, και ο Ιωάννης ανέλαβε την εξουσία μετά τον Νικηφόρο Β’, του οποίου ήταν ανιψιός, από την μεριά της μητέρας του,[125] και άνηκαν και οι δύο σε αριστοκρατικές οικογένειες, των Λεκαπηνών και των Κουρκουά αντίστοιχα. Το όνομα Κουρκουάς είναι η εξελληνισμένη μορφή του αρμενικού ονόματος Γκούργκεν.[125] Επίσης, το όνομα Τσιμισκής προκύπτει από το αρμενικό *«tshemischgaizag, το οποίο σημαίνει, λένε, σανδάλι λαμπρό ή κόκκινο, που φορούσαν οι γυναίκες της Ανατολής και ταυτόχρονα είναι το όνομα κάποιας πόλης της Μεγάλης Αρμενίας που παλιά λεγόταν Ιεράπολη και από την οποία καταγόταν ο Ιωάννης Τζιμισκής».*[126] Άλλη μια ερμηνεία είναι πως το επώνυμο αυτό στα αρμενικά είναι χαιρετισμός, αλλά μεταφρασμένο στα ελληνικά δήλωνε τον κοντό άνθρωπο, και γι’ αυτόν τον λόγο το έλαβε ο Ιωάννης.[127]

Οι Αυτοκράτορες αυτοί όπως είδαμε είναι αρμενικής καταγωγής, αλλά δεν συμβαίνει το ίδιο και με την εθνική τους συνείδηση, και για να κατανοηθεί καλύτερα αυτό προβάλλουμε ένα παράδειγμα που αφορά τον Ιωάννη Τσιμισκή. Σε μια παράδοση ενός κάστρου από τους Σαρακηνούς στον Νικηφόρο Φωκά, ο δεύτερος δέχτηκε τους όρους παράδοσης των πρώτων, που ήταν να μην πειραχθούν οι γυναίκες τους. Αυτό έγινε δεκτό και οι στρατιώτες τήρησαν την εντολή, εκτός από μερικούς Αρμένιους. Τότε ο Νικηφόρος, διέταξε να τιμωρηθούν οι στρατιώτες αυτοί με θάνατο, με τον Ιωάννη να μην αντιδρά, αλλά να απαντάει σε ερώτηση του θείου του όταν ερωτήθηκε από αυτόν για την απόφαση, λέγοντας ότι θα τον έλεγαν σκληρό οι στρατιώτες. Αυτό το επεισόδιο φανερώνει πως ο Τσιμισκής δεν είχε αρμενική συνείδηση, αλλιώς θα απέτρεπε την τιμωρία αυτή.[128] Αυτό όμως συμβαίνει με όλη την αρμενικής καταγωγής αριστοκρατία της Αυτοκρατορίας, αφού *«σύμφωνα με τους ερευνητές, δεν είναι σαφές αν μπορούμε, προκειμένου για τις οικογένειες αυτές, να μιλάμε για «αρμενικό» πληθυσμό· τέτοιος ήταν ο βαθμός αφομοίωσής τους στη βυζαντινή κοινωνία».*[128] Ήταν γνωστή η αρνητική στάση των Ελλήνων προς τους Αρμενίους, *«ωστόσο είναι αμφίβολο κατά πόσο η γενικότερα μάλλον αρνητική βυζαντινή στάση απέναντι στους Αρμενίους, που υπαγορευόταν εξάλλου από τις μεταξύ τους πολιτικοθρησκευτικές σχέσεις, αφορούσε την αφομοιωμένη στη βυζαντινή κοινωνία αρμενική αριστοκρατία».*[129]

Οπότε, συμπεραίνουμε πως ο εξελληνισμός των αριστοκρατικών οικογενειών ήταν απόλυτος, γεγονός το οποίο ενίσχυε και η Ορθοδοξία, αφού οι αριστοκρατικοί οίκοι αυτοί ήταν και Ορθόδοξοι, εν αντιθέσει με τους Αρμενίους που ήταν μονοφυσίτες. Όμως, πρόκειται για κάτι το οποίο συνέβαινε με όλα τα άτομα άλλων εθνικοτήτων που εμπλέκονταν

με την Αυτοκρατορία, όπως επισημαίνει συμπερασματικά ο Peter Charanis στην έρευνά του «The Armenians in the Byzantine Empire», λέγοντας πως *«οι Αρμένιοι στο Βυζάντιο που προσέφεραν με την ηγεσία ενσωματώθηκαν πλήρως στην πολιτική και στρατιωτική ζωή του, προσδιόρισαν τους εαυτούς τους με τα ενδιαφέροντά και την υιοθέτηση των κύριων χαρακτηριστικών του πολιτισμού του. Εν συντομία, όπως πολλά άλλα στοιχεία διαφορετικής φυλετικής προέλευσης, όπως για παράδειγμα, Σαρακηνοί, Σλάβοι και Τούρκοι, που είχαν μια παρόμοια εμπειρία, έγιναν Βυζαντινοί».*[130] Φαίνεται λοιπόν, πως άτομα άλλων κρατών που εμπλέκονταν με την Ρωμανία, εξελληνίζονταν και γίνονταν επί της ουσίας Ρωμαίοι, δηλαδή Έλληνες, κάτι το οποίο πρέπει να το έχουμε υπ’ όψιν μας για πολλά άτομα καθ’ όλη την διάρκεια της Αυτοκρατορίας.

Σε αυτό το μέρος της έρευνας εξετάστηκαν 10 Αυτοκράτορες, που κυβέρνησαν τον 9° και τον 10° αιώνα. Από αυτούς οι πέντε είναι ελληνικής καταγωγής, οι δύο εξελληνισμένοι Αρμένιοι, ο ένας Αρμένιος και οι δύο ή Έλληνες ή εξελληνισμένοι Άραβες.

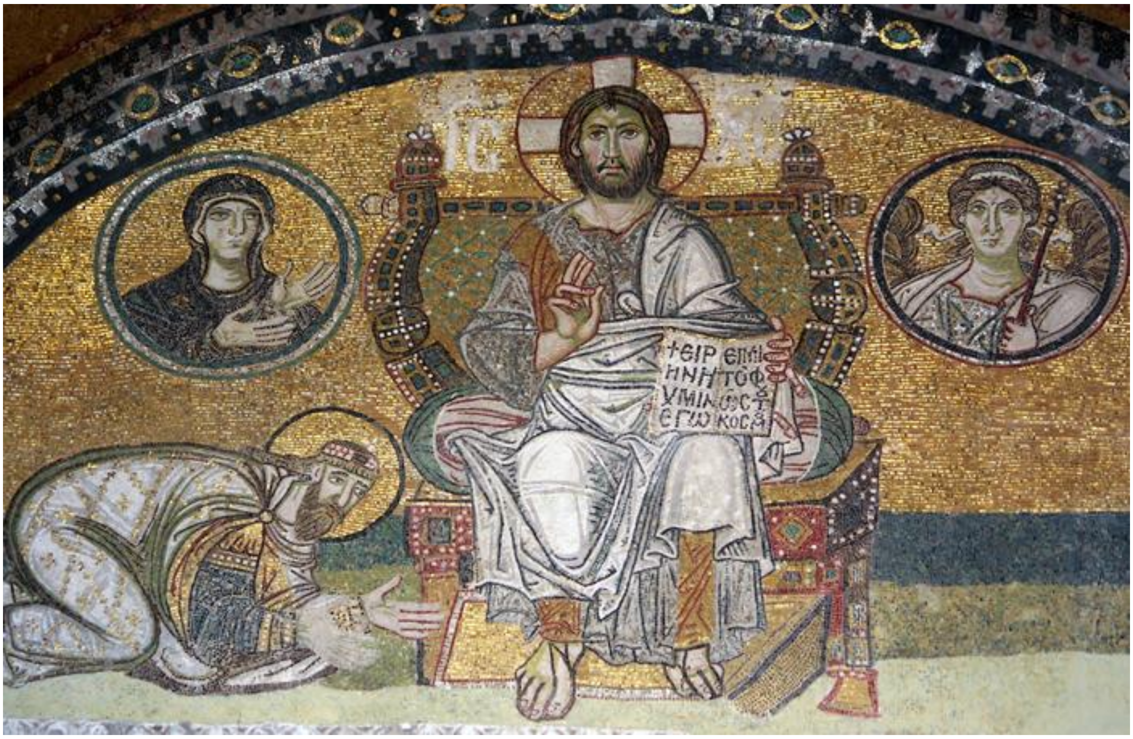

Ιωάννης Α’ Τσιμισκής στέφεται Αυτοκράτωρ υπό της Υπεραγίας Θεοτόκου.

Νικηφόρος Β' Φωκάς

Ο «Χλωμός Θάνατος» των Σαρακηνών. Σε αυτόν οφείλουν την απελευθέρωσή τους από τον αραβικό ζυγό οι μεγαλόνησοι Κρήτη και Κύπρος.

Ο Αυτοκράτωρ Λέων ΣΤ’ ο Σοφός προσκυνά τον ένθρονο Χριστό. Ψηφιδωτό από τον Νάρθηκα της Αγίας Σοφίας.

Ο Κωνσταντίνος Ζ’ ο Πορφυρογέννητος στέφεται υπό του Κυρίου Ιησού Χριστού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ’: Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

Για να ολοκληρώσουμε την έρευνα της περιόδου 802 – 1453, αναφερόμαστε και στην Μακεδονική Δυναστεία, της οποίας τα μέλη κυβέρνησαν την Αυτοκρατορία από το 867 έως το 1057, 190 χρόνια δηλαδή, και αποτελεί την ενδοξότερη και μία από τις μακροβιότερες Δυναστείες της Ρωμανίας. Ιδρυτής της υπήρξε ο Βασίλειος Α’ (867 – 886), και ακολούθησαν οι Λέων ΣΤ’ Σοφός (886 – 912), Αλέξανδρος (912 – 913), Κωνσταντίνος Ζ’ Πορφυρογέννητος (908 – 959), Ρωμανός Β’ (959 – 963), Βασίλειος Β’ Βουλγαροκτόνος (976 – 1025), Κωνσταντίνος Η’ (1025 – 1028), Ζωή (1028 – 1050) και Θεοδώρα (1055 – 1056). Υπάρχουν κι άλλα μέλη όπως δείξαμε ήδη σε προηγούμενα σημεία της έρευνας, τα οποία όμως δεν είχαν συγγένεια με την Δυναστεία, γι’ αυτό και αναφέρθηκαν ξεχωριστά, στα προηγούμενα μέρη της έρευνας. Σχετικά με την καταγωγή της Δυναστείας, αρκεί να δούμε την καταγωγή του ιδρυτή της, Βασιλείου Α’.

Για την καταγωγή του Βασιλείου υπάρχουν μόνο ενδείξεις, και είναι ένα θέμα το οποίο έχει πολλές εκδοχές από την πλευρά των ιστορικών. Οι Αρμένιοι ιστορικοί Σαμουήλ του Ανί (12^{ος} αι.) και Στέφανος του Ταρών (11^{ος} αι.), αναφέρουν ότι ο Βασίλειος είναι Αρμένιος, από το χωριό Thil του Ταρών.[131] Με την αρμενική καταγωγή του Βασιλείου τάσσονται μεταξύ άλλων οι Ιωάννης Σκυλιτζής (11^{ος} αι.),[132] Treadgold,[133] Vogt [134] και Settipani,[135] ενώ υπάρχει και η άποψη περί σλαβικής καταγωγής, που υποστηρίζεται από τον Bury,[136] τον Finlay [137] και τον Tobias,[138] όπως και από τους Άραβες ιστορικούς Isfahani [138, 139] και Tabari,[139] οι οποίοι ονομάζουν αυτόν και την μητέρα του «saqlabi», λέξη που χαρακτηρίζει τους Σλάβους, αλλά ο όρος αυτός αναφέρεται και για τους κατοίκους μεταξύ της Κωνσταντινουπόλεως και της Βουλγαρίας. Ο Vasiliev παραθέτει μια εναλλακτική λύση στο πρόβλημα, προτείνοντας την αρμενο – σλαβική καταγωγή, λόγω της ύπαρξης πολλών Σλάβων στην Μακεδονία την εποχή εκείνη, και την ανάμιξη του Βασιλείου με αυτούς.[140] Υπάρχει και η άποψη πως η καταγωγή του προέρχεται εκ πατρός από τον βασιλικό Οίκο των Αρσακιδών, και εκ μητρός από τον Μ. Κωνσταντίνο,[141, 142, 143, 144] ακόμα και τον Μ. Αλέξανδρο,[144] αναφορές πάντως που μάλλον δεν ευσταθούν, αφού ήταν συνήθης τακτική των ιστορικών της εποχής εκείνης, να ανάγουν της καταγωγή των Αυτοκρατόρων σε ένδοξα και βασιλικά γένη.

Περεταίρω στοιχεία που γνωρίζουμε για τον Βασίλειο, είναι το όνομα του πατέρα του που ήταν Βάρδας ή Κωνσταντίνος,[145, 146] του παππού του που ονομαζόταν Μαϊκτής,[147, 148] ο οποίος κατά μία εκδοχή είχε νυμφευθεί την κόρη του Λέοντος Ε’, χωρίς όμως να είναι εξακριβωμένη η θέση αυτή,[149] της μητέρας του που την έλεγαν Παγκαλώ,[147, 150, 151, 152] το όνομα της οποίας ίσως να μαρτυρά ότι ήταν Ελληνίδα,[152] και του πατέρα της που είχε το όνομα Λέων.[147] Επίσης, σύμφωνα με τους ιστορικούς, ο Βασίλειος γεννήθηκε το 811, κατ’ άλλους το 830, από αγρότες γονείς στην Χαριούπολη Ραιδεστού, κοντά στην Αδριανούπολη της Θράκης,[153, 154, 155] γι’ αυτό και ονομάστηκε Μακεδών, διότι η πόλη που γεννήθηκε υπαγόταν στο θέμα της Μακεδονίας, και όχι γιατί είχε μακεδονική καταγωγή.[155, 156] Μάλιστα υπάρχει και μία ιστορία που αναφέρει πως ο Αυτοκράτορας πέρασε μέρος της παιδικής του ηλικίας αιχμάλωτος στην Βουλγαρία, από τον Κρούμο το 813, όπου εκεί έζησε μέχρι το 836, όταν ο ίδιος και αρκετοί άλλοι γύρισαν στην Ρωμανία.[156] Εν κατακλείδι, δεν μπορούμε να

γνωρίζουμε επακριβώς την καταγωγή του Βασιλείου.[157, 158] Παρ’ όλα αυτά, ένα ακόμη επιχείρημα που δίδεται από τους μελετητές, για να ενισχύσει την αρμενική καταγωγή του, είναι το γεγονός ότι ο ίδιος βασιζόταν σε Αρμενίους για εξέχουσες θέσεις της Αυτοκρατορίας.[158] Πάντως η αρμενική καταγωγή του αναγνωρίζεται γενικά,[159] και τέλος αυτό που πιστεύεται είναι πως ο πατέρας του ήταν Αρμένιος και όλη η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στην Θράκη.[159, 160] Αυτή η τελευταία υπόθεση έχει πολλές πιθανότητες να ισχύει, αφού από την εποχή του Μαυρικίου (582-602) πολλοί Αρμένιοι είχαν εγκατασταθεί στην Θράκη.[161, 162]

Μετά την παράθεση όλων των στοιχείων, μπορεί να υπάρχουν μόνο ενδείξεις, αλλά δεν έχουμε κανέναν λόγο να αμφισβητήσουμε την αρμενική καταγωγή του Βασιλείου, εφ’ όσον τα ευρήματα της έρευνας και οι απόψεις των μελετητών μάς οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτός είναι και ο λόγος που ορισμένοι ιστορικοί έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο «Αρμενική Δυναστεία» [163] ή «Αρμενο – σλαβική»,[164] αντί του καθιερωμένου και ευρέως αποδεκτού «Μακεδονική», και αυτό γιατί εφ’ όσον είναι Αρμένιος ο ιδρυτής, ίδιας καταγωγής θα είναι και οι απόγονοί του. Όμως, στην προκειμένη περίπτωση εγείρεται ένα πρόβλημα το οποίο πρέπει να εξετάσουμε, για να εξακριβώσουμε την καταγωγή των υπόλοιπων μελών της δυναστείας, κι αυτό γιατί υπάρχει η πεποίθηση πως ο Λέων ΣΤ’ Σοφός, το επόμενο μέλος μετά τον Βασίλειο, ήταν γιος του Μιχαήλ Γ’ και όχι του Βασιλείου. Αυτή η άποψη υπάρχει και για τον αδελφό του, Στέφανο, ο οποίος είχε την ίδια μητέρα με τον Λέοντα. Στην περίπτωση αυτή, η γενεαλογική καταβολή της Δυναστείας είναι ελληνική, πλην του ιδρυτή της. Ας δούμε όλα τα δεδομένα του προβλήματος, για να καταλήξουμε σε κάποιο συμπέρασμα.

Κατ’ αρχάς, υπάρχουν ιστορικοί οι οποίοι υποστηρίζουν πως ο Λέων είναι γιος του Βασιλείου, όπως οι Adontz,[165] Charanis [166] και Ostrogorsky,[167] και άλλοι μεταξύ των οποίων οι Dielh,[168] Treadgold,[169] Norwich,[170] Bury,[171] Gregory [172] και Finley,[173] που διατείνονται πως ήταν γιος του Μιχαήλ, με τους πρώτους πάντως να μην έχουν διενεργήσει κάποια έρευνα επί του θέματος όπως οι δεύτεροι, αλλά να έχουν αυτήν την άποψη ως δεδομένη κατά την αυτοκρατορική διαδοχή, ότι δηλαδή ο θρόνος πέρασε από τον πατέρα στον γιο. Μπορεί το θέμα να είναι αμφιλεγόμενο και να μην υπάρχουν σαφείς αποδείξεις,[174] όπως και στην περίπτωση καταγωγής του Βασιλείου, όμως υπάρχουν σαφέστατες ενδείξεις που μας πείθουν υπέρ της άποψης που αποδίδει την πατρότητα του Λέοντος στον Μιχαήλ. Η ιστορία ξεκινά στις αρχές του 866 όταν ο Μιχαήλ έμαθε πως η ερωμένη του, Ευδοκία Ιγγερίνα,[175] ήταν έγκυος στον Λέοντα. Τότε ο Μιχαήλ αντί να χωρίσει την σύζυγό του ή να παντρευτεί την Ευδοκία για να γεννηθεί το παιδί εντός γάμου, διέταξε τον Βασίλειο να χωρίσει την δική του σύζυγο και να παντρευτεί την Ευδοκία,[176] γεγονός που δεν άλλαξε κάτι στην σχέση του Βασιλιά μαζί της, αφού ο Μιχαήλ εξακολουθούσε να διατηρεί σχέση με την Ευδοκία, με την ανοχή του Βασιλείου, και εκείνος είχε σχέση με την μεγαλύτερη αδελφή του Αυτοκράτορα, Θέκλα.[177] Αργότερα, κατόπιν συνωμοσίας δολοφονείται ο Βάρδας, που ήταν θείος του Μιχαήλ (αδελφός της μητέρας του, Θεοδώρας) [178] και κατείχε τον τίτλο του πατρικίου, με το πρόσχημα ότι εποφθαλμιούσε τον θρόνο, και ο Βασίλειος αναγορεύεται σε συναυτοκράτορα.[179] Αυτό αποτελεί και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εκτυλίσσονται τα γεγονότα πριν την γέννηση του Λέοντος.

Το πρώτο πράγμα που μας πείθει ότι ο Λέων ήταν γιός του Μιχαήλ, ήταν η υπερβολική αγάπη του δεύτερου προς τον πρώτο. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Μιχαήλ προόριζε τον Λέοντα για διάδοχο του θρόνου, αντί του Βάρδα, ο οποίος ως πατρίκιος ήταν ο συνεχιστής, καθώς επίσης και ότι γιόρτασε την γέννηση του Λέοντος με αρματοδρομίες.[179] Για ποιον λόγο τον προόριζε για τον αυτοκρατορικό θρόνο αν δεν τον θεωρούσε γιο του, και προς τι η μεγάλη αυτή γιορτή; Γιατί να προβεί σε τέτοιες πράξεις για το παιδί κάποιου άλλου; Για το θέμα αυτό πιο συγκεκριμένα κάνει λόγο ο Ch. Dielh, ο οποίος ασχολήθηκε μεταξύ άλλων, εκτενώς και με την ιδιωτική ζωή εξεχόντων προσώπων στο έργο του «Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», λέγοντας πως *«ο Λέων ΣΤ' δεν έμοιαζε στον πατέρα του ούτε σωματικά ούτε πνευματικά. Οι φήμες σχετικά με τη γέννησή του – όλοι τον θεωρούσαν γιο του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' – εξηγούν αρκετά αυτές τις βαθιές διαφορές».*[180] Σύμφωνα με τον Dielh λοιπόν, η πεποίθηση ότι η πατρότητα του Λέοντος ανήκει στον Μιχαήλ, είναι σύγχρονη της εποχής εκείνης, κάτι που όπως φαίνεται ήταν γνωστό στους κατοίκους της Αυτοκρατορίας τότε. Βέβαια, η κίνηση του Μιχαήλ να αφήσει την πατρότητα του Λέοντος στον Βασίλειο είναι λογική από πολιτική άποψη, αφού ο καθένας μπορεί να σκεφτεί πόσο μεγάλο σκάνδαλο θα ήταν ο ισχυρότερος πολιτικός άνδρας του πλανήτη της εποχής εκείνης, να είχε παιδί εκτός γάμου, όντας νυμφευμένος. Θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε ως ένα κοινό μυστικό, το οποίο συνεχίστηκε και στις επόμενες γενιές, τόσο από τον Λέοντα τον Σοφό όσο και από τον γιό του Κωνσταντίνο Ζ', αφού και οι δύο αναγάγουν την καταγωγή τους από τον Βασίλειο,[181, 182] προφανώς για τον λόγο που προαναφέραμε, κρατώντας τα προσχήματα.

Το δεύτερο στοιχείο που παρουσιάζουμε έχει να κάνει αυτήν την φορά με τον Λέοντα και τον Βασίλειο, και την σχέση που είχαν, η οποία ήταν πραγματικά μια σχέση μίσους.[183] Ο Βασίλειος προόριζε τον μεγαλύτερο γιο του, Κωνσταντίνο, για διάδοχο του θρόνου, τον οποίο έστεψε συναυτοκράτορα, και πιθανώς τον είχε αποκτήσει από την πρώτη του γυναίκα, την Μαρία,[184, 185] ενώ τον Λέοντα δεν τον συμπάθησε ποτέ, και τον Στέφανο, το άλλο παιδί της Ευδοκίας, που λέγεται πως και αυτός ήταν γιος του Μιχαήλ, τον έστρεψε προς την Εκκλησία, όπου αργότερα έγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και αναδείχθηκε Άγιος. Όμως, ο Κωνσταντίνος πέθανε ξαφνικά, γεγονός που τάραξε πολύ τον Βασίλειο, διότι ο επόμενος διάδοχος ήταν ο Λέων. Μπορεί ο Βασίλειος να είχε κι άλλον γιο, τον Αλέξανδρο, αλλά δεν ήταν εύκολο να χρίσει αυτόν διάδοχο, διότι ο Λέων είχε ήδη στεφθεί συναυτοκράτορας.[186]

Άλλο ένα γεγονός που δείχνει την αντιπάθεια μεταξύ των δύο ανδρών, είναι ότι ο Βασίλειος τον ανάγκασε να παντρευτεί την Θεοφανώ (με τον βίο που διήγαγε αναδείχθηκε κι αυτή Αγία της Εκκλησίας του Χριστού), χωρίς εκείνος να το θέλει, και μετά τον θάνατο της Ευδοκίας η έχθρα μεγάλωσε.[186] Ο Λέων είχε ερωμένη την Ζωή Ζαούτζη, και όταν μαθεύτηκε η σχέση τους ο Βασίλειος τον χτύπησε και πάντρεψε την Ζωή με άλλον. Έναν χρόνο αργότερα, ο Λέων κατηγορήθηκε ότι είχε καταστρώσει σχέδιο για να σκοτώσει τον Βασίλειο, αν και σύμφωνα με τον Treadgold δεν είχε λόγο να το κάνει, αφού ήταν ο κληρονόμος του θρόνου και ο Βασίλειος βρισκόταν ήδη σε μεγάλη ηλικία,[186] και τότε εκείνος πήγε να τον τυφλώσει και να τον εξορίσει,[186, 187] πράγμα που αποφεύχθηκε χάρη στον Άγιο Φώτιο τον Μεγάλο και τον Στυλιανό Ζαούτζη, πατέρα της Ζωής. Παρ' όλα αυτά όμως, ο Αυτοκράτορας τον τιμώρησε με φυλάκιση στο παλάτι. Την άνοιξη του 886, μετά από επιθυμία των συμβούλων

του Αυτοκράτορα, ο Λέων αποφυλακίστηκε,[188] και έπειτα από έναν μήνα ο Βασίλειος βρέθηκε νεκρός. Σύμφωνα με την ιστορία είχε πάει για κυνήγι με τον Ζαούτζη και μερικούς άλλους, όταν χτυπήθηκε από μεγάλο βέλος. Γι’ αυτό το ατύχημα ο Βασίλειος πριν πεθάνει κατηγόρησε τον Λέοντα.[189]

Ένα τελευταίο στοιχείο που δείχνει ότι και ο ίδιος ο Λέων πίστευε πως είναι γιος του Μιχαήλ,[189, 190] είναι ότι όταν έγινε Αυτοκράτορας, μία από τις πρώτες ενέργειες που πραγματοποίησε ήταν η ανακομιδή των λειψάνων του Μιχαήλ με μεγάλη τελετή στους αυτοκρατορικούς τάφους, στον Ιερό Ναό των Αγίων Αποστόλων.[191, 192, 193] Βλέπουμε λοιπόν, πως όλα τα στοιχεία που έχουμε στην κατοχή μας για την ζωή των εμπλεκομένων προσώπων, καταδεικνύουν πως ο Λέων ήταν γιος του Μιχαήλ. Μάλιστα θα μπορούσαμε να πούμε πως είμαστε σίγουροι γι’ αυτό, άποψη η οποία ενισχύεται από την βεβαιότητα ορισμένων ιστορικών.[194, 195] Επομένως, όσον αφορά την καταγωγή του, ήταν ελληνική, όπως και όλης της υπόλοιπης δυναστείας, αφού όπως δείξαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο Μιχαήλ Γ’ και η δυναστεία του ήταν ελληνικής καταγωγής. Αλλά ακόμα κι έτσι να μην είχε η κατάσταση, και όντως να ήταν γιος του Βασιλείου, ουσιαστικά δεν θα άλλαζαν πολλά πράγματα, αφού κι αυτός είχε εξελληνιστεί, όπως φαίνεται από ένα χωρίο των «Τακτικών» του Λέοντος που γράφει τα εξής: *«ταῦτα (τὰ ἔθνη) δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν θείᾳ τῇ λήξει γενόμενος πατήρ καὶ Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ Βασίλειος* ***τῶν ἀρχαίων ἐθῶν ἔπεισε μεταστῆναι, καὶ γραικώσας καὶ ἄρχουσι κατὰ τὸν Ῥωμαϊκὸν τύπον ὑποτάξας, καὶ βαπτίσματι τιμήσας,*** *τῆς τε δουλείας ἠλευθέρωσε τῶν ἑαυτῶν ἀρχόντων, καὶ στρατεύεσθαι κατὰ τῶν Ῥωμαίοις πολεμούντων ἐθνῶν ἐξεπαίδευσεν;».*[196] Το να εξελληνίσει κάποιος έναν λαό ή να του μεταδώσει τα ελληνικά ήθη και έθιμα, ακόμα και την γλώσσα, δεν μπορεί να το επιτύχει, αν πρώτα δεν μετέχει ο ίδιος του Ελληνισμού.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως από τα μέλη της Μακεδονικής Δυναστείας, ο Βασίλειος και ο γιος του Αλέξανδρος είχαν αρμενικές καταβολές, αλλά ήταν πλήρως εξελληνισμένοι, και τα υπόλοιπα μέλη της ήταν ελληνικής καταγωγής. Κλείνουμε με μία παρατήρηση, για έναν από τους μεγαλύτερους Αυτοκράτορες της Ρωμανίας, τον Βασίλειο Β’ Βουλγαροκτόνο, ο οποίος είχε ελληνικές ρίζες και από την μεριά της μητέρας του, Θεοφανούς, η οποία καταγόταν από την Λακωνία.[197] Το αναφέρουμε αυτό, για να δείξουμε πως μια μεγάλη αρχαία ελληνική κοινότητα εμφανίζεται ξανά σε μια διαφορετική περίοδο της ιστορίας, στο πρόσωπο ενός ηρωικότατου ανδρός.

Βασίλειος Β’ ο Βουλγαροκτόνος

Στίχοι ἐπιτάφιοι εἰς τὸν τάφον κυροῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ βασιλέως.

Ἄλλοι μὲν ἄλλῃ τῶν πάλαι βασιλέων
αὐτοῖς προαφώρισαν εἰς ταφὴν τόπους,
ἐγὼ δὲ Βασίλειος, πορφύρας γόνος,
ἵστημι τύμβον ἐν τόπῳ γῆς Ἑβδόμου
καὶ σαββατίζω τῶν ἀμετρήτων πόνων
οὓς ἐν μάχαις ἔστεργον, οὓς ἐκαρτέρουν·
οὐ γάρ τις εἶδεν ἠρεμοῦν ἐμὸν δόρυ,
ἀφ’ οὗ βασιλεὺς οὐρανῶν κέκληκέ με
αὐτοκράτορα γῆς, μέγαν βασιλέα·
ἀλλ’ ἀγρυπνῶν ἅπαντα τὸν ζωῆς χρόνον
Ῥώμης τὰ τέκνα τῆς Νέας ἐρυόμην
ὁτὲ στρατεύων ἀνδρικῶς πρὸς ἑσπέραν,
ὁτὲ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὅρους τοὺς τῆς ἕω,
ἱστῶν τρόπαια πανταχοῦ γῆς μυρία·
καὶ μαρτυροῦσι τοῦτο Πέρσαι καὶ Σκύθαι,
σὺν οἷς Ἀβασγός, Ἰσμαήλ, Ἄραψ, Ἴβηρ·
καὶ νῦν ὁρῶν, ἄνθρωπε, τόνδε τὸν τάφον
εὐχαῖς ἀμείβου τὰς ἐμὰς στρατηγίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ’: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΣΑΕΤΟΥΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

Η ιστορική περίοδος με την οποία θα ασχοληθούμε στο παρόν κεφάλαιο, αφορά την εποχή του 8ου αι., πιο συγκεκριμένα τα χρόνια από το 695 έως το 802. Τα έτη από το 695 μέχρι το 717 ονομάζονται περίοδος «εικοσαετούς αναρχίας», διότι η κατάσταση ήταν έκρυθμη χωρίς σταθερή διακυβέρνηση, αφού ο θρόνος άλλαζε συνεχώς χέρια, τις περισσότερες φορές με βίαιο τρόπο. Στην περίοδο αυτήν βασίλευσαν οι Λεόντιος (695 – 698), Τιβέριος Γ’ Αψίμαρος (698 – 705), Ιουστινιανός Β’ (685 – 695 και δεύτερη βασιλεία 705 – 711), Φιλιππικός Βαρδάνης (711 – 713), Αρτέμιος Αναστάσιος Β’ (713 – 715) και Θεοδόσιος Γ’ (715 – 717). Τέλος σε αυτήν την περίοδο έδωσε η βασιλεία του Λέοντος Γ΄ Ισαύρου (717 – 741), το 717, ο οποίος δημιούργησε την δική του δυναστεία, η οποία αποτελούταν επιπλέον από τους Κωνσταντίνο Ε’ Κοπρώνυμο (741 – 775), Λέοντα Δ’ (775 – 780), Κωνσταντίνο ΣΤ’ (780 – 797) και Ειρήνη Αθηναία (797 – 802). Στο σημείο αυτό, δεν θα ασχοληθούμε με την καταγωγή του Ιουστινιανού Β’, διότι είναι μέλος της Δυναστείας του Ηρακλείου, η οποία θα διερευνηθεί στο παρακάτω κεφάλαιο.

Ξεκινάμε με τον πρώτο χρονικά Αυτοκράτορα, τον Λεόντιο, ο οποίος γεννήθηκε στην Ισαυρία,[198, 199, 200] και από μικρός μπήκε στον στρατό, ανέβηκε στα αξιώματα και έγινε στρατηγός του Ανατολικού θέματος και αργότερα του Ελλαδικού.[200, 201, 202] Ο επόμενος Αυτοκράτορας είναι ο Αψίμαρος, ο οποίος μετονομάστηκε σε Τιβέριο Γ’, όταν έλαβε την εξουσία. Ο Τιβέριος Γ’ ήταν γερμανικής καταγωγής, συγκεκριμένα Γότθος,[203] ο οποίος άνηκε στους Γοτθογραικούς που είχαν εγκατασταθεί στο θέμα των Κιβυραιωτών,[204, 205] του οποίου διετέλεσε δρουγγάριος (στρατιωτικό αξίωμα).[206, 207] Αφού μεσολάβησε η βασιλεία του Ιουστινιανού Β’, ανέβηκε στον θρόνο ο Βαρδάνης, ο μετονομασθείς κατά το ελληνικότερο Φιλιππικός,[208] που ήταν αρμενικής καταγωγής,[208, 209] γιος του Αρμενίου πατρικίου Νικηφόρου, από την αρμενική αποικία της Περγάμου.[210, 211, 212] Έχει υπάρξει η άποψη πως ο Φιλιππικός ήταν απόγονος του Βαρδάνη Γ’ Μαμικονιάν,[213] μέλος ευγενούς αρμενικής οικογένειας, αν και κάτι τέτοιο δεν έχει αποδειχθεί.[214] Αξιοσημείωτο είναι πως ο Φιλιππικός έλαβε την εξουσία με την βοήθεια του μονοφυσιτικού κόμματος,[215] όντας υποστηρικτής της αίρεσης αυτής, όπως και γενικότερα οι Αρμένιοι, γεγονός που δείχνει και την εθνική του συνείδηση, η οποία ήταν αρμενική όπως παρατηρεί ο Ostrogorsky.[216] Μάλιστα ο Παπαρρηγόπουλος σημειώνει πως είχε σκεφτεί την κατάργηση των εικόνων πριν τον Λέοντα Γ’, και μάλιστα είχε εξεδώσει νόμο εναντίον τους. Η μη προσκύνηση των εικόνων είναι συνήθεια μεταξύ άλλων και των Αρμενίων, κατά των Νικήτα Χωνιάτη,[217] αλλά και γενικότερα των ανατολικών λαών.[218, 219]

Εκείνος που τον διαδέχτηκε στον θρόνο ήταν ο «γραμματεύς εξ απορρήτων» του, δηλαδή ο ιδιαίτερος γραμματέας του, Αρτέμιος,[220, 221, 222] ο οποίος έλαβε το όνομα Αναστάσιος Β’ μετά την άνοδό του στον θρόνο, την Πεντηκοστή του 713, πιθανώς σε ένδειξη του πολιτικού του προτύπου, Αυτοκράτορος Αναστασίου Α’ (491 – 518).[222, 223] Γι’ αυτόν δεν έχουμε πολλά στοιχεία, ούτε κάτι συγκεκριμένο για την καταγωγή του, αλλά μάλλον ήταν ελληνικής καταγωγής, όπως φαίνεται από το όνομά του, συνυπολογίζοντας πως έλαβε την εξουσία

σύμφωνα με την επιθυμία του ευγενέστερου μέρους των Ελλήνων.[223] Ο τελευταίος Αυτοκράτορας της περιόδου της «εικοσαετούς αναρχίας» είναι ο Θεοδόσιος Γ', ο οποίος έλαβε την διακυβέρνηση χωρίς την θέλησή του, αφού οι στρατιώτες του Οψικίου που βρίσκονταν στην Ρόδο επαναστάτησαν κατά του Αναστασίου και ανέδειξαν τον Θεοδόσιο Αυτοκράτορα στο Αδραμύττιο τον Μάιο του 715.[224] Κατά πάσα πιθανότητα αυτή η πόλη ήταν και ο τόπος καταγωγής του Θεοδοσίου, αν και υπάρχει και η άποψη πως καταγόταν από την κυρίως Ελλάδα, εξ ου και το προσωνύμιο Κατωτικός.[225] Υπάρχει η πεποίθηση από ορισμένους μελετητές ότι ο Θεοδόσιος είναι το ίδιο πρόσωπο με τον Θεοδόσιο, τον γιο του Αψίμαρου, κι αυτό γιατί ο Αυτοκράτορας Θεοδόσιος, αφού έφυγε από τον θρόνο έγινε ιερέας, κι ο γιος του Αψίμαρου ήταν Επίσκοπος. Αυτή η πεποίθηση γεννήθηκε από το πρώτο γράμμα του πάπα Γρηγόριου Β' στον Λέοντα Γ', που ταυτίζει τα δύο πρόσωπα. Όσοι υποστηρίζουν αυτήν την άποψη, ισχυρίζονται πως δεν επιλέχθηκε ασκόπως ο Θεοδόσιος Γ' για Αυτοκράτορας, αλλά επειδή ήταν γιος πρώην Βασιλέως, αν και οι ιστορικοί Θεοφάνης και Νικηφόρος, δεν αναφέρουν κάτι σχετικό με το θέμα, αλλά διατείνονται ότι επιλογή του έγινε τυχαία.[226]

Μετά την βασιλεία του Θεοδοσίου, η διακυβέρνηση περιήλθε στα χέρια του Λέοντος Γ', ο οποίος ήταν στρατηγός του Ανατολικού θέματος, και είχε μετοικήσει στην Μεσημβρία της Θράκης με την οικογένειά του, στα πλαίσια των εποικιστικών μέτρων του Ιουστινιανού Β' κατά την πρώτη του διακυβέρνηση.[227, 228] Για την καταγωγή του υπάρχει διχογνωμία, αν και οι σύγχρονοι ιστορικοί τάσσονται υπέρ της καταγωγής του από την Γερμανίκεια της Β. Συρίας, και όχι από την Ισαυρία.[228, 229, 230] Η αρχαιότερη αναφορά που υπάρχει είναι από την «Χρονογραφία» του Αγίου Θεοφάνους, η οποία λέει *«τούτῳ τῷ ἔτει Λέων ἐβασίλευσεν ἐκ τῆς Γερμανικέων καταγόμενος, τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἐκ τῆς Ἰσαυρίας»*,[231] όμως κατά τον Schenk η φράση «*τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἐκ τῆς Ἰσαυρίας*» είναι μεταγενέστερη προσθήκη.[232] Επίσης, ο βιβλιοθηκάριος του πάπα Αναστάσιος, ο οποίος μετέφρασε το έργο του Αγίου Θεοφάνους τα τελευταία πενήντα χρόνια του 9ου αι., δεν ανέφερε την Ισαυρία, αλλά τόνιζε ότι ο Λέων προερχόταν από τον λαό της Γερμανικείας και ότι ήταν Σύριος εκ γενετής.[233] Επιπροσθέτως, στην «Βιογραφία» του Αγίου Στεφάνου του Νεότερου ο Λέων ονομάζεται *«εκ γενετής Σύριος»*, και μια αραβική πηγή τον χαρακτηρίζει *«Χριστιανό πολίτη του Μαράς»*, δηλαδή της Γερμανίκειας, ο οποίος μπορούσε να μιλάει σωστά ελληνικά και αραβικά.[233] Κάτι που πρέπει να σημειωθεί ακόμα, είναι ότι ο Άγιος Θεοφάνης σε μαρτυρία του ομιλεί περί του *«Λέοντος του τυράννου και παρανομοτάτου Σύρου»,* καθώς επίσης και για την μετάκληση των συγγενών της μητέρας του από την Γερμανίκεια, από τον Κωνσταντίνος Ε'.[234] Πάντως, δεν έχουμε λόγο να πιστεύουμε πως ο Άγιος Θεοφάνης συγχέει την Γερμανίκεια με την Γερμανικόπολη της Ισαυρίας.[235]

Βέβαια, υπάρχουν και ιστορικοί που υποστηρίζουν την καταγωγή του από την Ισαυρία, όπως ο Γεώργιος Μοναχός που γράφει «Λέων ο Ίσαυρος και ο Κόνων» [236] και ο Kulakovsky, ο οποίος στηρίζεται στο ότι ο Λέων έλαβε με το Βάπτισμα το «χαρακτηριστικό για τους Ισαύρους» όνομα Κόνων.[237, 238] Όμως, σύμφωνα με τον Ostrogorsky, έτσι ονομαζόταν και ο πάπας Κόνων (686 – 687), που οπωσδήποτε δεν ήταν Ίσαυρος, αλλά Έλληνας εκ Σικελίας,[238] αν και το ότι ονομαζόταν Κόνων πριν λάβει το όνομα Λέων αμφισβητείτε από ιστορικούς,[239] μεταξύ άλλων και από τον Παπαρρηγόπουλο, ο οποίος αναφέρει πως Ίσαυρο τον

χαρακτήρισαν οι εχθροί του, για να μειώσουν την αξία του, αφού οι Ίσαυροι φημίζονταν για τον τραχύ και ληστρικό χαρακτήρα τους. Πάντως, προγενέστεροι Ίσαυροι, μετονομάστηκαν όταν μπήκαν στην υπηρεσία του κράτους, διότι τα ονόματά τους ήταν βαρβαρικά, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει με το «Κόνων», που ήταν ελληνικό, όπως και με το «Λέων».[240] Εν κατακλείδι, ολοκληρώνουμε με μία παρατήρηση του Ostrogorsky, ο οποίος γράφει πως *«αφού γνωρίζουμε ότι η Ισαυρία δέχθηκε σε πρώτη φάση το μεγάλο κύμα των βυζαντινών προσφύγων που εγκατέλειψαν τις επαρχίες της Συρίας όταν έφθασαν εκεί οι Άραβες, μπορούμε να δεχθούμε τις πληροφορίες των πηγών για τη διπλή καταγωγή του Λέοντα παρά την επιφανειακή αντίφασή τους. Δηλαδή ο Λέων γεννήθηκε στη Γερμανίκεια της Ευφρατησίας, έζησε για κάποιο διάστημα στην Ισαυρία ως πρόσφυγας, ίσως τα εφηβικά του χρόνια, και αργότερα εγκαταστάθηκε οριστικά στη Θράκη».*[241] Τελευταίο μέλος της δυναστείας είναι η Ειρήνη, η οποία καταγόταν από την Αθήνα [242, 243, 244] και συγκρότησε την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο το 787 στην Νίκαια της Βιθυνίας.[244]

Αφού ερευνήσαμε τα στοιχεία για την καταγωγή των Αυτοκρατόρων, είναι απαραίτητο να προβούμε σε μερικές διευκρινιστικές παρατηρήσεις. Η πρώτη έχει να κάνει με τον Λέοντα Γ', που σύμφωνα με τις αναλύσεις και τις μαρτυρίες των ιστορικών είναι συριακής καταγωγής, και δεν υπάρχει λόγος αμφισβήτησης περί αυτού. Όσον αφορά τους Σύριους, αποτελούσαν μεν ξεχωριστό έθνος από τους Έλληνες, είχαν έρθει όμως σε σημαντική επαφή με τον Ελληνισμό,[245] έχοντας στα εδάφη τους και πολλές ελληνικές αποικίες στις οποίες κατοικούσαν Έλληνες.[246] Ας δούμε μια αναφορά του ιστορικού Paul Veyne, που ειδικεύεται στην ρωμαϊκή ιστορία, για να κατανοήσουμε καλύτερα την κατάσταση, ο οποίος στο έργο του «L'empire gréco-romain» κάνει μνεία σε ορισμένους πάπες οι οποίοι ήταν Έλληνες, χαρακτηρίζοντας ως Έλληνες και όσους κατάγονταν από την Συρία, λέγοντας πως «*από το 678 έως το 752, ένδεκα ποντίφικες στους δεκατρείς θα είναι Έλληνες και θα μιλούν ελληνικά μέσα στο ανάκτορο του Λατερανού».*[247] Το χωρίο αυτό αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα για την εισχώρηση της Συρίας στον Ελληνισμό και την σχέση που είχαν οι δύο αυτοί λαοί, αφού ο παραπάνω ιστορικός ταυτίζει τους Σύριους με τους Έλληνες, κάτι που οπωσδήποτε δεν πράττει ασυνείδητα.

Επίσης, κάποιες σύγχρονες αρχαιολογικές έρευνες ανακάλυψαν στην πόλη Ζεύγμα (πόλη ανατολικά της Γερμανίκειας, ιδρυθείσα υπό του Σελεύκου Α' Νικάτορος) [248] αρχαία ελληνικά ψηφιδωτά, φανερώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ύπαρξη και την επιρροή του Ελληνισμού στις περιοχές αυτές,[249] αφού σε όλη την γύρω περιοχή υπάρχουν ελληνικές αποικίες. Για να προσεγγίσουμε όμως το θέμα σε όλες του τις διαστάσεις, συμπληρώνουμε πως η ευρύτερη περιοχή της Γερμανίκειας, η Κομμαγηνή, είχε περάσει εκτός των Ελλήνων στην κατοχή κι άλλων λαών, όπως Αρμενίων και άλλων,[250] αλλά σίγουρα η επιρροή του Ελληνισμού ήταν μεγαλύτερη, όπως φάνηκε και από τις ανασκαφές. Επιπροσθέτως, χρήσιμη είναι η τοποθέτηση του Π. Καρολίδη, ο οποίος σε εκτενή του έρευνα για την καταγωγή των Ορθοδόξων Χριστιανών της Συρίας και της Παλαιστίνης, αναφέρει με απόλυτο ύφος πως οι Ορθόδοξοι Αραβόφωνοι της Μ. Ανατολής δεν είναι ούτε Άραβες ούτε Σύριοι, αλλά πρωτίστως απόγονοι των Ελλήνων, που είχαν αποικήσει εκεί από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου και των επιγόνων του, οι οποίοι είναι φυλετικά και συνειδησιακά καθαροί Έλληνες. Μάλιστα, η απολυτότητα του ύφους του φαίνεται στην θέση πως τυχούσα αντίθετη

άποψη, δηλαδή αυτοί οι πληθυσμοί να μην είναι ελληνικοί, είναι άτοπη, ιστορικώς ακατανόητη και αντιεπιστημονική, γιατί όπως αποδεικνύει οι Έλληνες υπήρχαν σε αυτά τα μέρη μέχρι της αραβικής κατακτήσεως, όπου και μετά απ' αυτήν η ελληνική γλώσσα δεν έπαψε να ομιλείται, κυρίως λόγο της Εκκλησίας.[251]

Επομένως, συμπεραίνουμε πως ο Λέων ήταν Σύριος, μετέχοντας στον Ελληνισμό, όσο οι ομογενείς του την εποχή εκείνη, ίσως και ακόμη περισσότερο, αφού από μικρή ηλικία είχε μεταβεί στην Θράκη, αν και η στάση του απέναντι στο ζήτημα των Εικόνων, ίσως να υποδεικνύει ότι δεν είχε αποκοπεί από τις ανατολικές παραδόσεις του τόπου του, που ήταν ενάντια στην προσκύνηση των ιερών Εικόνων.[252] Η δεύτερη παρατήρηση είναι σχετική με τους Ισαύρους, αφού ο Λεόντιος, ένας από τους Αυτοκράτορες που εξετάσαμε είναι ισαυρικής καταγωγής. Οι Ίσαυροι είχαν εξελληνιστεί από τους αρχαίους χρόνους,[253, 254, 255] όμως θεωρούνταν έθνος βάρβαρο.[256] Ίσως ο εξελληνισμός τους να μην ήταν καθολικός, τουλάχιστον μέχρι το τέλος των ισαυρικών πολέμων (492 – 497), οπότε ο Λεόντιος ίσως να είχε σχέση με τον Ελληνισμό.

Η ιστορική περίοδος της «εικοσαετούς αναρχίας» με την οποία ασχοληθήκαμε στο παρόν κεφάλαιο, ήταν μια περίοδος συγκρούσεων και αστάθειας. Ο λόγος που κυβέρνησαν αρκετοί μη Έλληνες είναι ότι διάφορες ομάδες ατόμων, ανέβαζαν στον θρόνο άτομα, που ήταν με το μέρος τους, για να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντά τους, όπως συνέβη για παράδειγμα με τους μονοφυσίτες και τον Φιλιππικό. Τέλος στην περίοδο αυτή έβαλε ο Λέων Γ', ο οποίος έδωσε σπουδαίους και νικηφόρους αγώνες κατά των Αράβων,[257] αλλά δυστυχώς δημιούργησε μια αισχρή αίρεση, αυτή της εικονομαχίας, η οποία βασάνισε το εσωτερικό του Κράτους καθώς και την Εκκλησία για περισσότερο από έναν αιώνα (726-780 και 813-843).[257] Στο παρόν κεφάλαιο εξετάσαμε δέκα Αυτοκράτορες, εκ των οποίων ένας ήταν Αρμένιος, τέσσερις Σύριοι, ένας Ίσαυρος, δύο Έλληνες, ένας Γοτθογραικός, και ο Θεοδόσιος Γ', που είτε ήταν ελληνικής καταγωγής είτε Γοτθογραικός, στην περίπτωση που όντως ήταν γιος του Τιβέριου Γ' Αψίμαρου, αν και κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται από τους ιστορικούς της εποχής, το οποίο αν ίσχυε, πιθανώς δεν θα περνούσε απαρατήρητο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε’: Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ

«εἰς μνήμην τῶν ἐν Ἁγίοις πατέρων ἡμῶν
Ἀρσενίου τοῦ Καππαδόκου καὶ Παϊσίου τοῦ Ἁγιορείτου»

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλυθεί η καταγωγή του Αυτοκράτορος Ηρακλείου και της Δυναστείας του, και με τον τρόπο αυτό θα ολοκληρωθεί η εξέταση και της Μεσοβυζαντινής Περιόδου (610 – 1204). Τα μέλη της Δυναστείας εκτός από τον ιδρυτή της, που βασίλευσε από το 610 έως το 641, είναι οι Κωνσταντίνος Γ’ ή Ηράκλειος Νέος Κωνσταντίνος (641), ο οποίος είναι Άγιος και η μνήμη του τιμάται την 3η Σεπτεμβρίου εκάστου έτους, Ηρακλεωνάς (641), Κώνστας Β’ (641 – 668), Κωνσταντίνος Δ’ Πωγωνάτος (668 – 685) και Ιουστινιανός Β’ (685 – 695 και 705 – 711). Γνωστό είναι και το όνομα του πατέρα του Ηρακλείου, ο οποίος φέρει το ίδιο όνομα με τον Αυτοκράτορα, ονομαζόμενος Ηράκλειος ο Πρεσβύτερος, στον οποίο εστιάζουν οι ιστορικοί για να μελετήσουν την καταγωγή της οικογένειας. Οι πληροφορίες που έχουμε για την καταγωγή του Ηρακλείου είναι ελάχιστες, γι’ αυτό και οι απόψεις που υπάρχουν είναι περιορισμένες.

Σχεδόν όλη η επιστημονική κοινότητα υποστηρίζει την αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου, όπως οι Gregoire,[258] Charanis,[259] Kouymijian,[260] Cameron,[261] Martindale με τους Jones και Morris,[262] Treadgold,[263] Εγκυκλοπαίδεια Brittanica,[264] Kaegi [265] και Vasiliev,[266] με τους τρεις τελευταίους να μην είναι απολύτως βέβαιοι γι’ αυτήν, αλλά με τον Kaegi να την αποδέχεται όπως φαίνεται στο έργο του, ενώ υπάρχει και η άποψη για την καταγωγή του από τον περσικό βασιλικό οίκο των Αρσακιδών, η οποία εκφράζεται από τον Shahid,[267] την Εγκυκλοπαίδεια Iranica [267] και τον Toumanoff,[267] ο οποίος όμως στηρίζει και την αρμενική καταγωγή του. Αυτό δεν είναι παράδοξο, διότι οι Αρσακίδες είχαν βασιλεύσει στην Αρμενία από το 54 μ,Χ. έως το 428 μ.Χ.,[268] επομένως αυτές οι δύο εκδοχές είναι αλληλοσυμπληρούμενες, να είναι δηλαδή Αρμένιος από τον οίκο των Αρσακιδών. Επίσης, έχει υπάρξει η υπόθεση ότι ο Ηράκλειος ήταν δίγλωσσος,[269, 270] δηλαδή μιλούσε την ελληνική και την αρμενική, κάτι όμως το οποίο δεν έχει αποδειχθεί και αποτελεί εικασία.[270]

Αντιθέτως, οι Έλληνες ιστορικοί τονίζουν την καταγωγή του από την Καππαδοκία,[271, 272, 273] αποβλέποντας στις ελληνικές καταβολές του. Το ότι καταγόταν από την Καππαδοκία δεν χωρά αμφιβολία, αφού είναι κοινώς αποδεκτό, ενώ υπάρχουν και οι μαρτυρίες του Ιωάννη Νικίου (8ος αι.) και του Κωνσταντίνου Μανασσή (12ος αι.),[274] όμως αυτό δεν αναιρεί ότι μπορεί να ήταν Αρμένιος, αφού με τον όρο Καππαδοκία δύναται να εννοούνται περιοχές που εκτείνονταν ως τον Ευφράτη, όπου ζούσαν και Αρμένιοι.[274] Υπάρχει ακόμα και η άποψη του Cyril Mango, ο οποίος *«υποστηρίζει την πιθανή ταύτιση ενός Ηρακλείου των τελών του 5ου αιώνος με αυτήν την οικογένεια»*, που καταγόταν από την Έδεσσα της Μεσοποταμίας.[274] Γενικότερα, η αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου αναγνωρίζεται καθολικά σήμερα, σε σημείο ο Gregoire να *«χαρακτηρίζει όλη την μεταξύ 582 και 713 περίοδο ως την πρώτη*

Αρμενική Περίοδο της Βυζαντινής Ιστορίας»,[275] και αυτό οφείλεται στις δύο και μοναδικές ιστορικές πηγές που διαθέτουμε και αναφέρονται στην καταγωγή του, αυτές του Θεοφύλακτου Σιμμοκάτη και του Sebeos.

Ξεκινάμε την έρευνα με την πρώτη πηγή, του Θεοφύλακτου, η οποία αναφέρει πως *«και έτσι ο Φιλιππικός είχε μάθει κατά την διάρκεια του ταξιδιού του ότι ο Πρίσκος είχε διοριστεί από τον αυτοκράτορα ως στρατηγός. Κατά την άφιξή του στην Ταρσό, συνέταξε επιστολές στον Ηράκλειο, που υποδείκνυαν ότι, μετά την αποχώρηση από τον στρατό, θα έπρεπε να επιστρέψει στην πόλη του όταν θα πήγαινε στην Αρμενία και να παραδώσει τον στρατό στον Ναρσή, τον διοικητή της πόλης της Κωνσταντινής».*[276] Από το παραπάνω χωρίο και πιο συγκεκριμένα από την φράση «*θα έπρεπε να επιστρέψει στην πόλη του όταν θα πήγαινε στην Αρμενία»*, υποτίθεται ότι φαίνεται πως ο Ηράκλειος καταγόταν από μία πόλη της Αρμενίας, στην οποία του υποδεικνύει ο Φιλιππικός να μεταβεί. Τα πράγματα όμως μάλλον δεν έχουν έτσι. Η επιστολή αυτή πρέπει να εστάλη το 588, όταν ο Αυτοκράτωρ Μαυρίκιος αντικατέστησε τον Φιλιππικό με τον Πρίσκο στην θέση του στρατηγού των ανατολικών στρατευμάτων,[276, 277] και ο πρώτος διέταξε τον Ηράκλειο να επιστρέψει στην Αρμενία, αφού αυτοί οι δύο ήταν συνεργάτες στις πολεμικές επιχειρήσεις.

Οι Μ. & Μ. Whitby αποφαίνονται πως ο Ηράκλειος μάλλον κατείχε την θέση του «στρατηγού του Αρμενιακού», που έδρα του ήταν η Θεοδοσιούπολη, στην οποία κατά πάσα πιθανότητα ο Φιλιππικός παρακινεί τον Ηράκλειο να επιστρέψει από το Μονόκαρτον, στρατόπεδο πλησίον της Κωνσταντινής, και να παραδώσει το στράτευμα στον Ναρσή.[276] Αυτή η εκδοχή φαίνεται πιο εύλογη, αφού πρόκειται για την επικοινωνία δύο στρατιωτικών, εν μέσω των βυζαντινο – περσικών πολέμων του 572 – 591. Λογικό λοιπόν είναι η διαταγή να αφορούσε την βάση του στρατού και όχι την πόλη καταγωγής του Ηρακλείου, πόσο μάλλον την δεδομένη χρονική στιγμή με τις δυσκολίες που υπήρχαν. Ένα στοιχείο ακόμα που ενισχύει αυτήν την θέση, είναι πως ο Φιλιππικός μαζί με τον Ηράκλειο ένα χρόνο νωρίτερα είχαν ξεχειμωνιάσει στην Θεοδοσιούπολη, τον χειμώνα του 586 – 587.[276, 277] Επομένως, *«δική του πόλη»* ίσως να χαρακτηρίστηκε διότι ήταν στρατηγός και η πόλη αυτή ήταν η βάση του στρατού, άρα και «δική του», συνδυαστικά με το ότι του ήταν γνώριμη και οικεία. Οπότε, το πρώτο επιχείρημα περί αρμενικής καταγωγής του Ηρακλείου δεν ευσταθεί.

Η δεύτερη ιστορική αναφορά που υπάρχει είναι από την «Ιστορία» του Sebeos, *«η οποία είναι γραμμένη στα αρμενικά»* και *«δεν αναγνωρίζει τον Ηράκλειο ως Αρμένιο, κάτι που μπορεί να αποτελεί έναν ασήμαντο εθνικό χαρακτηρισμό στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, ούτε αναφέρει τον τόπο γέννησής του»*, αλλά *«υποθέτει την ύπαρξη γενεαλογικών δεσμών με την αρχαία δυναστεία των Αρσακίδων»*.[278] Εν πρώτοις φαίνεται η αμφιβολία με την οποία εκφράζεται ο Kaegi, ο οποίος συγκαταλέγει την πηγή αυτή στις υποθετικές για την γενεαλογία της οικογένειας, αλλά όπως έχουμε αναφέρει ξανά σε άλλο σημείο της έρευνας, πολλές φορές οι ιστορικοί είχαν την συνήθεια να αναγάγουν την καταγωγή των βασιλέων σε ένδοξα και βασιλικά γένη, για να εξάρουν το κύρος τους, κάτι που φαίνεται σε ενέργειες Ελλήνων ιστορικών (όπως στην περίπτωση του Βασιλείου Α’, που λεγόταν ότι κι αυτός καταγόταν από τους Αρσακίδες), και ίσως αυτό να συμβαίνει και με τον Sebeos, για να φανεί οικείος ο Ηράκλειος στους Αρμενίους και όχι κατακτητής, αφού ήδη σημαντικά εδάφη με αρμενικό πληθυσμό είχαν προσαρτιστεί στην Αυτοκρατορία.[279] Ενδέχεται πάντως, ο

Αρμένιος ιστορικός να υπέθεσε την αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου, λόγω της γενέτειρας του Αυτοκράτορα, Καππαδοκίας, που συνόρευε με την Αρμενία και περιείχε αρμενικό πληθυσμό.

Όμως, το ότι ο Ηράκλειος δεν είχε καμία σχέση με τους Αρμενίους και τους Αρσακίδες φαίνεται και από τα ονόματα της οικογένειάς του και των βασιλέων της Αρμενίας. Ο Ηράκλειος ο Πρεσβύτερος ήταν παντρεμένος με την Επιφανεία, που κατά πάσα πιθανότητα καταγόταν κι αυτή από την Καππαδοκία,[280] και είχαν τρία παιδιά τον Ηράκλειο, τον Θεόδωρο και την Μαρία, και ο αδελφός του Γρηγοράς, τον Νικήτα. Τα ονόματα των απογόνων του Ηρακλείου, των αδελφών του και του Νικήτα είναι όλα χριστιανικά, ελληνικά και μερικά ρωμαϊκά, και κανένα από αυτά δεν έχει αρμενική ρίζα.[281, 282, 283] Ακόμα, κι αν υποθέσουμε πως η οικογένεια είχε εξελληνιστεί πλήρως, αυτό δεν απαγορεύει την ύπαρξη ενός αρμενικού ονόματος, ακόμα και με ελληνική παραφθορά, αλλά κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Αντιθέτως, τα ονόματα των Αρσακιδών και των Αρμενίων βασιλέων του 6ου – 8ου αι. είναι τελείως διαφορετικά, όπως για παράδειγμα, Χοσρόφ, Τιγράνης, Αρσάκης, Βαρασδάτης, Αρταξίας, Σουνέν, Βαράζ, Σμπάτ, Σαχραπλακάν, Άσωτ, Σαράκ, Μουσέλ, Ταχάτ.[284]

Η διαφορά είναι πεσιφανέστατη, και μόνο απαρατήρητη δεν μπορεί να περάσει, καθώς είναι εύλογο ότι αν η οικογένεια είχε αρμενικές ρίζες, τουλάχιστον ένα όνομα θα έπρεπε να ομοιάζει με αυτά των Αρμενίων. Από την άλλη, το όνομα Ηράκλειος δεν το συναντάμε την εποχή εκείνη στα μέρη της ανατολής, ούτε σε λαούς γειτονικούς της Ρωμανίας. Άνθρωποι με το όνομα αυτό, εκτός από μέλη της Ηρακλειανής Δυναστείας, είναι ο Άγιος Μάρτυς Ηράκλειος ο Αθηναίος (3ος αι.), πολιούχος του Ν. Ηρακλείου,[285] ο φιλόσοφος Ηράκλειος ο Κυνικός (4ος αι. μ.Χ.),[286] ο Ηράκλειος Εδέσσης (5ος αι.), που αναφέρει ο Mango, ο Ηράκλειος ο αντιπάπας (4ος αι.),[287] ο Ηράκλειος ο ευνούχος επί βασιλείας Ουαλεντιανού Γ' (425 – 455) στην Ρώμη,[288, 289] ο Ηράκλειος Επίσκοπος Angouleme (6ος αι.) [290] και ο Ηράκλειος που διετέλεσε σφετεριστικά «πατριάρχης Ιεροσολύμων» των Λατίνων (12ος αι.), ο οποίος ήταν Γάλλος.[291] Οι μόνοι που είχαν αυτό το όνομα και κατάγονταν από τα μέρη της Ιβηρίας, ήταν δύο βασιλείς της Γεωργίας, αλλά πολύ μακριά από την εποχή που εξετάζουμε, τον 17ο και 18ο αιώνα.[292] Ας μην νομίζει κανείς πως το ζήτημα των ονομάτων που ερευνούμε είναι κάτι μικρό και δίχως σημασία, διότι για τον αριστοκρατικό οίκο των Φωκάδων, λόγω της ύπαρξης ενός αρμενικού ονόματος (Βάρδας), έχουν εγερθεί αξιώσεις για την αρμενική του καταγωγή, όπως είδαμε στο σχετικό κεφάλαιο. Με την αβεβαιότητα του Kaegi, που διεξήγαγε ογκωδέστατη έρευνα για τον βίο του Ηρακλείου, την πάγια τακτική των ιστορικών να προσδίδουν αριστοκρατικές ρίζες στους βασιλείς και βάση των ονομάτων, αναιρέθηκε και η δεύτερη θέση για την αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου.

Επίσης, η αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου έχει δεχθεί αμφισβητήσεις λόγω των φυσικών χαρακτηριστικών του, αφού αντίθετες προς την άποψη αυτή είναι οι πληροφορίες του Κεδρηνού για τα ξανθά μαλλιά του,[293] ο οποίος αναφέρει πως *«ήν την ηλικίαν μεσήλιξ, ευσθενής, εύστερνος, εκόφθαλμος, ολίγον υπόγλαυκος, ξανθός, την τρίχα, λευκός την χροιάν, έχων τον πώγωνα πλατύν και προς μήκος εκκρεμή»*.[294] Για το εν λόγω θέμα ο Άμαντος συμπληρώνει λέγοντας πως *«θεωρείται συνήθως Αρμένιος, αλλ' αφού ήδη προ πολλού ο πατήρ του κατείχεν ανωτάτην θέσιν εις τον στρατόν, είχεν επικοινωνήσει προς το ελληνικόν*

περιβάλλον και εξελληνισθεί. Τούτο δεικνύει και το όνομα Ηράκλειος. Και αι παρατηρήσεις του Κεδρηνού δεν συνηγορούν υπέρ γνήσιας αρμενικής καταγωγής».[294] Όμως, ο Ηράκλειος αν δεν ήταν Αρμένιος, τότε εκ των πραγμάτων ήταν Έλληνας, και από τα όσα έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής φαίνεται πως δεν είχε εξελληνιστεί, αλλά ήταν Έλληνας εκ γενετής. Αυτό δεν αναφέρεται αυθαίρετα, αλλά σύμφωνα με τον Καππαδόκη ιστορικό Παύλο Καρολίδη, που στην πραγματεία του «Καππαδοκικά, ήτοι πραγματεία ιστορική και αρχαιολογική περί Καππαδοκίας» αναφέρει πως ο εξελληνισμός της Καππαδοκίας ξεκίνησε από την περίοδο των Σελευκιδών βασιλέων, με την συγκατάθεση του ντόπιου πληθυσμού και των βασιλέων της Καππαδοκίας, οι οποίοι τον διενήργησαν και ολοκληρώθηκε με τον Χριστιανισμό.[295] Δηλαδή, έχουμε πλήρη εξελληνισμό της Καππαδοκίας, τουλάχιστον τρεις αιώνες νωρίτερα από την εποχή της βασιλείας του Ηρακλείου. Μάλιστα, χαρακτηριστικότατο παράδειγμα για την ελληνικότητα των Καππαδοκών αποτελεί ο Μέγας Βασίλειος, ο οποίος *«πολλές φορές τόνιζε ὅτι ἦταν ὑπερήφανος γιά τήν καταγωγή τῆς μητρός του ἀπό ἀρχαῖα ἑλληνικά γένη, γεγονός πού ἀναφέρει καί ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος στόν Ἐπιτάφιο πρός τόν Βασίλειο»,*[296] αλλά και ο αδελφός του, Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, που όταν ο Ιουλιανός ο Παραβάτης απαγόρευσε την διδασκαλία των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων από Χριστιανούς διδασκάλους, εκείνος του απάντησε: *«νομίζεις ότι μόνο εσύ είσαι Έλληνας»;*[297]

Όμως, πέρα από την εθνικότητα υπάρχει και η εθνική συνείδηση του ατόμου, και αυτήν θα εξετάσουμε στην συνέχεια. Κατ' αρχάς σε καμία περίπτωση η συνείδηση του Ηρακλείου του Πρεσβύτερου δεν ήταν αρμενική, αφού πολέμησε εναντίον των Αρμενίων ως «στρατηγός του Αρμενιακού», για να καταστείλει την εξέγερσή τους το 595.[298] Επίσης, ο Kaegi, που παρά τις αμφιβολίες δέχεται την αρμενική καταγωγή,[299] αναφέρει για την οικογένεια του Ηρακλείου πως *«επρόκειτο για μια δεμένη οικογένεια, η οποία όμως δεν ακολουθούσε πιστά τα στενά αρμενικά πρότυπα»,* και σε άλλο σημείο γράφει πως ο Ηράκλειος *«διέμενε στο παλαιό παλάτι των Σοφιών στην Κωνσταντινούπολη»,* όντας πολύ πιθανόν η οικογένειά του να *«διέμενε προσωρινά σε αυτό το παλάτι ως αποδέκτης της αυτοκρατορικής φιλοξενίας, σε έναν ευνοούμενο εξέχοντα διοικητή».*[300] Αυτά τα αναφέρουμε για να δείξουμε πως ο Ηράκλειος είχε μεγαλώσει στα ενδότερα της αυτοκρατορικής ηγεσίας, κάτι που σίγουρα επηρέασε και διαμόρφωσε την συνείδησή του, και πως δεν είχε σχέση με τα αρμενικά πρότυπα και συνήθειες. Ο Ηράκλειος ο Πρεσβύτερος απολάμβανε την εύνοια του Μαυρικίου, κι αυτός και ο γιος του όφειλαν πολλά σε εκείνον. Η συμπάθεια ήταν αμοιβαία κι αυτό φάνηκε και μετά τον θάνατο του Μαυρικίου,[300] κι αυτό ίσως να οφείλεται στην κοινή καταγωγή τους από την Καππαδοκία. Από αυτήν την υπόθεση μπορούμε να κάνουμε μια ακόμα σκέψη. Ο Μαυρίκιος αντιπαθούσε σφόδρα τους Αρμενίους, όπως φαίνεται από την συνεργασία του με τον Πέρση βασιλιά για την απομάκρυνση των οπλαρχηγών τους και των οπαδών τους από την πατρίδα τους, καθώς και για την αρνητική άποψη που είχε εκφέρει γι' αυτούς.[301] Αυτό μπορεί να αποτελεί ένα στοιχείο κατά της αρμενικής καταγωγής του Ηρακλείου, αν και δεν κάνουμε λόγο για χειροπιαστό επιχείρημα, αλλά για μια σκέψη, αφού αν ήταν Αρμένιος ίσως να μην είχαν αυτή την σχέση.

Όμως, υπάρχουν ενέργειες του Ηρακλείου που καταδεικνύουν ολοφάνερα την ελληνική εθνική του συνείδηση, και αυτές δεν είναι άλλες από την αλλαγή του βασιλικού τίτλου, από «Αύγουστος», «Καίσαρ», «Αυτοκράτωρ», «Φλάβιος» σε **«Πιστός ἐν Χριστῷ Βασιλεύς»**,[302,

[303, 304] η επισημοποίηση της ελληνικής γλώσσας,[303, 304] και η αλλαγή του ονόματος της γυναίκας του, από Φαβία στο ελληνικότερο Ευδοκία.[305] Σχετικά με την αλλαγή του βασιλικού τίτλου, έχουν διατυπωθεί απόψεις όπως ότι *«η χρήση του τίτλου αυτού ανάγεται στην υποταγή του μοναδικού ηγεμόνα, στον οποίο δήθεν οι Βυζαντινοί αναγνώριζαν τον τίτλο του βασιλέως εκτός από τον δικό τους αυτοκράτορα»,*[304] γεγονός που δείχνει κατά ορισμένους μελετητές την αρμενική καταγωγή του Ηρακλείου, διότι υιοθέτησε έναν ανατολικό τίτλο.[306] Σαφώς, αυτές οι απόψεις δεν ισχύουν, όπως εμπεριστατωμένα απέδειξε ο Ostrogorsky, γιατί οι Έλληνες δεν απέδιδαν μόνο στον Πέρση βασιλιά τον τίτλο αυτόν, αλλά και *«στους ηγεμόνες της Αρμενίας και της Αιθιοπίας, και μερικές φορές – εναλλακτικά με άλλες προσωνυμίες – και στους Γερμανούς ηγέτες και ακόμη στους αρχηγούς των Αβασγών και των Ζιγχών»*, ο οποίος όμως ήταν κατώτερος του ρωμαϊκού. Ο Ρώσος ιστορικός συνεχίζει λέγοντας πως ο τίτλος «Βασιλεύς» είχε πλέον εξισωθεί με τον τίτλο «imperator», και αποδίδει τις μεταρρυθμίσεις αυτές στον εξελληνισμό του κράτους.[304]

Βέβαια μπορεί κάποιος να φέρει αντίλογο λέγοντας, πως αυτές οι ενέργειες ήταν αναγκαίες να γίνουν, αφού η Αυτοκρατορία πλέον είχε περάσει στους Έλληνες, και ίσως να μην δείχνουν συνείδηση αλλά επιτακτική ανάγκη. Αυτή είναι μια αληθής σκέψη, όμως ο καθένας πράττει σύμφωνα με τα πιστεύω του, κι αυτό φαίνεται από τον Λέοντα Γ’ και τον Λέοντα Ε’, που ο μεν δημιούργησε την αίρεση της εικονομαχίας και ο δε την επανέφερε στο προσκήνιο.[307] Και οι δύο έπραξαν σύμφωνα με τα πιστεύω και τις απόψεις τους, παρ’ όλο που ήταν αντίθετες με τις παραδόσεις της Αυτοκρατορίας. Το ίδιο έπραξε και ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, που επιχείρησε να επαναφέρει ανεπιτυχώς την ειδωλολατρία,[308] την στιγμή που ο Χριστιανισμός ανθούσε και κατακτούσε όλη την οικουμένη. Αν αυτοί έπραξαν κατά το δοκούν αντίθετα στα ήθη και τα έθιμα της Αυτοκρατορίας, κατά αναλογία πρέπει να έπραξε και ο Ηράκλειος, σύμφωνα με τις δικές του αντιλήψεις, με την διαφορά ότι αυτός ενήργησε υπέρ της Αυτοκρατορίας, διότι τέτοιες ιστορικές αποφάσεις δεν λαμβάνονται μόνο εξ ανάγκης, αλλά κυρίως λόγω θέλησης, που αυτή καθιστά μεγάλες τις ιστορικές προσωπικότητες, αναλόγως τις αποφάσεις τους. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που οι ιστορικοί αποδίδουν τον εξελληνισμό της Αυτοκρατορίας στον Ηράκλειο, κι αυτός είναι και ο λόγος που ο Ostrogorsky λέει πως *«ο Ηράκλειος υπήρξε ο δημιουργός του Μεσαιωνικού Βυζαντίου, του οποίου η οργάνωση είναι Ρωμαική, η γλώσσα και ο πολιτισμός Ελληνικός και η πίστι Χριστιανική»,*[309] όπως επίσης πως *«μ’ αυτά τερματίζεται η υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή εποχή. Το Βυζάντιο αναδύεται από την κρίση αυτή με ουσιαστικά νέο σχήμα, απαλλαγμένο από την κληρονομιά του σαθρού ρωμαϊκού κράτους και ενισχυμένο με νέες δυνάμεις. Η βυζαντινή ιστορία στην κυριολεκτική σημασία της, η ιστορία της μεσαιωνικής ελληνικής αυτοκρατορίας, αρχίζει τώρα»*.[310]

Αναφέρουμε κάτι τελευταίο για να αποφευχθεί τυχόν αντίλογος. Στα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου, οι Αρμένιοι είχαν αυξηθεί στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που συνέβη με τον απλό λαό αλλά και την αρμενική αριστοκρατία. Μπορεί κάποιος λοιπόν να προβάλλει το επιχείρημα, ότι εξ αιτίας του Ηρακλείου συνέβη αυτό, και ότι ως Αρμένιος βοήθησε τους ομοεθνείς του. Αυτό δεν ισχύει σε καμία περίπτωση, διότι *«από τον 6ο αιώνα και εξής, το αρμενικό στοιχείο έγινε ιδιαίτερα ισχυρό στο Βυζάντιο… κατείχαν επίσης εξέχουσα θέση στα στρατεύματα του Ιουστινιανού Α΄ και στη φρουρά των ανακτόρων του. Αυτό ίσχυε ακόμα*

περισσότερο την περίοδο που ακολούθησε τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Πέρση ηγεμόνα Χοσρόη Β΄ και το Βυζαντινό αυτοκράτορα Μαυρίκιο το 591, όταν σημαντικά εδάφη με αρμενικό πληθυσμό περιήλθαν υπό βυζαντινό έλεγχο. Το γεγονός αυτό ενδυνάμωσε τις προηγούμενες πολιτικές και πολιτιστικές ανταλλαγές και οδήγησε στην εισροή Αρμενίων σε βυζαντινά εδάφη, αυξάνοντας την αρμενική παρουσία στην πρωτεύουσα· εκεί ορισμένοι από τους νεοφερμένους δραστηριοποιήθηκαν στο διοικητικό μηχανισμό και στο στρατό».[311] Επίσης, *«τον 7ο αιώνα το κύμα εποικισμού έγινε ακόμα μεγαλύτερο, αφότου η Αρμενία κατακτήθηκε από τους Άραβες, μεταξύ των ετών 639-642. Ένα άλλο στοιχείο που συνέβαλε στον εποικισμό ήταν η διάδοση της παυλικιανής αίρεσης στην Αρμενία, οι οπαδοί της οποίας είχαν αναγκαστεί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους κάποια στιγμή πριν από το 662 και είχαν εγκατασταθεί στα βυζαντινά τμήματα της Μικράς Ασίας».*[311]

Επομένως, φαίνεται πως ο εποικισμός των Αρμενίων στην Αυτοκρατορία ξεκίνησε αρκετά χρόνια πριν τον Ηράκλειο, και αυτό έγινε για εκκλησιαστικούς και πολιτικούς λόγους, αφού ακόμη και οι ευγενείς Αρμένιοι, ενίσχυσαν την διοίκηση και τον αυτοκρατορικό στρατό.[310] Εξ' άλλου, αυτό συνέβαινε και με άτομα από άλλα έθνη, τα οποία ορισμένες φορές ανέρχονταν και σε θέσεις εξουσίας, όπως ο Ζήνων ο Ίσαυρος (5ος αι.), που έγινε και Αυτοκράτορας,[312] ο Στηλίχων και ο Ρουφίνος οι Γότθοι (4ος – 5ος αι.), οι οποίοι ήταν οι πιο κοντινοί άνθρωποι των Αυτοκρατόρων Ονωρίου και Αρκαδίου αντίστοιχα,[313] ο Ιωάννης ο Σκύθης (5ος αι.) που ήταν στρατηγός των Ανατολικών,[314] ο Μαύρος ο Βούλγαρος (7ος – 8ος αι.) που πήρε το τίτλο του υπάτου από τον Ιουστινιανό Β' [315] και άλλοι. Τέλος, δεν πρέπει να θεωρηθεί η θητεία του Ηρακλείου του Πρεσβύτερου στο θέμα των Αρμενιακών, ως επιχείρημα που δείχνει ότι καταγόταν από την Αρμενία, διότι η τοποθεσία στην οποία καλείτε να υπηρετήσει ένας στρατιωτικός δεν έχει σχέση με την καταγωγή του, αλλά με τις ανάγκες του κράτους. Την περίοδο εκείνη διεξάγονταν οι βυζαντινο – περσικοί πόλεμοι του 572 – 591, οπότε στα ανατολικά σύνορα υπήρχε η μεγαλύτερη ανάγκη. Εξ' άλλου αργότερα μετατέθηκε στην Αφρική ως Έξαρχος, που ούτε αυτό αποτελεί λόγο για *«να αναζητήσουμε κάποιον μακρινό Αφρικανό πρόγονο του Ηρακλείου του Πρεσβύτερου».*[316] Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα γι' αυτό που αναφέρουμε αποτελεί ο Αυτοκράτωρ Λεόντιος (695 – 698), ο οποίος αν και Ίσαυρος, είχε διατελέσει στρατηγός του Ελλαδικού θέματος.

Στο παρόν κεφάλαιο λοιπόν, αποδείξαμε την ελληνική καταγωγή και την ελληνική εθνική συνείδηση του Αυτοκράτορος Ηρακλείου, συνεπώς της οικογένειάς του και της δυναστείας του. Το κεφάλαιο αυτό όμως διαφοροποιείται σε σχέση με τα υπόλοιπα, στο ότι προβήκαμε στην αναίρεση των στοιχείων που είχαμε στην διάθεσή μας και παρουσιάσαμε μία διαφορετική εκδοχή επί του θέματος με συσχετιζόμενα στοιχεία, για να καταλήξουμε στην ιστορική αλήθεια, ενώ στα προηγούμενα παραθέσαμε τις ιστορικές πηγές και τις απόψεις των ιστορικών για να εξάγουμε τα συμπεράσματα. Το ότι αναιρέθηκαν οι θέσεις δεν σημαίνει πως οι ιστορικοί που έχουν μελετήσει το συγκεκριμένο θέμα έχουν κάνει λάθος, απλώς δεν έχουν ασχοληθεί ενδελεχώς με αυτό, διότι μελέτησαν επισταμένα τον βίο και το έργο του Ηρακλείου, τα οποία είναι πολύ σημαντικότερα από την καταγωγή του. Εξ' άλλου όπως είπαμε και στην αρχή, τα στοιχεία είναι ελάχιστα, οπότε δεν μπορούν να κατηγορηθούν οι ιστορικοί για τυχούσα παράληψη.

Ο Πιστός εν Χριστώ Βασιλεύς των Ρωμαίων Ηράκλειος με τον γιο του Άγιο Ηράκλειο Νέο Κωνσταντίνο.

«Πλούταρχε, σίγα τους παραλλήλους γράφων. Τι πολλά κάμνεις και στρατηγούς συλλέγεις; Τον δεσπότην έκφραζε, και γράφεις όλους».

Γεώργιος Πισίδης (7ος αι.), «Ηρακλειάδα»

Ο Κωνσταντίνος Δ' ο Πωγωνάτος μετά της συνοδείας του.

Ο Άγιος Ισαπόστολος και Βασιλεύς Κωνσταντίνος ο Μέγας.

Άγαλμα από το York της Αγγλίας, όπου αναγορεύτηκε Αυτοκράτωρ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ’: ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Το παρόν μέρος είναι το τελευταίο που πραγματεύεται την καταγωγή των Αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως, και αφορά όσους βασίλευσαν την πρωτοβυζαντινή περίοδο (330 – 610). Στην περίοδο αυτή κυβέρνησαν τέσσερις δυναστείες, με πρώτη εκείνη του Μεγάλου Κωνσταντίνου (324 – 378), έπειτα του Μ. Θεοδοσίου (379 – 457), κατόπιν αυτή του Λέοντος Α’ (457 – 518) και τέλος του Ιουστινιανού (518 – 610).

Ο πρώτος Αυτοκράτορας και ιδρυτής της Κωνσταντινουπόλεως είναι ο Άγιος Κωνσταντίνος ο Μέγας, ο οποίος ήταν γιος του Αυτοκράτορα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Κωνστάντιου Χλωρού (293 – 306), που ήταν ιλλυρικής καταγωγής [317, 318, 319] και της Αγίας Ελένης, η οποία ήταν Ελληνίδα από το Δρέπανο Βιθυνίας, πόλη η οποία μετονομάστηκε σε Ελενόπολη προς τιμήν της Αγίας Ισαποστόλου.[319, 320, 321, 322, 323] Ο Μ. Κωνσταντίνος γεννήθηκε πιθανώς το 272 [322, 323] στην Ναϊσσό (σημερινή Νις της Σερβίας) της Μοισίας,[322, 323, 324, 325, 326, 327] και όπως ο πατέρας του ήταν κι αυτός ιλλυρικής καταγωγής.[327, 328, 329] Ο Αυτοκράτορας μιλούσε την λατινική γλώσσα και ορισμένα κηρύγματά του τα εκφωνούσε στα ελληνικά κατόπιν μετάφρασης,[330, 331] όμως εκτός από λατινική λογοτεχνία είχε μάθει ελληνικά, τα οποία και κατανοούσε, καθώς και φιλοσοφία.[330] Στον αυτοκρατορικό θρόνο τον διαδέχτηκαν οι τρεις γιοι του Κωνσταντίνος Β’ (337 – 340), Κώνστας Α’ (337 – 350) και Κωνστάντιος Β’ (337 – 361),[332, 333] και μετά τον θάνατο του τελευταίου ανήλθε στον θρόνο ο Ιουλιανός ο Παραβάτης, ο οποίος ήταν ανιψιός του Μ. Κωνσταντίνου, αφού ο πατέρας του Κωνστάντιος ήταν ετεροθαλής αδελφός του.[334] Έπειτα ο στρατός ανέδειξε Αυτοκράτορα τον διοικητή της αυτοκρατορικής φρουράς Ιοβιανό, που καταγόταν από την Σιγγηδόνα (σημερινό Βελιγράδι) της Άνω Μοισίας, και η οικογένειά του πιθανώς να καταγόταν από νομαδικά φύλα που είχαν εγκατασταθεί στα αυτοκρατορικά εδάφη.[335, 336] Ο τελευταίος της δυναστείας ήταν ο Ουάλης που κυβέρνησε το ανατολικό μέρος της Αυτοκρατορίας ενώ ο αδελφός του Βαλεντιανός Α’ το δυτικό, έχοντας με αυτόν τον τρόπο την πρώτη διάκριση μεταξύ των δύο κομματιών της Αυτοκρατορίας, έστω και ανεπίσημα.[337] Αυτοί ήταν Ιλλυριοί και είχαν γεννηθεί στην πόλη Κίβαλις (Cibalae) της Παννονίας (σημερινή Κροατία).[338, 339]

Φαίνεται λοιπόν, πως όλα τα μέλη της πρώτης δυναστείας που κυβέρνησε στην Κωνσταντινούπολη ήταν ιλλυρικής καταγωγής, όμως αναγκαίο είναι να γίνουν ορισμένες διευκρινήσεις για το πρόσωπο και το έργο του Μ. Κωνσταντίνου. Αρχικά, για την πόλη καταγωγής του Αυτοκράτορα ο Στέφανος ο Βυζάντιος αναφέρει πως ήταν θρακική,[340] η οποία άνηκε στο Ιλλυρικό [341] και όχι σε θρακικό έδαφος, γι’ αυτό ο Ιουλιανός ο Παραβάτης στο έργο του «Μισοπώγων» ονομάζει το γένος του «Θράκιον».[342] Το γεγονός όμως πως η πόλη που γεννήθηκε ο Μ. Κωνσταντίνος είναι θρακική, δεν συνεπάγεται πως είναι και ελληνική ή ότι έχει σχέση με τον Ελληνισμό. Αυτό γιατί η Ναϊσσός κατοικούταν από τους Τριβαλλούς,[343] οι οποίοι ήταν θρακικό φύλο,[344] σε εποχή όμως που δεν είχαν έρθει ακόμα σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό, αλλά αντιθέτως είχαν επιρροές από τους Κέλτες, τους Σκύθες και τους Ιλλυριούς.[345, 346] Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως ο Μ. Κωνσταντίνος δεν ήταν Έλληνας, τουλάχιστον κατά το ήμισυ, όμως είναι ένας από του δύο μη Έλληνες που ο

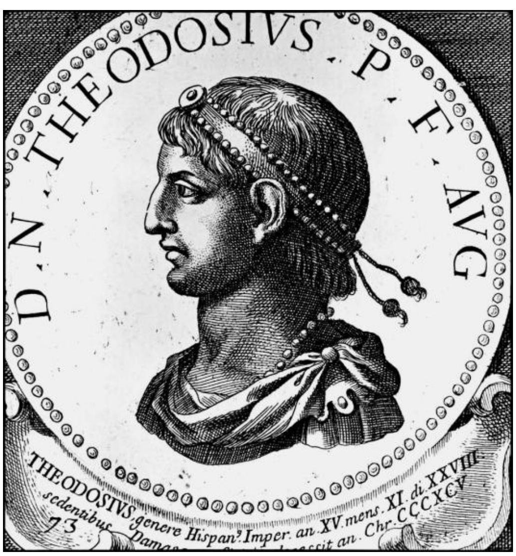
Ελληνισμός τους χρωστάει αιώνια χάρη. Ο πρώτος είναι ο Άγιος Απόστολος των Εθνών Παύλος που γνώρισε τον Θεό στους Έλληνες, γι' αυτό και είναι ο ιδρυτής της Εκκλησίας της Ελλάδος,[347] και ο δεύτερος ο Μ. Κωνσταντίνος, διότι με την μετακίνηση της Πρωτεύουσας ουσιαστικά έθεσε τα θεμέλια για τον εξελληνισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.[348] Η ιστορία τον ονόμασε Μέγα, και μία από τις πολλές πράξεις του που τον κατέστησαν τέτοιον ήταν η μεταφορά του κέντρου του Κράτους,[348] γεγονός διόλου αμελητέο, διότι δεν μπορεί αυτή η πολιτική και στρατιωτική διάνοια να μην γνώριζε τα αποτελέσματα αυτής της κίνησης. Άλλωστε, αυτός είναι ο λόγος που οι παπικοί τον αποστρέφονται ή και τον μισούν ακόμα, και μετά το Σχίσμα κανένας πάπας ή δυτικός ηγεμόνας δεν ονομάστηκε Κωνσταντίνος.[349] Εύλογο είναι λοιπόν, ότι δεν είναι δυνατόν να έχουν γίνει τόσες αναλύσεις από ειδικούς ιστορικούς για τις ενέργειες του Μ. Κωνσταντίνου και εκείνος να μην διείδε το τι μέλλει γενέσθαι.[348]

Σε αυτό σίγουρα θα συνέβαλλε και η ανατροφή του από την Αγία Ελένη, αφού πέρασε μαζί της πολλά χρόνια,[350, 351] αλλά και ο Χριστιανισμός, που έδωσε νέα ώθηση στον παραπαίοντα μέχρι τότε Ελληνισμό. Το γεγονός ότι ο Ελληνισμός βρισκόταν σε παρακμή φαίνεται καθαρά στον «Ροδιακό» λόγο του ρήτορα Δίωνος του Προυσαέως, που προσπαθεί να θυμίσει στους Έλληνες το χαμένο παλαιό τους κλέος.[352] Όλα αυτά λοιπόν, κατά κύριο λόγο τα οφείλουμε στον Μ. Κωνσταντίνο, χρονολογικά τον δεύτερο πραγματικά μεγάλο της παγκοσμίου ιστορίας, μετά τον Μ. Αλέξανδρο, και έναν από τους στρατηγούς που δεν ηττήθηκαν ποτέ σε μάχη (Μ. Αλέξανδρος, Ιούλιος Καίσαρας, Βελισάριος, Νικηφόρος Φωκάς οι υπόλοιποι).[353] Κάτι τελευταίο που δείχνει την σχέση του Μ. Κωνσταντίνου με τον Ελληνισμό είναι μια αναφορά του Runciman, που έχει να κάνει με τον στολισμό της Κωνσταντινουπόλεως με αρχαία μνημεία τέχνης.[354] Ο μεγάλος βυζαντινολόγος, αναφέρει πως *«ο Κωνσταντίνος γέμισε τους δρόμους, τις πλατείες και τα μουσεία της νέας πρωτεύουσας με αρχαίους Ελληνικούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς* ***για να δώσει έμφαση στον Ελληνισμό του****. Οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης που κυκλοφορούσαν κάθε μέρα μέσα στην πόλη δεν θα ήταν δυνατόν να ξεχάσουν ποτέ την δόξα της Ελληνικής τους κληρονομιάς»,*[355] και ο εθνικός μας ιστορικός συμπληρώνει ότι Μ. Κωνσταντίνος *«ήθελε να ονομάζεται στρατηγός των Αθηναίων, και όταν απέκτησε προτομή με σχετικό επίγραμμα, περηφανευόταν ότι αξιώθηκε μιας από τις μεγαλύτερες τιμές».*[356]

Η επόμενη δυναστεία είναι αυτή του Μ. Θεοδοσίου, που ήταν γιος του Θεοδοσίου του Πρεσβυτέρου, αξιωματικού του στρατού, και καταγόταν από την πόλη Καούκα της Γαλικίας της Ισπανίας,[357, 358] αν και νεώτερες έρευνες υποστηρίζουν την προέλευσή του από την Ιταλική της Βαιτικής (νότια Ισπανία).[359] Ο Θεοδόσιος είναι ο τελευταίος Αυτοκράτορας που κυβέρνησε ενιαία την Αυτοκρατορία,[360] κληροδοτώντας το ανατολικό τμήμα στον γιο του Αρκάδιο και το δυτικό στον έτερο γιο του Ονώριο, διαχωρισμός ο οποίος έμελλε να είναι και ο οριστικός.[360] Την δυναστεία κλείνουν ο εγγονός του Θεοδόσιος ο Μικρός, και ο σύζυγος της αδελφής του Πουλχερίας, Μαρκιανός, που καταγόταν από την Φιλιππούπολη της Θράκης [361] ή την Ιλλυρία,[362] με την πρώτη περίπτωση να μοιάζει πιο πιθανή.[363] Ο άνθρωπος που βοήθησε στην ανάρρηση του θρόνου τον Μαρκιανό είναι ο Άσπαρ, που ήταν Γερμανός στρατιωτικός και πατρίκιος και υποστηριζόταν από τον γοτθικό παράγοντα, σε σημείο να είναι ο πιο ισχυρός άνδρας της Αυτοκρατορίας.[362] Αυτός μετά τον θάνατο του Μαρκιανού, ο

οποίος δεν είχε αφήσει διάδοχο, ανέβασε στον θρόνο τον Λέοντα Α΄,[364] τον ιδρυτή της Δυναστείας του Λέοντα ή Θρακικής Δυναστείας.

Κατά τους ιστορικούς της εποχής Ιωάννη Μαλάλα και Ιορδάνη, ο Λέων είχε καταβολές από τους Βησσούς,[365, 366] οι οποίοι κατοικούσαν στην σημερινή νοτιοδυτική Βουλγαρία,[367] ο Άγιος Θεοφάνης τον ονομάζει Θράκα στο γένος,[368] ενώ υπάρχει και η άποψη, που υποστηρίζεται από τον Κάνδιδο τον Ίσαυρο ($5^{ος}$ – $6^{ος}$ αι.), ότι η καταγωγή του ανάγεται στην Δακία που άνηκε στο Ιλλυρικό,[369] η οποία υποστηρίζεται και από νεώτερους ιστορικούς.[369, 370, 371, 372] Ο Tredgold σημειώνει πως ήταν Θράκας από την Δακία, και αυτό μπορεί να ισχύει,[372] διότι καταγόταν από την Διοίκηση της Μοισίας,[371] που περιείχε κομμάτι της Θράκης,[373] και ίσως να βρισκόταν κοντά στους Βησσούς, που αναφέρει ο Μαλάλας, οπότε ουσιαστικά δεν υπάρχει κάποια διαφορά στις προσεγγίσεις. Ο Λέων απάλλαξε την Αυτοκρατορία από τους Γότθους, οι οποίοι λόγω του στρατού είχαν αποκτήσει μεγάλη ισχύ,[374] και ονομάστηκε Μέγας.[375] Γι’ αυτό επί των ημερών του μπήκαν οι βάσεις για την δημιουργία εθνικού στρατού.[376] Επίσης, είναι ο πρώτος Αυτοκράτορας που εστέφθη από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως,[377] ένα τυπικό το οποίο διατηρήθηκε καθ’ όλη την διάρκεια της Αυτοκρατορίας, και συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας, με τον εκάστοτε Αρχηγό του Ελληνικού Κράτους, καθώς και την Κυβέρνηση, να ορκίζονται ενώπιον του Ευαγγελίου και του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος. Επιπλέον, είναι ο πρώτος που νομοθέτησε στα ελληνικά.[378] Αξιοσημείωτο είναι πως ο Λέων είναι Άγιος και τιμάται από την Ορθόδοξο Εκκλησία στις 20 Ιανουαρίου εκάστου έτους.[379]

Θεοδόσιος Α’ ο Μέγας

Άγιος Λέων Α' ο Μέγας

Άλλα μέλη της δυναστείας είναι ο σύζυγος της κόρης του Αριάδνης, Ζήνων και ο γιος του Λέων Β', ο οποίος βασίλευσε πριν τον πατέρα του, αλλά πέθανε σε μικρή ηλικία.[380] Ο Ζήνων ήταν Ίσαυρος,[381] και ονομαζόταν Tarasicodissa Rousombladadiotes (Ταρασισκωδισέος Ρουσομπλαδαδιώτης), όμως μετονομάστηκε όταν έγινε Αυτοκράτορας, διότι ο ελληνοποιημένος πληθυσμός της Πρωτεύουσας επιθυμούσε ένα πιο εύηχο όνομα και κατά προτίμηση ελληνικό.[382] Πρέπει να ονομαζόταν Tarasis, ένα σύνηθες όνομα στην Ισαυρία, με το δεύτερο συνθετικό του ονόματός του, Kodisa, να ήταν το όνομα του πατέρα του,[383, 384] και καταγόταν από την πόλη Rusumblada, απ' όπου πήρε το δεύτερο όνομά του,[385] η οποία αργότερα μετονομάστηκε σε Ζηνούπολη. Πρέπει να προσθέσουμε πως οι Ίσαυροι είχαν εξελληνιστεί από πολύ παλιά,[386, 387, 388] όμως θεωρούνταν έθνος βάρβαρο,[389] αλλά αυτό ίσως να ευθύνεται στον τραχύ και φιλοπόλεμο χαρακτήρα τους.[388, 389] Τον Ζήνωνα προς στιγμή τον είχε ανατρέψει ο Βασιλίσκος, αδελφός της Αιλίας Βερίνας, συζύγου του Λέοντος Α', που η καταγωγή του λέγεται ότι ήταν από τα Βαλκάνια,[390] όμως κατά μία άλλη εκδοχή ήταν θείος του Γερμανού Οδόακρου, όπως φαίνεται από ένα απόσπασμα του Ιωάννου Αντιοχείας, που αναφέρει πως ο Οδόακρος ήταν αδελφός με τον Αρμάτιο, ανιψιό του Βασιλίσκου, με την εκδοχή αυτήν όμως να μην είναι κοινώς αποδεκτή.[390, 391, 392, 393]

Η δυναστεία του Λέοντος κλείνει με τον Αναστάσιο Α' τον Δίκορο, που καταγόταν από το Δυρράχιο,[394, 395] χωρίς να υπάρχουν άλλες πληροφορίες για την καταγωγή του. Έχει χαρακτηριστεί από ιστορικούς ως Ιλλυρικιανός (Illyricianus), γιατί ήταν κάτοικος της ιλλυριακής επαρχίας,[396] αλλά αυτό δεν συνεπάγεται την ιλλυρική καταγωγή του. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για να κατανοηθεί επαρκώς το παραπάνω φαινόμενο συναντούμε στον Προκόπιο, όπου γίνεται λόγος για κάποιον Πέτρο, ρήτορα και πατρίκιο, ο οποίος ήταν Ιλλυριός στο γένος ορμώμενος από την Θεσσαλονίκη.[397] Αυτό δεν σημαίνει ότι ήταν Ιλλυριός στην καταγωγή, αλλά χαρακτηρίζεται ως τέτοιος για τον λόγο ότι η Θεσσαλονίκη άνηκε και ήταν πρωτεύουσα της Ιλλυρικής επαρχίας, γεγονός που φαίνεται και από σχετική αναφορά του Αγίου Θεοφάνους.[398] Επομένως, δεν πρέπει να συγχέονται οι

έννοιες, αφού ο Πέτρος ήταν Θεσσαλονικεύς ελληνικής καταγωγής, και όσον αφορά την περίπτωση του Αναστασίου, ως γνωστόν το Δυρράχιο, η παλαιά Επίδαμνος, είναι ελληνική πόλη,[399] ιδρυθείσα το 627 ή 625 π.Χ.,[400] από Κορίνθιους και Κερκυραίους.[401] Από τα παραπάνω λοιπόν, συνεπάγεται ότι ο Αναστάσιος ήταν Έλληνας.

Την δυναστεία αυτή διαδέχτηκε εκείνη του Ιουστινιανού, ιδρυτής της οποίας υπήρξε ο Ιουστίνος Α', για την καταγωγή του οποίου οι γνώμες διίστανται, με ορισμένους ιστορικούς να τάσσονται υπέρ της θρακικής καταγωγής του και άλλους υπέρ της ιλλυρικής.[402] Ο Ιουστίνος γεννήθηκε στο Ταυρίσιο, μια πόλη κοντά σε αυτήν των Σκουπών (σημερινή πόλη των Σκοπίων),[403, 404, 405, 406, 407, 408] που άνηκε στην επαρχία του Ιλλυρικού, κοντά στην Δαρδανία,[409, 410, 411, 412, 413] και ήταν λατινόφωνος,[414, 415, 416, 417, 418] αν και μιλούσε αρκετά καλά και τα ελληνικά.[418] Οι ιστορικοί του 20ου αιώνα τείνουν προς την ιλλυρική καταγωγή του, όμως σύμφωνα με ειδικές έρευνες του Krumbacher [419] και του Vasiliev για την ζωή του Ιουστίνου, η θρακική καταγωγή φαίνεται αληθέστερη,[420] κι αυτό γιατί ο Ρώσος ιστορικός πιστεύει πως ήταν πιθανό τα μέλη της οικογένειας του Ιουστίνου να ήταν Θράκες και να διέμεναν στην Ιλλυρία.[420] Άλλα στοιχεία που καταδεικνύουν την θρακική του προέλευση είναι οι μαρτυρίες των ιστορικών της εποχής της Ρωμανίας, που σχεδόν καθολικά τον ονομάζουν Θράκα,[420] όπως επίσης και τα ονόματα της οικογένειάς του που ήταν θρακικά,[421] κάτι το οποίο συμβαίνει και με τα ονόματα των συντρόφων του, που κατέφθασαν μαζί του στην Βασιλεύουσα.[422] Ο Ιουστίνος γεννήθηκε το 450 ή 452, και άνηκε σε μία πολύ φτωχή οικογένεια, όπου εξασκούσε το επάγγελμα του βοσκού, και περίπου είκοσι ετών μετέβη στην Κωνσταντινούπολη,[423] όπου εντάχθηκε στον στρατό και αργότερα έγινε κόμης των εξκουβιτόρων, δηλαδή φρουρός των ανακτόρων.[424] Ο Ιουστίνος έφερε μαζί του στην Πρωτεύουσα τον γιο της αδελφής του, Πέτρο Σαββάτιο Ιουστινιανό, που το τελευταίο όνομά του σημαίνει γιος του Ιουστίνου, και του παρείχε εκπαίδευση και μόρφωση, με αποτέλεσμα να μάθει θεολογία, νομολογία και ιστορία.[425] Ουσιαστικά, ο Ιουστινιανός κυβερνούσε το κράτος από την εποχή διακυβέρνησης του θείου του,[426] και αναγορεύτηκε Αυτοκράτορας το 527.

Όπως και για τον θείο του, έτσι και για τον Ιουστινιανό υπάρχει διχασμός των απόψεων, ανάμεσα στην θρακική [427, 428, 429] και την ιλλυρική [430, 431, 432] καταγωγή του. Γεννήθηκε κι αυτός στο Ταυρίσιο,[433, 434] όπου εκεί κοντά ίδρυσε και την πόλη Ιουστινιανή Πρώτη,[435, 436, 437] και κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί τον τελευταίο λατινόφωνο Αυτοκράτορα της Ρωμανίας, που όπως φάνηκε από τις «Νεαρές», γνώριζε και την ελληνική.[438, 439, 440, 441, 442] Ο Ιουστινιανός ήταν Θράκας, και πλην των προαναφερθέντων στοιχείων σχετικά με τον Ιουστίνο, αυτό γίνεται φανερό από το όνομα του πατέρα του Σαββατίου, το οποίο αποτελεί ένα κατ' εξοχήν θρακικό όνομα.[443] Αξιοσημείωτη είναι και μία αναφορά του Σ. Καργάκου, που καλεί τον Ιουστίνο Μακεδόνα, με τον χαρακτηρισμό αυτόν να είναι απολύτως ορθός.[444] Ο λόγος είναι πως το Ταυρίσιο βρίσκεται γεωγραφικά σε μακεδονικό έδαφος,[445, 446] ανεξαρτήτως από τον διαχωρισμό των επαρχιών, που τότε το συγκεκριμένο μέρος του άνηκε στο Ιλλυρικό. Αυτός είναι ένας λόγος κατά τον Vasiliev που στηρίζεται η ιλλυρική καταγωγή των Αυτοκρατόρων, η ύπαρξη δηλαδή του Ταυρισίου στην επαρχία του Ιλλυρικού.[447] Όμως, δεν πρέπει να λησμονούμε πως οι επαρχίες και αργότερα τα θέματα μεταβάλλονταν με τον καιρό, όμως η Μακεδονία γεωγραφικά είναι η ίδια, την οποία ποτέ δεν έπαψαν να την

κατοικούν Έλληνες, και κατά την ρωμαϊκή κυριαρχία, την τουρκοκρατία αλλά και αργότερα μέχρι και σήμερα. Βέβαια δεν ισχυριζόμαστε ότι ο Ιουστίνος και ο Ιουστινιανός ήταν Μακεδόνες στην καταγωγή, αφού δεν υπάρχει κάποια σχετική βιβλιογραφική αναφορά, όμως είναι κάτι αξιοπρόσεχτο, αφού ο τόπος καταγωγής πολλές φορές δίνει το όνομα στους γεννηθέντες σε αυτόν, όπως στον Βασίλειο Α’ και τον Αυτοκράτορα της Ρώμης Μαξιμίνο, που έχει περάσει στην ιστορία ως «Θραξ» επειδή γεννήθηκε στην Θράκη, παρ’ όλο που ο πατέρας του ήταν Γότθος και η μητέρα του Αλανή.[448]

Κατά το παρελθόν είχε υποστηριχθεί η άποψη περί της σλαβικής καταγωγής του Ιουστινιανού,[449] η οποία όμως σήμερα είναι καθολικά απορριπτέα, αφού ανακαλύφθηκε πως οι πηγές που υποστήριζαν την θέση αυτή ήταν πλαστές, οι οποίες οφείλουν την ύπαρξή τους σε παρερμηνεία των ελληνολατινικών ονομάτων της οικογένειας του Αυτοκράτορα στα σλαβικά κατά την μετάφραση των χειρογράφων, τα οποία ήρθαν στο φως τον 17^{ο} αι.[450, 451, 452, 453, 454, 455, 456] Ο Ιουστινιανός επειδή δεν είχε απογόνους, στον θρόνο ανέβηκε ο ανιψιός του Ιουστίνος Β’, ο πατέρας του οποίου ονομαζόταν Δουλκίσιμος, χωρίς όμως να έχουμε κάποιο στοιχείο για την καταγωγή του,[457] αλλά και κατά πάσα πιθανότητα ήταν και αυτός Θράκας, όπως καταδεικνύεται από το όνομα του.

Μετά τον Ιουστίνο Β’, ο θρόνος περιήλθε στον φίλο του Τιβέριο Κωνσταντίνο, ο οποίος καταγόταν από την Θράκη [458, 459, 460, 461] και άνηκε στο λατινόφωνο κομμάτι των Βαλκανίων.[462] Αυτόν διαδέχτηκε ο σύζυγος της κόρης του, Μαυρίκιος, που καταγόταν από την Αραβησσό της Καππαδοκίας,[463] ο οποίος ήταν ελληνικής καταγωγής,[464, 465, 466] και μάλιστα ήταν ο πρώτος Αυτοκράτορας που είχε την ελληνική ως μητρική του γλώσσα, από την εποχή του Αναστασίου Α’ και έπειτα.[467] Έχει καταγραφεί από τον Ευάγριο τον Σχολαστικό ότι ο πατέρας του, Παύλος,[468] καταγόταν από την αρχαία Ρώμη,[468, 467, 466] με τον Άμαντο να σημειώνει πως *«είχε πατέρα ίσως Ρωμαίον αλλά μητέρα ελληνίδα. Η ελληνική γλώσσα ωμιλείτο εις την οικογένειά του η οποία ανέδειξε λόγιους άνδρας»*,[469] πεποίθηση η οποία μάλλον δεν ισχύει, αλλά αποτελεί ενέργεια για εξύψωση του γοήτρου του Αυτοκράτορα. Υπάρχει επίσης η άποψη ότι ήταν Αρμένιος [470, 471] έστω και εξελληνισμένος,[472] κάτι όμως που είναι εξαιρετικά αμφίβολο και απροσδιόριστο,[473, 474] και βέβαια επ’ ουδενί δεν μπορεί να ισχύει, για τον απλό λόγο ότι ο Μαυρίκιος είχε επιτεθεί εναντίον τους και είχε την χειρίστη γνώμη γι’ αυτούς, χαρακτηρίζοντάς τους έθνος άτιμο και απείθαρχο.[474] Τέλος, ο Λομβαρδός ιστορικός Παύλος ο Διάκονος (8^{ος} αι.) τον χαρακτηρίζει ως τον πρώτο Έλληνα Αυτοκράτορα της Ρωμανίας.[475] Την θέση του Μαυρικίου, αφού τον ανέτρεψε, πήρε ο Φωκάς, ο οποίος ήταν ελληνόφωνος Θράκας,[476, 477, 478] με τον οποίο και κλείνει η πρωτοβυζαντινή περίοδος. Επισημαίνεται πως τον Φωκά τον χαρακτήριζαν «μιξοβάρβαρο»,[479] χαρακτηρισμός ο οποίος όμως δεν του προσδόθηκε για την καταγωγή του, αλλά για τον τρόπο που διακυβέρνησε το κράτος.

Πριν ολοκληρώσουμε το παρόν κεφάλαιο, είναι αναγκαίο να γίνει μία παρατήρηση σχετικά με τους Θράκες, αφού στην πρωτοβυζαντινή περίοδο υπάρχουν πολλοί Αυτοκράτορες που η καταγωγή τους ανάγεται στην γεωγραφική περιοχή της Θράκης. Η επιστημονική κοινότητα ονομάζει Θράκες όσους κατάγονται από τα μέρη της Θράκης, χωρίς να τους συσχετίζει με τους Έλληνες, πράγμα που συμβαίνει και με τους καταγόμενους εκ της Μ. Ασίας.[480] Αυτό ενδεχομένως γίνεται, διότι τα μέρη αυτά δεν απελευθερώθηκαν κατά τους Αγώνες του

ελληνικού Γένους, με αποτέλεσμα να επικρατεί σύγχυση και να μην χαρακτηρίζονται ως Έλληνες οι καταγόμενοι εξ αυτών, αλλά να τους αποδίδονται άλλες εθνικότητες, όμως δεν πρέπει να ξεχνάμε πως σε αυτές τις περιοχές ζούσαν και ζουν Έλληνες. Ειδικά για την Θράκη που εξετάζουμε, είναι γνωστό πως ο εξελληνισμός της ξεκίνησε από τον 8^{ο} αι. π.Χ.,[481] επεκτάθηκε στην θρακική ενδοχώρα κατά την ελληνιστική εποχή και ολοκληρώθηκε στην Ν. Θράκη την ρωμαϊκή περίοδο, ενώ σημείωσε μεγάλη πρόοδο στην Βόρεια,[482] καθώς και πως *«οι Θράκες μετείχαν σε όλες τις περιπέτειες του Ελληνισμού»*.[483] Επομένως, την εποχή του 5^{ου} – 6^{ου} αιώνα που ερευνούμε, ο εξελληνισμός μάλλον ήταν ολοκληρωτικός, όμως στην ρωμαϊκή περίοδο υπάρχει μια ιδιαιτερότητα, που αφορά τον εκλατινισμό της βαλκανικής χερσονήσου.[484, 485, 486, 487]

Αυτός διενεργήθηκε περισσότερο στα μέρη από τον Αίμο μέχρι τον Δούναβη, στα σύνορα δηλαδή της Αυτοκρατορίας, και ο λόγος είναι ότι η λατινική ήταν η γλώσσα του στρατού και του κράτους, επομένως αν κάποιος ήθελε να ασχοληθεί με αυτά θα έπρεπε να γνωρίζει ή να μάθει λατινικά.[488] Χαρακτηριστική περίπτωση Ελλήνων που επιστρατευτήκαν στα σύνορα βρίσκουμε στον Κ. Παπαρρηγόπουλο, που αναφέρει πως επί Καρακάλλα είχαν μεταφερθεί στον Ίστρο πολλοί νέοι Σπαρτιάτες, που σχημάτισαν δύο λόχους, τον Λακωνικό και τον Πιτανάτη.[489] Επίσης, η περιοχή άνω του Αίμου, η Κάτω Μοισία, που η λατινική επικρατούσε, είχε δεχθεί πολύ μεγάλο αριθμό Ελλήνων εποίκων, κυρίως από τον ελληνικό πληθυσμό της Μ. Ασίας, τον 2^{ο} και 3^{ο} αιώνα μ.Χ..[490] Επομένως, πρέπει να υπήρχαν πολλοί Έλληνες στην Θράκη, και γηγενείς ακόμη, που είχαν εκλατινιστεί λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν, που ανάμεσα σε αυτούς ίσως να υπάγονται και οι Θράκες Αυτοκράτορες, που όλοι άνηκαν στον στρατό, αλλά και ο Αυτοκράτορας Αναστάσιος Α’, διότι αυτό συνέβαινε και στην περιοχή της Ιλλυρίας, και όπως είδαμε παραπάνω, κατά τον Treadgold, ίσως να ήταν κι αυτός λατινόφωνος.[491] Αυτός είναι ο λόγος που Έλληνες ιστορικοί θεωρούν τον Λέοντα Α’ και τον Τιβέριο Έλληνες,[492] άποψη την οποία συμμεριζόμαστε, αλλά επισημαίνουμε πως είχαν εκλατινιστεί, όπως και οι λοιποί των Αυτοκρατόρων εκείνης της περιόδου, ο καθένας κατά το ίδιον βαθμό.

Όσον αφορά τον προαναφερθέντα εκλατινισμό χρήσιμες είναι κάποιες σκέψεις. Ο εκλατινισμός αυτός δεν πρέπει να ήταν ίδιος με τον αντίστοιχο εξελληνισμό των Αρμενίων για παράδειγμα, ούτε να επετεύχθη στον ίδιο βαθμό, διότι οι εξελληνισμένοι Αρμένιοι Αυτοκράτορες, στην ουσία έγιναν Έλληνες και έδρασαν σε τόπο εκτός της χώρας προέλευσής τους. Αντιθέτως, οι εκλατινισμένοι Έλληνες μπορεί να μιλούσαν λατινικά και να μην μετείχαν ενδεχομένως όσο άλλοι Έλληνες στην ελληνική παιδεία, όμως κατάγονταν από ελληνικές περιοχές και εντός αυτών έδρασαν. Για παράδειγμα, οι εξ Αρμενίας εξελληνισμένοι δεν διδάσκονταν την ιστορία της Αρμενίας ούτε καν γνώριζαν την γλώσσα, σε αντίθεση με τους εκλατινισμένους ή λατινίζοντες Έλληνες, που όπως είδαμε γνώριζαν ελληνικά, έστω κι αν για ορισμένους από αυτούς δεν ήταν η μητρική τους γλώσσα, και σίγουρα γνώριζαν και ελληνική ιστορία, αφού αυτή διδασκόταν ακόμα από την ρωμαϊκή εποχή.[493] Σχετικά με την γλώσσα, έχει κάνει μια καίρια αναφορά ο Treadgold, λέγοντας πως ο Ιουστίνος Α’ είναι ο πρώτος Αυτοκράτορας από τον Μ. Θεοδόσιο και μετά, που είχε την λατινική ως μητρική του γλώσσα,[494] γεγονός που δείχνει πως όλοι οι Βασιλείς που μεσολάβησαν, παρ’ όλο που την ομιλούσαν, είναι πιθανόν να μην την είχαν ως μητρική τους,

αλλά να την έμαθαν ως γλώσσα του κράτους, τηρώντας τις τότε συνθήκες της Αυτοκρατορίας. Όσον αφορά τον Ιουστίνο και την οικογένειά του, ο τόπος καταγωγής του βρίσκεται στα όρια της λατινόγλωσσης βαλκανικής χερσονήσου, όπως τα όρισε πρώτος ο βαλκανιολόγος Jivecek, επομένως πρέπει να άνηκε στο αντίστοιχο κομμάτι της χερσονήσου, όπου ομιλούταν η λατινική.[495]

Επομένως, συμπεραίνουμε πως ο εκλατινισμός των Ελλήνων δεν είναι ταυτόσημος με τον αντίστοιχο εξελληνισμό άλλων λαών, αφού ο πρώτος κατά κύριο λόγο πραγματοποιήθηκε περισσότερο κατ' ανάγκη, και ίσως να μην ήταν καθολικός, ούτε να είχε επιτευχθεί στον ίδιο βαθμό σε όλα τα άτομα. Αυτό φαίνεται από αρχαιολογικές έρευνες που διενεργήθηκαν στις επιγραφές της Θράκης, οι οποίες έδειξαν πως ακόμα και σε μέρη που η λατινική είχε υπερισχύσει της ελληνικής γλώσσας, η δεύτερη ποτέ δεν εξέλειψε, και μάλιστα λόγω του Χριστιανισμού άρχισε και πάλι να ανθεί.[496] Άλλωστε, οι ίδιες έρευνες έχουν αποδείξει πως οι περισσότερες περιοχές της Θράκης, ιδίως η περιοχή νότια του Αίμου, είχαν γνωρίσει πλήρη γλωσσικό εξελληνισμό στο τέλος της αρχαιότητας, δηλαδή στην ρωμαϊκή περίοδο, στα τέλη του 3ου με αρχές του 4ου αιώνα.[496] Τέλος, θα μπορούσε κανείς να εικάσει πως η λατινοφωνία των Αυτοκρατόρων αυτών, οφείλεται στην καταγωγή τους από ρωμαϊκές οικογένειες που είχαν μεταναστεύσει στην χερσόνησο του Αίμου,[497] όμως κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να συμβαίνει, διότι δεν αναφέρεται πουθενά στις ιστορικές πηγές. Αν ίσχυε αυτό, σίγουρα θα αναφερόταν και θα υπερτονιζόταν μάλιστα, αν λάβουμε υπ' όψιν μας πως σε πολλούς Αυτοκράτορες αποδόθηκε ευγενής καταγωγή, ακόμη και από την παλαιά Ρώμη, χωρίς να ισχύει, πόσο μάλλον θα συνέβαινε αυτό, αν υπήρχε όντως σχέση μεταξύ των Θρακών Αυτοκρατόρων και της ρωμαϊκής καταγωγής.

Συμπεραίνουμε λοιπόν, πως ο Παύλος ο Διάκονος ορθώς ονόμασε πρώτο Έλληνα Αυτοκράτορα τον Μαυρίκιο, αφού ήταν Έλληνας στην καταγωγή, την γλώσσα και τις συνήθειες, ενώ τους πριν από αυτόν τους ονομάζουμε εκλατινισμένους ή λατινίζοντες Έλληνες. Αυτό ίσως να φαίνεται παράξενο, που ονομάζουμε δηλαδή Έλληνες τους Αυτοκράτορες αυτούς και τους Θράκες εν γένει, ειδικά της εποχής εκείνης, όμως όπως σωστά επεσήμανε ο Σ. Καργάκος, *«κάποτε πρέπει να βλέπουμε τα πράγματα θρακοκεντρικά και όχι αθηναιοκεντρικά»*,[498] εννοώντας προφανώς πως Ελλάδα δεν είναι μόνο η Αθήνα και η μητροπολιτική χώρα, αλλά ότι ο Ελληνισμός είναι ευρύτερος και ιστορικότερος. Οι παραπάνω αναφορές που διενεργήσαμε δεν είναι αυθαίρετες, αλλά κατά μία έννοια ταυτίζονται και προσυπογράφονται από τον Π. Καρολίδη, ο οποίος στο έργο του «Εγχειρίδιον Βυζαντινής Ιστορίας» γράφει πως όλοι οι Αυτοκράτορες από Μαρκιανού έως και Τιβερίου *«μάλλον ή ήττον ήσαν Έλληνες»*, συμπεριλαμβανομένου του Μ. Κωνσταντίνου, διότι η μητέρα του ήταν Ελληνίδα, και πως *«από του Μαυρικίου πάντες οι Βασιλείς κατήγοντο εκ των εξηλληνισμένων χωρών της Ανατολής και ιδίως από της Μικράς Ασίας»*.[499]

Στην πρωτοβυζαντινή περίοδο λοιπόν, έχουμε την Δυναστεία του Μ. Κωνσταντίνου που αποτελούταν εξ ολοκλήρου από Ιλλυριούς, του Θεοδοσίου που είχε τρεις Ίβηρες και έναν Θράκα, του Λέοντος Α', με δύο Ισαύρους, έναν Θράκα, έναν Έλληνα και έναν καταγόμενο από την βαλκανική χερσόνησο ή από γερμανικά φύλα, και του Ιουστινιανού, που αποτελούταν από λατινόφωνους και έναν ελληνόφωνο Θράκα, καθώς και έναν Έλληνα Καππαδόκη.

Ιουστινιανός Α' ο Μέγας μετά της ακολουθίας του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ’: Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΝΙΑΣ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αφού ολοκληρώθηκε η έρευνα για την καταγωγή των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, με βάση τις ιστορικές πηγές και την σχετική βιβλιογραφία, ήρθε η ώρα να προβούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις. Βλέπουμε λοιπόν, πως από την μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη μέχρι και την βασιλεία του Θεοδοσίου Β’, οι Αυτοκράτορες ήταν Ιλλυριοί και Ίβηρες, ενώ από τα τέλη της Δυναστείας του Θεοδοσίου με τον Μαρκιανό, έως και τον Τιβέριο Κωνσταντίνο οι Βασιλείς ήταν εκλατινισμένοι/λατινίζοντες Έλληνες, για να ακολουθήσει η περίοδος της βασιλείας του Μαυρικίου, που από αυτήν και έπειτα όπως είδαμε όλοι οι Αυτοκράτορες ήταν Έλληνες, ελληνιστές ή εξελληνισμένοι. Σαφώς, υπήρχαν και ορισμένες εξαιρέσεις στα χρονικά αυτά διαστήματα, όπου βασίλευσαν και μη Έλληνες, όμως αυτό συνέβη σε ακραίες περιπτώσεις, όπως την περίοδο της εικοσαετούς αναρχίας, περιόδους εξωτερικών πιέσεων, όπως οι αρχές του 9ου αιώνα, που η Αυτοκρατορία είχε τεθεί αντιμέτωπη με τους Βουλγάρους ή σε περιπτώσεις που δεν υπήρχε επίσημος διάδοχος στον θρόνο και αναλάμβανε ο γαμπρός του Αυτοκράτορα, όπως συνέβη με τον Ζήνωνα. Η βασιλεία όμως αυτών ήταν ολιγοετής και πολλοί από αυτούς είχαν ανέλθει στον θρόνο με την ανοχή ή και την υποβοήθηση της ευρύτερης διοίκησης, πολλές φορές για εξυπηρέτηση συμφερόντων (π.χ. όπως συνέβη σε περιπτώσεις κατά την διάρκεια της εικοσαετούς αναρχίας).[500]

Οι επίσημες συνθήκες τότε δεν επέτρεπαν σε βαρβάρους να ανέλθουν στον θρόνο, και τρανό παράδειγμα περί αυτού αποτελεί η περίπτωση του πατρικίου Άσπαρ, που αν και ήταν ο ισχυρότερος άνδρας του κράτους την εποχή του, δεν μπόρεσε να πάρει την εξουσία διότι είχε γερμανική καταγωγή και φιλοαρειανικά αισθήματα,[501, 502] και γι’ αυτό προώθησε στον θρόνο τον Λέοντα Α’, αφού το κατά κύριο λόγο ελληνικό/θρακικό υπόστρωμα της Κωνσταντινουπόλεως δεν θα ανεχόταν έναν βάρβαρο ως αρχηγό του κράτους.[502] Αλλά ακόμα κι αν τύχαινε να βρεθεί στον θρόνο κάποιος βάρβαρος, έπρεπε να δεχθεί τον εξελληνισμό, όπως ο Ζήνων, ο οποίος μετονομάστηκε.[503] Μάλιστα μετά τον θάνατό του, ο δήμος και ο στρατός της Πρωτεύουσας ζήτησε να μιλήσει με την Αριάδνη, γυναίκα του Ζήνωνα και κόρη του Λέοντος Α’, για να αιτηθούν ο επόμενος Αυτοκράτορας να είναι Ρωμαίος και Χριστιανός Ορθόδοξος, για να μην αναμειχθεί το ρωμαϊκό γένος με τα ξένα.[504] Από το σημείο αυτό και εξής, με βάση την έρευνα που διεξήχθη για τους Αυτοκράτορες, θα παραθέσουμε κάποιες σχετικές παρατηρήσεις για το σύνολο της ιστορίας της Ρωμανίας, περί του ζητήματος της ελληνικότητας.

- Σύμφωνα με τους ιστορικούς, όταν κάνουμε λόγο για Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία το χρονικό της εύρος είναι από το 27 π.Χ., όταν από δημοκρατία έγινε αυτοκρατορία, έως το 476 μ.Χ., με την πτώση της Ρώμης.[505, 506, 507, 508] Όταν γίνεται λόγος για «Βυζαντινή Αυτοκρατορία», εννοούμε την εποχή από το 330 έως το 1453.[508, 509] Δηλαδή, παρατηρείται μια κοινή περίοδος σε αυτά τα δύο ιστορικά μεγέθη, από το 330 έως το 395, όπου υπάρχει ταύτιση της ιστορίας, αφού η λατινική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνεχίζει την ιστορία της με το δυτικό τμήμα έως το 476, και κατά τον Finley δεν

αποτελεί κομμάτι της ελληνικής ιστορίας.[510] Επί βασιλείας Θεοδοσίου Β' του Μικρού, βλέπουμε την πρώτη εισχώρηση των Ελλήνων στην διοίκηση, πρώτα με το Πανδιδακτήριον, όπου οι Έλληνες ρήτορες ήταν περισσότεροι κατά έναν [511] ή δύο από τους Λατίνους,[512] διδάσκαλοι οι οποίοι συγκαταλέγονταν στους ανώτατους αξιωματούχους του κράτους, μετά από εικοσαετή υπηρεσία,[512] αν και ήδη επί Θεοδοσίου του Μεγάλου, στην βασιλική βιβλιοθήκη υπήρχαν τέσσερις Έλληνες αντιγραφείς έναντι τριών Λατίνων.[513] Το Πανδιδακτήριον δημιουργήθηκε με την συμβολή της Ευδοκίας, η οποία ήταν σύζυγος του Αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β', καταγόταν από την Αθήνα και διακρινόταν για την μόρφωση και την παιδεία της,[514] αλλά και του Έλληνα Κύρου του Πανοπολίτου, επάρχου της Κωνσταντινουπόλεως και λογίου,[515] ο οποίος εξέδωσε τα διατάγματά του στα ελληνικά, και επετέλεσε πολλά έργα στην Βασιλεύουσα, ανάμεσα σε αυτά την αποκατάσταση των τειχών της Πόλεως και την ανέγερση του Ναού της Θεοτόκου.[516] Έπειτα, βλέπουμε την αδελφή του Αυτοκράτορα, Πουλχερία, να παντρεύεται τον Θράκα στρατιωτικό και κατοπινό Αυτοκράτορα Μαρκιανό.[517] Φαίνεται λοιπόν, πως σχεδόν αμέσως μετά τον οριστικό διαχωρισμό του κράτους, στο ανατολικό τμήμα οι Έλληνες έκαναν την εμφάνισή τους στην πολιτική διοίκηση.

- Αυτό το γεγονός δεν συνέβη καθόλου τυχαία, σε συνδυασμό μάλιστα και με την χρονική περίοδο κατά την οποία εκτυλίχθηκε. Από σχετική έρευνα του ιστορικού P. Veyne βλέπουμε πως οι σχέσεις των Ελλήνων με τους Ρωμαίους δεν ήταν οι καλύτερες καθ' όλη την διάρκεια της ρωμαιοκρατίας, αφού οι πρώτοι στην ουσία είχαν χάσει τα ηνία της εξουσίας από τους δεύτερους, παρ' όλο που ο πολιτισμός που δέσποζε στον τότε κόσμο ήταν ο ελληνικός.[518] Έτσι λοιπόν, το έτος 395 ήταν η κατάλληλη ευκαιρία για τους Έλληνες να αποκοπούν οριστικά από τους Λατίνους, αφού *«θεωρητικά επρόκειτο ακόμα για μια ενοποιημένη αυτοκρατορία, αλλά στην πραγματικότητα υπήρχαν εφεξής δύο δίδυμες αυτοκρατορίες»,* γεγονός που πήρε και επίσημο χαρακτήρα στις 24 Απριλίου 410, όταν με νόμο η αυτοκρατορική εξουσία στην Ανατολή θεωρείται ανεξάρτητη, αφού γίνεται λόγος για «regiones nostri imperii», μεθερμηνευόμενο ως «κυβέρνηση των περιοχών μας». Ούτως εχόντων των πραγμάτων, το έτος 396 βλέπουμε την διοίκηση της Ανατολής να απαγορεύει στον Στηλίχωνα, κηδεμόνα του Ονωρίου, να σταματήσει την προέλαση των Γότθων στον ελλαδικό χώρο, δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο, πως κανένας Δυτικός δεν είχε αρμοδιότητες στην Ανατολική Αυτοκρατορία.[518]

  Αργότερα, δημιουργήθηκαν και οι διαμάχες ανάμεσα στις δύο Αυτοκρατορίες για το λατινόφωνο μέρος της βαλκανικής χερσονήσου, με τους Ανατολικούς να ορίζουν τον Αλάριχο ως διοικητή του Ιλλυρικού θέματος, εκτρέποντας τα χτυπήματά του προς την Ιταλία, ώσπου το 410 ήρθε η κατάληψη της Ρώμης από τους Γότθους. Από το σημείο αυτό και έπειτα η Ανατολή θα αφήσει απροστάτευτη την Δύση στα χτυπήματα των βαρβάρων λαών, με τον Dagron να συνοψίζει τα ιστορικά αυτά γεγονότα λέγοντας πως *«η Ανατολή πρόδωσε την Αυτοκρατορία επέτρεψε στους Βαρβάρους να θριαμβεύσουν επιδιώκοντας την ανεξαρτησία της»*, αφού δεν έδειξαν ενδιαφέρον για τις απώλειες των δυτικών επαρχιών, χαρακτηρίζοντας τους Έλληνες θηλυπρεπείς, που κυβερνούνται από ευνούχους και το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι η πολυτέλεια, το τσίρκο και το θέατρο.[518] Κάπου εδώ λοιπόν, επέρχεται και το τέλος της ρωμαιοκρατίας σύμφωνα με

τον Κ. Παπαρρηγόπουλο,[519] δηλαδή την περίοδο του Θεοδοσίου Β', επισημαίνοντας κι αυτός πως ανάμεσα στα συμφέροντα και τα αισθήματα της Κωνσταντινουπόλεως με αυτά της Ρώμης υπήρχε μεγάλη διαφορά. Μία από τις συνέπειες αυτής της κατάστασης ήταν μετά τον θάνατο του Αρκαδίου να μην ανατεθεί η ανώτατη εξουσία στον θείο και προστάτη του Θεοδοσίου, Ονώριο, που ήταν Αυτοκράτορας της Δύσης, επαληθεύοντας κατά κάποιον τρόπο τα λεγόμενα του Veyne. Όλα αυτά αναφέρθηκαν για να αποδείξουμε πως η εξουσία της Ανατολικής Αυτοκρατορίας πλέον είχε περάσει στους Έλληνες, γι' αυτό και στα τέλη του 5ου αι. *«εμφανιζόταν η αντίληψη μιας καθαρά ανατολικής μοναρχίας»,*[520] καταδεικνύοντας παράλληλα και κάτι άλλο εξ' ίσου σημαντικό, που αφορά την εθνική απόχρωση της Αυτοκρατορίας.

- Πολλές φορές έχουν ακουστεί απόψεις ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν μία και ενιαία ως το 1453, και πως το «Βυζάντιο» ήταν μεν ελληνικό ως προς τον πολιτισμό, κάτι όμως που δεν συνέβαινε κατά το εθνολογικό στοιχείο, αφού μέσα στο κράτος ζούσαν κατά καιρούς Αρμένιοι, Σλάβοι, Σύριοι, Αιγύπτιοι, Βούλγαροι, γερμανικά φύλα και άλλοι. Ας ξεκινήσουμε με την δεύτερη δοξασία. Κατ' αρχάς, η ύπαρξη αλλοεθνών εντός της Αυτοκρατορίας δεν σημαίνει κάτι, αφού σε όλες τις Αυτοκρατορίες του κόσμου το φαινόμενο αυτό ήταν υπαρκτό. Πέραν τούτου, υπάρχει ένα λάθος στην άποψη αυτή, διότι ναι μεν ζούσαν άνθρωποι άλλων εθνικοτήτων στην Αυτοκρατορία, όμως όλα εκείνα τα έθνη απ' όπου προέρχονταν αυτά τα άτομα είχαν δικό τους κράτος, εδικά από τον 7ο αι. και μετά. Με αυτό θέλουμε να δείξουμε ότι οι άνθρωποι των εθνών αυτών δεν ήταν κομμάτι της Αυτοκρατορίας, αλλά μέτοικοι. Αφού αναλογιστούμε λοιπόν ότι αυτό συνέβη με όλες τις Αυτοκρατορίες, ας φέρουμε για παράδειγμα αυτή του Αλεξάνδρου, η οποία μπορεί πληθυσμιακά να υπερίσχυε το μη ελληνικό στοιχείο, όμως αδιαμφισβήτητα ήταν ελληνική. Πόσο μάλλον ελληνική ήταν η Ρωμανία, που εκτός των άλλων υπερίσχυε το ελληνικό στοιχείο και σε σχέση με τον πληθυσμό,[521] και εκτεινόταν σε λαούς και περιοχές ήδη εξελληνισμένες από τους ελληνιστικούς χρόνους.[522]

  Όσον αφορά τώρα την πρώτη δοξασία, ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν η ίδια μέχρι το 1453, έχουμε να πούμε πως αυτό συνέβη μόνο κατ' όνομα και όχι κατ' ουσία. Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δημιουργήθηκε το 27 π.Χ, η οποία προήλθε από την Ρωμαϊκή Δημοκρατία, και ήταν αυτοκρατορία λατινική.[523] Και τι εννοούμε όταν λέμε λατινική; Ότι το άρχον στοιχείο ήταν το λατινικό, όπως στην Μηδική ήταν το περσικό, στην Βαβυλωνιακή το βαβυλωνιακό, στην Αγγλική που κατείχε το 24% της γης και το 23% του πληθυσμού της το αγγλικό,[524, 525] ότι δηλαδή από τα αντίστοιχα έθνη δημιουργήθηκαν και οι αντίστοιχες αυτοκρατορίες, καταλαμβάνοντας κι άλλα κράτη. Έτσι λοιπόν, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν λατινική, από την γέννησή της μέχρι την πτώση της το 476. Η λεγόμενη όμως «Βυζαντινή Αυτοκρατορία», της οποίας την αρχή ορίζουμε το 330, στην ίδρυση δηλαδή της Βασιλεύουσας, ήταν ελληνική, και αυτό επετεύχθη με τον τρόπο που ήδη καταδείξαμε ανωτέρω. **Πρέπει λοιπόν να κατανοήσουμε κάτι το οποίο είναι μοναδικό για την εποχή που πραγματοποιήθηκε και πρωτόγνωρο στην παγκόσμιο ιστορία, ότι δηλαδή η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πέρασε στους Έλληνες, ήρθε στα χέρια των Ελλήνων, η Ρώμη κληροδοτήθηκε στην Ελλάδα,[526] χωρίς μάχες, μόνο με τις πολιτικές μεταβολές που συνέβησαν τον 4ο**

αιώνα, και έτσι από λατινική, έγινε στο ανατολικό τμήμα της ελληνική, αφού το δυτικό παρέμεινε λατινικό μέχρι τέλους. Ο διαχωρισμός αυτός γίνεται διακριτός και από τις απαντήσεις των Νικηφόρου Φωκά και Ιωάννη Βατάτζη στον Λιουτπράνδο και πάπα Γρηγόριο Θ' αντίστοιχα, αποκρινόμενοι πως ο Μ. Κωνσταντίνος μετέφερε και κληροδότησε τα αυτοκρατορικά σκήπτρα στην Κωνσταντινούπολη, στους Έλληνες δηλαδή, αφήνοντας την Ρώμη μια απλή πόλη.[527, 528] Ο C. Lepelley γράφει πως η ανεξαρτησία για τους Έλληνες αρχίζει τον 5^{ο} αι., οι οποίοι δεν απέρριψαν την ρωμαϊκότητα προς όφελος του Ελληνισμού, αλλά αντίθετα όπλισαν τον Ελληνισμό με τα όπλα της ρωμαϊκής εξουσίας, αποδεχόμενοι την αυτοκρατορία προς το συμφέρον τους.[529] Γι' αυτό ωφέλιμο θα ήταν προς αποφυγή παρερμηνειών να ονομάζονται οι δύο αυτές περίοδοι με το εθνολογικό τους όνομα, δηλαδή η πρώτη Λατινική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (27 π.Χ. – 476 μ.Χ.), ενώ η δεύτερη Ελληνική/Ελληνιστική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (330 – 1453).

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον διατεινόμαστε ότι ο Μ. Κωνσταντίνος διέσωσε και αναγέννησε τον Ελληνισμό, διότι με τις αποφάσεις που πήρε (καταφανώς επηρεασμένες από τον Χριστιανισμό),[530] μετέφερε το κέντρο βάρους της Αυτοκρατορίας στην Ελλάδα, και άλλαξε καθοριστικά τον ρου της ιστορίας. Αποτέλεσμα αυτού, η μετεξέλιξη της Αυτοκρατορίας, η οποία από λατινική έγινε ελληνική. Μάλιστα, αξιοπαρατήρητο είναι το γεγονός ότι για πρώτη φορά η Ελλάδα είχε ενιαία κρατική υπόσταση. Αυτό βέβαια συνέβη αρχικά με το κράτος του Μ. Αλεξάνδρου, παρ' όλο που η Σπάρτη και η Ήπειρος παρέμειναν ανεξάρτητες, κάτι όμως που διήρκησε μέχρι τον θάνατό του, αφού η αυτοκρατορία του μοιράστηκε στους επιγόνους του. Αλλά ακόμα και την εποχή του μεγάλου βασιλέως, όπως και των κληρονόμων του, δεν έλειψαν οι αντιδράσεις και τα επαναστατικά κινήματα, τα οποία προσπαθούσαν να αποτινάξουν τον «μακεδονικό ζυγό», όπως για παράδειγμα ο λαμιακός πόλεμος και η θηβαϊκή εξέγερση,[531, 532] ή εμφύλιες συγκρούσεις ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις, γεγονός που διευκόλυνε την κατάληψη της Ελλάδος από τους Ρωμαίους.[533] Φαίνεται λοιπόν, πως επί ελληνιστικών χρόνων δεν υπήρχε η ίδια εθνική συνοχή που υπήρξε στους βυζαντινούς χρόνους. Παρατηρούμε επίσης κάτι το οποίο ίσως να μην είναι ευρέως αντιληπτό. Το Ελληνικό Κράτος, το οποίο συστάθηκε το 1830, κατόπιν της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821 και αυξήθηκε εδαφικά με τους μετέπειτα Αγώνες των Ελλήνων, είναι η συνέχεια του κράτους του Μ. Κωνσταντίνου, της λαμπρότερης Αυτοκρατορίας που υπήρξε στην ιστορία, υπό άλλη κρατική μορφή, και ποιούμε την αναφορά αυτήν για να δείξουμε τις καταβολές του ελληνικού κράτους, ως ενιαίου κρατικού μορφώματος, φέροντας ως αδιάψευστους μάρτυρες των λεγομένων μας τους Αγωνιστές του '21,[534] των οποίων οι άμεσοι απόγονοι *«τρέφουν – ή έτρεφαν τουλάχιστον ίσαμε το 1922 – τη φιλοδοξία να νεκραναστήσουν την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και να καταστήσουν την Κωνσταντινούπολη πρωτεύουσά τους ξανά».*[535]

- Από τα προαναφερθέντα μπορούμε να κατανοήσουμε και το θέμα των ονομάτων στην Ρωμανία, δηλαδή εκείνο του Έλληνα και του Ρωμαίου. Η ιστορία αυτή ξεκινά το 212 μ.Χ., όταν με το διάταγμα του Καρακάλλα όλοι οι ελεύθεροι πολίτες έφεραν το όνομα Ρωμαίος, ανεξαρτήτου εθνικότητος,[536] ανάμεσα σε αυτούς φυσικά και οι Έλληνες. Από

την εποχή εκείνη η σχέση των υποτελών κρατών με την Ρώμη δεν ήταν ένα είδος δουλείας, αλλά πλέον η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία αποτελούσε τον πολιτισμένο κόσμο, έξω από τον οποίο υπήρχε η βαρβαρότητα.[537] Αυτό συνέχισε να συμβαίνει και μετά τον διαχωρισμό της Αυτοκρατορίας το 395, με τους ανατολικούς και τους δυτικούς Ρωμαίους. Όταν λοιπόν κατελύθη το δυτικό κομμάτι, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν πλέον μόνο η Ανατολική, και Ρωμαίοι οι κάτοικοι του ανατολικού κράτους, οι οποίοι ήταν Έλληνες και ελληνιστές. Οπότε, οι μόνοι Ρωμαίοι πλέον ήταν οι Έλληνες/Ελληνιστές, αφού οι άλλοι κατακτήθηκαν από τα γερμανικά φύλα, και έτσι έχουμε ταύτιση αυτών των δύο όρων, του Έλληνα με του Ρωμαίου. Γι' αυτό σημειώνει ο Veyne, πως οι Έλληνες προσεταιρίστηκαν το όνομα Ρωμαίος όταν πλέον εκτός από το πολιτισμικό πέρασε στα χέρια τους και το πολιτικό μέρος της Αυτοκρατορίας, και σαφώς δεν είχαν καμία σχέση με τους Λατίνους Ρωμαίους, ως προς το εθνολογικό και πολιτισμικό κομμάτι, αφού δεν υπήρξε ποτέ συγχώνευση με αυτούς.[538] Μάλιστα, όσο οι Έλληνες θα αποκαλούνται Ρωμαίοι, τους Δυτικούς μετά την πτώση της Ρώμης, θα τους αποκαλούν Λατίνους και όχι Ρωμαίους. **Ο Ρωμαίος με την νέα του σημασία σήμαινε τον Έλληνα.**[539] Είναι πασιφανές άλλωστε, όσον αφορά την ανατολική Μεσόγειο, πως η Ανατολική Αυτοκρατορία ταυτίζεται με αυτή του Μ. Αλεξάνδρου, με την μόνη εξαίρεση πως στην Ρωμανία συμπεριλαμβανόταν και η Ιλλυρία, και θα ήταν σφάλμα αν ισχυριζόμασταν ότι επειδή οι Έλληνες άλλαξαν το όνομά τους, πως έχασαν την αυτοσυνειδησία τους και έπαψαν να είναι Έλληνες. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι παραδόσεις και έθιμα από την αρχαία Ελλάδα έφτασαν μέχρι τις μέρες μας μέσω της βυζαντινής εποχής.[540, 541] Πως συνέβη κάτι τέτοιο αν δεν πρόκειται για τον ίδιο λαό, που διατήρησε τα ήθη και τις συνήθειές του μέσα στο πέρασμα των αιώνων;

Αυτό φαίνεται από την χρησιμοποίηση ενός αρχαιότερου ονόματος που χαρακτήριζε τους Έλληνες, το «Γραικός»,[542] κι αυτό διότι πλέον το «Έλληνας» σήμαινε τον ειδωλολάτρη.[543] Για το θέμα αυτό αναλύει ο Ν. Σβορώνος ως εξής: *«οι Έλληνες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας… χρησιμοποιούν ήδη από τον 6ο αιώνα τον όρο Γραικός, παλαιό όνομα των Ελλήνων, όταν θέλουν να δηλώσουν την ελληνική τους εθνότητα και να διακριθούν από τους μη ελληνικούς πληθυσμούς της Αυτοκρατορίας. Τον όρο Γραικός τον βρίσκουμε στον ιστορικό Πρίσκο (6ο αι.) που αναφέρει ότι κάποιος που μιλάει ελληνικά θεωρείται «Γραικός το γένος», στον Προκόπιο, που τον χρησιμοποιεί δίπλα στον όρο Έλλην για τους κατοίκους της Ελλάδας, στον Ησύχιο που ερμηνεύει «Γραικός, Έλλην», στον Θεόδωρο Στουδίτη, στον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (10ος αι.), στον Κεδρηνό και σε άλλους»*.[544] Στους μεταγενέστερους ιστορικούς ο όρος απαντάται συχνότερα. Επίσης, μία απόδειξη που πιστοποιεί τα όσα αναφέρουμε, είναι σχετική με την ελληνική γλώσσα, η οποία από την εποχή του Ηρακλείου και έπειτα ονομαζόταν ρωμαϊκή, δηλαδή έλαβε κι αυτή το νέο όνομα του Ελληνισμού, που ήταν το όνομα της Αυτοκρατορίας, αφού πλέον είχε γίνει η επίσημη γλώσσα του κράτους.[545, 546] Άλλο ένα στοιχείο που δείχνει ότι οι Ρωμαίοι ήταν οι Έλληνες και πως δεν χάθηκε ποτέ το εθνικό αίσθημα του Γένους μας, βρίσκεται στο έργο «Περί Θεμάτων» του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου, όπου μέσα σε αυτό παραθέτει όλα τα θέματα της Ρωμανίας και τους λαούς που την περιστοίχιζαν. Όλους τους αναφέρει με το όνομά τους, ακόμα και τις μειονότητες εντός του κράτους, αλλά πουθενά δεν κάνει λόγο για Έλληνες.[547] Ποιος ο λόγος; Μήπως είχαν

χαθεί από την ιστορία και εμφανίστηκαν ξαφνικά κάποτε στο μέλλον; Φυσικά και όχι, ο λόγος είναι πασιφανής, και πρόκειται για την ταύτιση των δύο όρων, Ελλήνων και Ρωμαίων, κάτι το οποίο καταδεικνύει επίσης, πως μόνο οι Έλληνες και οι εξελληνισμένοι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας έφεραν αυτό το όνομα.[548]

Οπότε, ο Ρωμαίος πλέον σήμαινε τον Έλληνα ή ελληνιστή, και κατά τον Α. Καλδέλλη τον *«ελληνόφωνο και Ορθόδοξο πληθυσμό ελευθέρων πολιτών (όχι δούλων) της αυτοκρατορίας»,*[549] και όχι πως έπαψαν να υπάρχουν οι Έλληνες με την αλλαγή και μόνο του ονόματος, την στιγμή που όλος ο κόσμος ζούσε στα πλαίσια του ελληνικού πολιτισμού. Ειδικότερα, Ρωμαίος θεωρούταν σε κοινωνικό επίπεδο όποιος δεν ήταν δούλος, σε εθνική κλίμακα εκείνος που συμμορφωνόταν με τις σχετικές εθνικές ενδείξεις και δεν άνηκε σε άλλη εθνική ομάδα και γεωγραφικά αυτός που κατοικούσε στα εδάφη της Αυτοκρατορίας.[550] Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, ο όρος «Ρωμαίος» σήμαινε και τον Χριστιανό Ορθόδοξο, παρά την εννοιολογική αναντιστοιχία, κάτι που όμως συνέβη κυρίως όταν η Ρωμανία αντιμετώπιζε μη Χριστιανικούς λαούς.[551] Σήμερα, και με το πέρασμα των αιώνων για να εννοήσουμε καλύτερα το τι σημαίνει Ρωμαίος παραθέτουμε τον ορισμό του π. Γεωργίου Μεταλληνού: *«ως Ρωμαίοι οι Έλληνες δηλώνουμε τον σύνδεσμο του Έθνους μας με την ορθόδοξη, αγιοπατερική παράδοση και την ορθόδοξη ταυτότητά μας. Γι' αυτό έχουμε τη συνείδηση ότι εθνικά-φυλετικά είμασθε Έλληνες ή (και) Γραικοί (όλα δικά μας είναι) πνευματικά, όμως, δηλαδή στην πίστη μας είμασθε Ρωμαίοι-Ρωμηοί, δηλαδή Ορθόδοξοι Χριστιανοί και όχι εξωμότες Γραικύλοι και «γενίτσαροι» προς την Οθωμανική Ανατολή (Τουρκιά) ή την αλλοτριωμένη Δύση (Φραγκιά)».*[552]

Ο Μέγας Κωνσταντίνος (δεξιά) προσφέρει την Πόλη και ο Ιουστινιανός (αριστερά) την Αγία Σοφία στον Ύψιστο και την Θεομήτορα. Ψηφιδωτό από την Αγία Σοφία.

- Την πρωτοβυζαντινή εποχή λοιπόν, κατά τον Ostrogorsky η Αυτοκρατορία εξελληνιζόταν με ραγδαίους ρυθμούς,[553] ειδικά την εποχή του Θεοδοσίου Β’,[554] για τους λόγους που περιγράφηκαν στην αρχή του κεφαλαίου,[553] συμπεριλαμβανομένου του νόμου του 439, με τον οποίο ο Θεοδόσιος *«επέτρεψε τον ελληνικό τρόπο συμπεριφοράς, δημόσια και ιδιωτικά».*[555] Σε όλο αυτό το διάστημα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι Αυτοκράτορες κατάγονταν από ελληνικές περιοχές, όπως και οι άνθρωποι της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης, καθώς γίνεται φανερό από την πλειονότητα των συνεργατών του Ιουστινιανού.[556, 557] Βέβαια, υπήρχαν και άτομα άλλων εθνικοτήτων, όμως το κύριο στοιχείο ήταν το ελληνικό, όπως ομολογεί στους νόμους (Νεαρές) του ο προαναφερθείς Αυτοκράτορας, συντάσσοντάς τους στα ελληνικά,[558] ένα φαινόμενο που δείχνει πως ο εν λόγω Αυτοκράτωρ, και κατά συνέπεια το σύνολο αυτών, γνώριζαν όπως είναι φυσικό ποιον λαό άρχουν. Στο διάστημα αυτό όμως, η επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν η λατινική, γεγονός που μπορεί να δείχνει κατά ορισμένους ότι ακόμη ο εξελληνισμός δεν είχε επέλθει. Αυτό κατά την άποψή μου δεν ευσταθεί, διότι πρέπει να σκεφτούμε ότι μιλάμε για την ισχυρότερη Αυτοκρατορία και την παγκόσμια δύναμη της εποχής εκείνης, οπότε η όποια αλλαγή δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί αυτοστιγμεί.

  Αλλά υπάρχει και ένας άλλος λόγος που η Ανατολική Αυτοκρατορία διατήρησε ορισμένες από την παλαιές παραδόσεις, και αυτός είναι η ρωμαϊκή κληρονομιά, η οποία αυτομάτως χορηγούσε και την παγκόσμια κυριαρχία. Αργότερα, όταν τα δυτικά κράτη προσπάθησαν να ανασυστήσουν την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, και επιχειρούσαν να καρπωθούν αυτά την ρωμαϊκή κληρονομιά, ένα από τα επιχειρήματα που έφεραν γι’ αυτό, ήταν ότι οι Έλληνες άφησαν την πατροπαράδοτη ρωμαϊκή γλώσσα και ομιλούσαν την ελληνική.[559] Βέβαια, τα δυτικά κράτη εκείνης της εποχής, δεν είχαν καμία σχέση με το ρωμαϊκό παρελθόν, κι ας ομιλούσαν την λατινική, αφού ήταν γερμανικής καταγωγής, τα οποία επιχειρούσαν να δημιουργήσουν μια νέα Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, με την συγκατάθεση του πάπα.[560] Επομένως, φαίνεται πως ορισμένα πράγματα γίνονται επί σκοπού για πολιτικούς και διπλωματικούς λόγους. Εξ’ άλλου, για να παραθέσουμε ένα ανάλογο παράδειγμα της σύγχρονης εποχής, ακόμη και σήμερα στην Κύπρο υπάρχουν αγγλικές συνήθειες, ως υπολείμματα της βρετανικής κυριαρχίας στην μεγαλόνησο, όπως ο αγγλικός τρόπος οδήγησης και το αγγλικό σύστημα δικαίου, όπου μάλιστα μέχρι το 1989 οι αποφάσεις του ανώτατου δικαστηρίου εκδίδονταν στα αγγλικά.[561] Σαφώς όμως και δεν υπάρχει κάποια εθνική ή πολιτιστική σχέση μεταξύ των Κυπρίων και των Άγγλων.

- Το γεγονός ότι από τον 5^{ο} αιώνα η Αυτοκρατορία είχε εξελληνιστεί φαίνεται εκτός των όσων αναφέραμε έως τώρα, και από τους γειτονικούς λαούς της Ρωμανίας, οι οποίοι χαρακτήριζαν το κράτος ελληνικό και τον Βασιλιά με τους κατοίκους Έλληνες.[562] Οπότε, ήταν φυσικό επακόλουθο να επέλθει ο πλήρης και τυπικός εξελληνισμός του κράτους με τις μεταρρυθμίσεις του Ηρακλείου, και η ανάληψη της εξουσίας από πρόσωπα αμιγώς ελληνικής καταγωγής ή πλήρως εξελληνισμένους. Αυτός μάλλον είχε οριστικοποιηθεί κατά την εποχή του Ιουστινιανού, γι’ αυτό μετά από εκείνον εμφανίζονται και οι πρώτοι αμιγώς Έλληνες Αυτοκράτορες, κι αυτός ίσως είναι ο λόγος που μερικοί ιστορικοί ορίζουν στις μελέτες τους ως πρώτο κεφάλαιο την εποχή από τον Μ. Κωνσταντίνο έως

τον Ιουστινιανό.[563, 564] Γίνεται λοιπόν φανερό, πως ο βαθμός εξελληνισμού της Αυτοκρατορίας είναι ανάλογος με την καταγωγή των Αυτοκρατόρων. Δηλαδή, μέχρι τον Θεοδόσιο Β’ ο εξελληνισμός προετοιμαζόταν, με τους εκλατινισμένους ή λατινίζοντες Έλληνες ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε, και με τους αμιγώς Έλληνες επήλθε και τυπικά.

- Και μιας και έχει γίνει εκτενής λόγος περί εξελληνισμού, ας κάνουμε μια σημαντική παρατήρηση στο εν λόγω σημείο. Πολλοί μπορεί να ισχυριστούν όπως είπαμε, πως η Αυτοκρατορία δεν ήταν ελληνική, λόγω της ύπαρξης μη ελληνικού στοιχείου εντός των συνόρων, ακόμα κι αν αυτό είχε δεχθεί εξελληνισμό. Πρέπει λοιπόν να διευκρινίσουμε πως ο Ελληνισμός δεν περιορίζεται εντός των στενών γεωγραφικών ορίων της νοτίου Βαλκανικής χερσονήσου και της Μ. Ασίας, αλλά πως είναι οικουμενικός και ευρύτερος, σε σημείο μάλιστα ο εξελληνισμός να σημαίνει τον εκπολιτισμό.[565, 566] Ο οικουμενικός χαρακτήρας του Ελληνισμού φάνηκε από τους δύο αποικισμούς της αρχαιότητας,[567] όμως την σφραγίδα σε αυτόν έβαλε ο Μ. Αλέξανδρος, ο οποίος οριστικοποίησε την τάση αυτή του Ελληνισμού. Από τότε το επίθετο που χαρακτηρίζει τον Ελληνισμό δεν είναι τόσο το «ελληνικός», αλλά περισσότερο το «ελληνιστικός», γιατί αυτό δείχνει την παγκοσμιότητα του Ελληνισμού και την ευκαιρία τού να μετέχει όποιος επιθυμεί σε αυτόν και στην ουσία να γίνεται Έλληνας.

  Τα όσα λέμε ούτε φονταμελιστικά είναι ούτε σαφέστατα ρατσιστικά, αλλά ιστορικώς αληθή, και περίτρανη απόδειξη αυτών είναι ο Χριστιανισμός, η αληθινή πίστη του Θεού, που αφορά κάθε άνθρωπο αδιακρίτως, ο οποίος αναπτύχθηκε αρχικώς μέσα στο ελληνιστικό περιβάλλον της ανατολικής Μεσογείου, γεγονός που έκανε τον Μέγα Ιεράρχη της Εκκλησίας, τον Άγιο Νεκτάριο να ομολογήσει πως *«ο διασπαρείς υπό του Αλεξάνδρου Ελληνισμός προπαρασκεύασε την οδό του Χριστιανισμού από τον Αυτοκράτορα Μέγαν Κωνσταντίνον».*[568] Κινούμενος στο ίδιο πνεύμα ο Παπαρρηγόπουλος, προσυπογράφει τα λόγια του Αγίου λέγοντας πως *«ο Αλέξανδρος προετοίμασε το έδαφος για την εξάπλωση της νέας πίστεως, ο Μέγας Κωνσταντίνος της εξασφάλισε την επικράτηση»,*[569] και συνεχίζει αναφέροντας πως η διάδοση του Ελληνισμού ήταν έργο της Θείας Πρόνοιας, για την εξάπλωση του Λόγου του Θεού, γεγονός στο οποίο υποβοήθησε ο κυρίαρχος στην Ανατολή Ελληνισμός, σημειώνοντας πως τέτοια γεγονότα μόνο τυχαία δεν μπορεί να είναι.[570] Μάλιστα, η πρόσληψη της ελληνικής γλώσσας από τον Χριστιανισμό, αποτελεί το μέγιστο καύχημα και την μεγαλύτερη τιμή του Ελληνισμού.

- Ένα ακόμα ζήτημα που πρέπει να διαλευκανθεί, είναι αυτό του πολιτισμού και της ελληνικής εθνικής συνείδησης κατά την περίοδο της Ρωμανίας. Αποτελεί απορία το πόσο Έλληνες αισθάνονταν οι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας της περιόδου από τον 6ο έως τον 10ο αιώνα για παράδειγμα, και πόσο Έλληνες ήταν οι κάτοικοι και οι Αυτοκράτορες εκ Μ. Ασίας. Αναφορά στο θέμα αυτό είχε κάνει ο εθνικός μας ιστορικός, ο οποίος ισχυριζόταν πως ο Ελληνισμός αυτός δεν έμοιαζε με τον αρχαίο.[571] Αυτό όμως, ούτε μεμπτό είναι ούτε πρέπει να ανησυχεί κανέναν, για τον απλό λόγο ότι ο Ελληνισμός, όπως όλοι οι πολιτισμοί, μεταβάλλονται από εποχή σε εποχή και από περιοχή σε περιοχή. Αυτό συμβαίνει διότι οι πολιτισμοί παράγονται από ανθρώπους, οι οποίοι έχουν διαφορές

μεταξύ τους, ακόμα κι αν είναι ομοεθνείς. Για παράδειγμα, ο ποντιακός Ελληνισμός δεν είναι ίδιος με τον κρητικό και τον κυπριακό, όπως και ο Ελληνισμός των παραλίων της Μ. Ασίας διαφέρει με αυτόν της Β. Ελλάδος, κατά τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα. Αυτό δεν σημαίνει πως ο ένας είναι «λιγότερο» Ελληνισμός από τον άλλον, αλλά ότι όλοι οι κατά τόπους διαφορετικοί πολιτισμοί, συνθέτουν τον έναν κοινό Ελληνικό πολιτισμό. Ομοίως και με τις χρονολογικές περιόδους, ο Ελληνισμός μεταβάλλεται ως κάτι ζωντανό, αφού είπαμε διαμορφώνεται από ανθρώπους, και αυτό εύκολα μπορούμε να το κατανοήσουμε από την ελληνική γλώσσα. Η γλώσσα στην ομηρική εποχή διαφέρει από αυτήν της κλασικής, όπως και αυτή με την σειρά της με την κοινή ελληνιστική, την καθαρεύουσα και την καθομιλουμένη σήμερα δημοτική γλώσσα. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση πως η ελληνική γλώσσα έπαψε να είναι ελληνική, αλλά πως με το πέρασμα των χρόνων μεταβλήθηκε ανάλογα με τις συνθήκες και τις ανάγκες της κάθε εποχής.

Έτσι συμβαίνει και με τον πολιτισμό, τότε στην Ρωμανία ο Ελληνισμός ήταν αυτοκρατορικός και οικουμενικός, ενώ με την συρρίκνωση της Αυτοκρατορίας έγινε περισσότερο εθνικός, γι' αυτό ομοιάζει πιο πολύ με τον σημερινό, και λέμε πως η Αυτοκρατορία γινόταν πιο ελληνική όσο έφτανε προς το τέλος της. Δεν έγινε πιο ελληνική, απλώς αυτή η έκφανση του Ελληνισμού ταιριάζει περισσότερο με τον σημερινό Ελληνισμό, λόγο της κρατικής υπόστασης, και γι' αυτόν τον λόγο μας φαίνεται πιο οικεία. Αν ισχυριστούμε κάτι διαφορετικό, κινδυνεύουμε να υποπέσουμε στο σφάλμα του αναχρονισμού, γι' αυτό πρέπει να βλέπουμε την ιστορία από την οπτική της εκάστοτε εποχής, με τα δεδομένα που τότε ίσχυαν.

- Ένα μείζων θέμα που προκύπτει από αυτό του πολιτισμού, είναι εκείνο της παιδείας και κατά συνέπεια της εθνικής συνείδησης των κατοίκων της Ρωμανίας, κάτι το οποίο έχει την μεγαλύτερη βαρύτητα απ' όσα έχουν αναφερθεί μέχρι το σημείο αυτό. Για να διερευνήσουμε το θέμα αυτό παραπέμπουμε σε μια αναφορά της Άννας Κομνηνής, στην «Αλεξιάδα», που κάνει λόγο για το εκπαιδευτήριο ορφανών που είχε ιδρύσει ο πατέρας της, λέγοντας ότι *«και έστιν ιδείν και Λατίνον ενταύθα παιδοτριβούμενον και Σκύθην ελληνίζοντα και Ρωμαίον τα των Ελλήνων συγγράμματα μεταχειριζόμενον και τον αγράμματον Έλληνα ορθώς ελληνίζοντα.»*, η οποία σε άλλο σημείο καυχιέται ότι είχε σπουδάσει *«ες άκρον το ελληνίζειν»*. Επίσης, ο Μιχαήλ Ψελλός αναφέρει ότι ο Ρωμανός Γ' είναι αναθρεμμένος *«λόγοις ελληνικοίς»*.[572] Γενικότερα στην διάρκεια της Αυτοκρατορίας, η στοιχειώδης εκπαίδευση αποτελούταν εκτός από το Ψαλτήρι και την Βίβλο, κυρίως με την διδασκαλία αρχαίων ελληνικών κείμενων ρητορικής, ιστορίας και φιλοσοφίας,[573] με χαρακτηριστική την προσήλωση στον Όμηρο.[574] Αντιθέτως, η λατινική γλώσσα δεν αποτελούσε μέρος της διδακτέας ύλης στην Ανατολή, και η λατινική γραμματεία, εκκλησιαστική ή κοσμική, δεν διδασκόταν. Οι περισσότεροι Έλληνες που μάθαιναν την λατινική, το έπρατταν με επιφανειακά κίνητρα, δηλαδή χάριν περεταίρω γνώσεως, και όλα αυτά συμβαίνουν ήδη από το τέλος του 4^{ου} με αρχές του 5^{ου} αι.,[575] δηλαδή λίγο πριν την περίοδο που όπως πολλάκις δείξαμε, άρχισε ο εξελληνισμός του κράτους. Από τα χωρία και τις αναφορές αυτές, ο καθένας μπορεί να αντιληφθεί ότι η παιδεία που δινόταν την εποχή της Αυτοκρατορίας ήταν ελληνική, πράγμα διόλου

ασήμαντο, αφού η παιδεία είναι αυτή που διαμορφώνει την συνείδηση του ανθρώπων, και πολλές φορές είναι πιο σημαντική από την φυλετική καταγωγή. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο με την εκμάθηση του μαθήματος της ιστορίας, αφού αποτελεί καταλύτη για την διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, και η ιστορία που διδάσκονταν οι Βυζαντινοί ήταν η ελληνική, δηλαδή αυτή των προγόνων τους.

- Εκτός από την καταγωγή και την εθνική συνείδηση των Αυτοκρατόρων, επιτακτική ανάγκη είναι να ερευνήσουμε σε γενικές γραμμές και την σχέση τους με τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό, αφού πολλές αιρέσεις ταλαιπώρησαν αρκετές φορές το κράτος, πολλάκις με την υποστήριξη του εκάστοτε Αυτοκράτορα. Βλέπουμε λοιπόν, πως οι πέντε πρώτες Οικουμενικές Σύνοδοι συνεκλήθησαν από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου έως εκείνη του Ιουστινιανού, ενώ η Έκτη πραγματοποιήθηκε επί Κωνσταντίνου Δ' Πωγωνάτου (680) και η Έβδομη επί Κωνσταντίνου ΣΤ' και Ειρήνης της Αθηναίας (787).[576, 577] Οι επόμενες δύο που πραγματοποιήθηκαν επί Αγίου Φωτίου του Μεγάλου και Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά,[577] αφορούσαν κυρίως εξωτερικές αιρέσεις, και συγκεκριμένα τις παπικές δοξασίες, αν και δεν είναι κοινώς αποδεκτές ως Οικουμενικές Σύνοδοι, ενώ οι πρώτες Επτά, αιρέσεις εντός της Αυτοκρατορίας. Γίνεται φανερό, πως από το τέλος της εικονομαχίας μέχρι το τέλος της Αυτοκρατορίας, όλοι οι Αυτοκράτορες ήταν ευσεβείς κατά την Ορθόδοξο πίστη, γεγονός που δείχνει και μεγαλύτερη ομοιομορφία εντός των συνόρων του κράτους. Εξαίρεση αποτελεί η περίοδος των Παλαιολόγων, την εποχή των οποίων ξεκίνησαν οι επαφές με τον πάπα για ένωση της Εκκλησίας με την δυτική αίρεση, απόφαση η οποία έφερε μεγάλη αναστάτωση στον πληθυσμό.[578] Πάντως, οι ενωτικοί Αυτοκράτορες δεν ήταν αιρετικοί όπως οι υποστηρικτές των παλαιών αιρέσεων, αλλά μάλλον κατ' ανάγκη έπραξαν, γεγονός όμως που δεν δικαιολογεί την απόφασή τους αυτή, αφού η Ορθόδοξος Εκκλησία και Πίστη δεν αλλοιώνονται στο παραμικρό (Ματθ. Ε', 17-20). Αυτός είναι και ο λόγος που πολλοί μετανόησαν γι' αυτή τους την ενέργεια.

- Η τελευταία παρατήρηση έχει να κάνει με μία διευκρίνιση για την μέθοδο με την οποία ερευνήθηκε η καταγωγή των Αυτοκρατόρων. Όπως μπορεί να διακρίνει κανείς σε όλη την έκταση του έργου, για να αποφανθούμε για την εθνική καταγωγή των Βασιλέων, ελέγξαμε την καταγωγή των πατέρων και όχι των μητέρων τους. Αυτό έγινε διότι όπως είναι γνωστό, ένα άτομο λαμβάνει κατά κύριο λόγο την καταγωγή από τον πατέρα και όχι τόσο από την μητέρα του. Επίσης, το τυπικό της αυτοκρατορικής διαδοχής ήταν να μεταβαίνει ο θρόνος από τον πατέρα στον γιο, γεγονός που ενισχύει την παραπάνω θέση. Είναι αλήθεια πάντως, ότι υπήρξαν αρκετές περιπτώσεις που οι Αυτοκράτορες νυμφεύονταν γυναίκες με διαφορετική καταγωγή, όπως για παράδειγμα ο Κωνσταντίνος Ε' την πριγκίπισσα των Χαζάρων, Τζιτζάκ (μετονομασθείσα σε Ειρήνη),[579] ο Θεόφιλος την Αγία Θεοδώρα που ήταν αρμενικής καταγωγής,[580] ενώ το φαινόμενο αυτό παρατηρείται κατά κόρον στην Δυναστεία των Παλαιολόγων.[581] Αυτό όμως δεν αποτελεί ένα φαινόμενο που επηρέαζε ή αλλοίωνε την καταγωγή των Αυτοκρατόρων, διότι οι περιπτώσεις αυτές ήταν περιορισμένες. Για να γίνει κατανοητό αυτό, φέρνουμε ως παράδειγμα τον Ανδρόνικο Β' ο οποίος νυμφεύθηκε την Άννα Άρπαντ της Ουγγαρίας, και τον Ανδρόνικο Δ', που έλαβε ως γυναίκα του την Μαρία Κυράτζα, κόρη του Βουλγάρου τσάρου.[581] Φαίνεται λοιπόν, πως οι Αυτοκράτορες νυμφεύονταν γυναίκες

από πολλά διαφορετικά έθνη και όχι από ένα συγκεκριμένο, κι έτσι δεν υπήρχε επιρροή μιας εθνικότητας από το μέρος της συζύγου, ώστε να υπάρξει αλλοίωση της εθνικής καταγωγής.

Εξ' άλλου, στους βασιλικούς οίκους της Ευρώπης, από την βυζαντινή κιόλας εποχή, υπήρξε το έθος να συνδέονται μεταξύ τους μέσω του γάμου, γεγονός που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, κυρίως για διπλωματικούς λόγους. Όπως συνέβη λόγου χάρη με την Θεοφανώ (960 – 991), η οποία παντρεύτηκε τον Γερμανό Βασιλιά Όθωνα Β' (955 – 983). Παρ' όλο που εκείνη ήταν Ελληνίδα (άνηκε στον οίκο των Σκληρών που αποτελούταν από εξελληνισμένους Αρμενίους και ήταν ανιψιά του Ιωάννη Τσιμισκή) [582, 583] δεν μπορούμε σε καμιά περίπτωση να ισχυριστούμε ότι τα παιδιά της ήταν Έλληνες, αλλά Γερμανοί όπως ο πατέρας τους. Αυτό γιατί εκτός της καταγωγής του πατέρα, οι διάδοχοί έλαβαν γερμανική εθνική συνείδηση και ανατράφηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να κυβερνήσουν την γερμανική αυτοκρατορία. Αυτή είναι μία ιδιαιτερότητα που απαντάται σε όλους τους βασιλικούς οίκους της Ευρώπης, με αποτέλεσμα η ανάμιξη της δυναστείας με άτομα άλλης εθνικότητας να μην επηρεάζει καθόλου την καταγωγή, αφού προτεραιότητα δίδεται στην συνείδηση και την ανατροφή του ατόμου.

Αυτές ήταν οι παρατηρήσεις που προέκυψαν από την έρευνα, που εκτός από την εθνική καταγωγή και την συνείδηση των Αυτοκρατόρων της Κωνσταντινουπόλεως, αφορούσαν τον γενικό εθνικό χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας. Ίσως να φαίνονται μη σχετικές με το αναλυθέν θέμα, όμως έπρεπε να δείξουμε, πρώτον το περιβάλλον που βασίλευσαν αυτοί οι άνθρωποι και δεύτερον ήταν μια πολύ καλή ευκαιρία μαζί με την ελληνικότητα των Αυτοκρατόρων, να καταδειχθεί και η ελληνικότητα της Αυτοκρατορίας. Δεν χρειάζεται να πούμε κάτι περισσότερο περί του θέματος της ελληνικότητας, αρκούν οι μαρτυρίες των ιστορικών, των γειτονικών λαών της Ρωμανίας καθ' όλη την διάρκειά της και φυσικά οι ομολογίες των ίδιων των κατοίκων, οι οποίες είναι πραγματικά ατέρμονες και δεν γίνεται να παρουσιαστούν στην παρούσα έρευνα.[584] Αλλά ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι δεν επρόκειτο για άτομα ελληνικής καταγωγής, τότε για ποιον λόγο οι ίδιοι με το πέρασμα των χρόνων άρχισαν να αυτοχαρακτηρίζονται Ρωμιοί και Έλληνες, και γιατί οι άλλοι λαοί τους χαρακτήριζαν με αυτήν την ονομασία; Μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως οι δυτικοί είχαν συμφέρον να καρπωθούν εκείνοι την ρωμαϊκή κληρονομιά, αλλά ακόμα κι έτσι να έχουν τα πράγματα, γιατί δεν τους ονόμασαν με κάποιο άλλο όνομα; Ο λόγος είναι ότι αυτό το όνομα υποδήλωνε την καταγωγή των Ρωμαίων προγόνων μας. Ας αρκεστούμε λοιπόν μόνο σε μία αναφορά του Steven Runciman, ίσως του μεγαλύτερου βυζαντινολόγου όλων των εποχών, ο οποίος σε συνέντευξή του είχε αναφέρει πως: ***«δε νομίζω ότι οι σύγχρονοι έλληνες είναι περισσότερο έλληνες από τους βυζαντινούς».***[585]

Τα όσα γράφτηκαν στο έργο αυτό, έγιναν με κύριο σκοπό να προασπιστούν την Ιστορία του θεοφιλεστάτου, θεοσεβεστάτου και περιευκλεεστάτου Ελληνικού Έθνους, την περίοδο της ελληνικής μεσαιωνικής (Βυζαντινής) Ιστορίας, η οποία αποτελεί και την πλέον ευαίσθητη, από την άποψη ότι αυτή είναι που συνδέει την αρχαία με την νέα Ελλάδα, και αποτελεί τον κύριο κρίκο της ιστορικής ενότητας του Ελληνισμού. Αυτή λοιπόν η περίοδος βάλλεται διττώς, από τους ανθέλληνες και τους αντιχρίστους. Οι πρώτοι επιχειρούν να δείξουν ότι η

ελληνική ιστορία δεν έχει συνέχεια, και πως η μεγαλύτερη, απ’ όλες τις απόψεις, Αυτοκρατορία όλων των εποχών, δεν είναι ελληνική και οι δεύτεροι να κάνουν τον κόσμο τεχνηέντως να πιστέψει ότι λόγω του Χριστιανισμού, επήλθε παρακμή στην ανθρωπότητα, ενώ στην πραγματικότητα συνέβη το ακριβώς αντίθετο, αλλά για το θέμα αυτό δεν χρειάζεται να προσθέσουμε κάτι άλλο, βοά η ιστορία. Μάλιστα, αυτός ο δεύτερος λόγος είναι ο κυριότερος και σημαντικότερος, αφού τόσο μένος και ψεύδος όσο για τον Χριστιανισμό, δεν έχει υπάρξει ξανά. Ούτε καν για ακραίες και απάνθρωπες περιπτώσεις που σημειώθηκαν στην παγκόσμιο ιστορία, όπως όταν για παράδειγμα ο δήμος της Ρώμης ευφραινόταν να βλέπει άγρια ζώα κυριολεκτικά να τρώνε ανθρώπους στο Κολοσσαίο. Όπως και να ‘χει, ας γνωρίζουν οι εχθροί και οι «φίλοι» μας, πως με τον έναν ή τον άλλο τρόπο η σημαία της Ελλάδος και της Ρωμιοσύνης θα κυματίζει πάντοτε, και επί πάσα κτίση και εν παντί καιρώ και ώρα θα δοξάζεται και θα υμνείται το όνομα του Χριστού.

Αλέξανδρος ο Μέγας, Πρώτος Βασιλεύς των Ελλήνων (Δαν. Η', 21). Ο πρώτος ονομασθείς υπό της ιστορίας «Μέγας».

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ	ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ	ΚΑΤΑΓΩΓΗ
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	
324-337	Μέγας Κωνσταντίνος	Ιλλυριός
337-361	Κωνστάντιος	Ιλλυριός
361-363	Ιουλιανός	Ιλλυριός
363-364	Ιοβιανός	Ιλλυριός
364-378	Ουάλης	Ιλλυριός
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ	
379-395	Θεοδόσιος Α’	Ίβηρας
395-408	Αρκάδιος	Ίβηρας
408-450	Θεοδόσιος Β’	Ίβηρας
450-457	Μαρκιανός	Εκλατινισμένος Έλληνας
	ΘΡΑΚΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	
457-474	Λέων Α’	Εκλατινισμένος Έλληνας
474	Λέων Β’	Ίσαυρος
474-475 / 476-491	Ζήνων	Ίσαυρος
475-476	Βασιλίσκος	Βαλκάνια / Γερμανικά φύλα
491-518	Αναστάσιος Α’	Εκλατινισμένος Έλληνας
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	
518-527	Ιουστίνος Α’	Εκλατινισμένος Έλληνας
527-565	Ιουστινιανός Α’	Εκλατινισμένος Έλληνας
565-578	Ιουστίνος Β’	Εκλατινισμένος Έλληνας
578-582	Τιβέριος	Εκλατινισμένος Έλληνας
582-602	Μαυρίκιος	Έλληνας
602-610	Φωκάς	Έλληνας
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	
610-641	Ηράκλειος	Έλληνας
641	Κωνσταντίνος Γ’	Έλληνας
641	Ηρακλεωνάς	Έλληνας
641-668	Κώνστας Β’	Έλληνας
668-685	Κωνσταντίνος Δ’	Έλληνας
685-695 / 705-711	Ιουστινιανός Β’	Έλληνας
	ΕΙΚΟΣΑΕΤΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑ	
695-698	Λεόντιος	Ίσαυρος
698-705	Τιβέριος Γ’ Αψίμαρος	Γοτθογραικός
711-713	Φιλιππικός Βαρδάνης	Αρμένιος
713-715	Αναστάσιος Β’	Έλληνας
715-717	Θεοδόσιος Γ’	Έλληνας / Γοτθογραικός

	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΙΣΑΥΡΩΝ	
717-741	Λέων Γ’	Σύριος
741-775	Κωνσταντίνος Ε’	Σύριος
775-780	Λέων Δ’	Σύριος
780-797	Κωνσταντίνος ΣΤ’	Σύριος
797-802	Ειρήνη	Ελληνίδα
	ΕΚΤΟΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ	
802-811	Νικηφόρος Α’	Έλληνας / Εξελληνισμένος Άραβας
811	Σταυράκιος	Έλληνας / Εξελληνισμένος Άραβας
811-813	Μιχαήλ Α’	Έλληνας
813-820	Λέων Ε’	Αρμένιος
	ΦΡΥΓΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	
820-829	Μιχαήλ Β’	Έλληνας
829-842	Θεόφιλος	Έλληνας
842-867	Μιχαήλ Γ’	Έλληνας
	ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ	
867-886	Βασίλειος Α’	Εξελληνισμένος Αρμένιος
886-912	Λέων ΣΤ’	Έλληνας
912-913	Αλέξανδρος	Εξελληνισμένος Αρμένιος
920-944	Ρωμανός Α’	Εξελληνισμένος Αρμένιος
913-959	Κωνσταντίνος Ζ’	Έλληνας
959-963	Ρωμανός Β’	Έλληνας
963-969	Νικηφόρος Β’	Έλληνας
969-976	Ιωάννης Α’	Εξελληνισμένος Αρμένιος
976-1025	Βασίλειος Β’	Έλληνας
1025-1028	Κωνσταντίνος Η’	Έλληνας
1042	Ζωή	Ελληνίδα
1028-1034	Ρωμανός Γ’	Έλληνας
1034-1041	Μιχαήλ Δ’	Έλληνας
1041-1042	Μιχαήλ Ε’	Έλληνας
1042-1055	Κωνσταντίνος Θ’	Έλληνας
1042 / 1055-1056	Θεοδώρα	Ελληνίδα
1056-1057	Μιχαήλ ΣΤ’	Έλληνας
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΚΟΜΝΗΝΩΝ	
1057-1059	Ισαάκιος Α’	Έλληνας
1059-1067	Κωνσταντίνος Ι’ Δούκας	Έλληνας
1068-1071	Ρωμανός Δ’	Έλληνας
1071-1078	Μιχαήλ Ζ’ Δούκας	Έλληνας
1078-1081	Νικηφόρος Γ’	Έλληνας
1081-1118	Αλέξιος Α’	Έλληνας
1118-1142	Ιωάννης Β’	Έλληνας
1143-1180	Μανουήλ Α’	Έλληνας
1180-1183	Αλέξιος Β’	Έλληνας
1183-1185	Ανδρόνικος Α’	Έλληνας

	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΑΓΓΕΛΩΝ	
1185-1195 / 1203-1204	Ισαάκιος Β’	Έλληνας
1195-1203	Αλέξιος Γ’	Έλληνας
1203-1204	Αλέξιος Δ’	Έλληνας
1204	Αλέξιος Ε’	Έλληνας
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΛΑΣΚΑΡΙΔΩΝ	
1204-1222	Θεόδωρος Α’	Έλληνας
1222-1254	Ιωάννης Γ’	Έλληνας
1254-1258	Θεόδωρος Β’	Έλληνας
1258-1261	Ιωάννης Δ’	Έλληνας
	ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ	
1259-1282	Μιχαήλ Η’	Έλληνας
1282-1328	Ανδρόνικος Β’	Έλληνας
1328-1341	Ανδρόνικος Γ’	Έλληνας
1341-1391	Ιωάννης Ε’	Έλληνας
1347-1354	Ιωάννης ΣΤ’	Έλληνας
1376-1379	Ανδρόνικος Δ’	Έλληνας
1390	Ιωάννης Ζ’	Έλληνας
1391-1425	Μανουήλ Β’	Έλληνας
1425-1448	Ιωάννης Η’	Έλληνας
1449-1453	Κωνσταντίνος ΙΑ’	Έλληνας

1. Η σειρά και οι περίοδοι βασιλείας των Αυτοκρατόρων από G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 381-382.
2. Στους Αυτοκράτορες που αναγράφεται διπλή καταγωγή, η πρώτη καταγραφή αποτελεί το συμπέρασμα της έρευνας και η δεύτερη αναφορά από την βιβλιογραφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Β. Κατσαρός (1983), «Το “πρόβλημα της καταγωγής” των Κομνηνών», *Βυζαντιακά 3*, τόμος Γ’, σελ. 113
2. A. Kazhdan (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1143, Oxford University Press
3. Κ. Βάρζος (1984), *Η Γενεαλογία των Κομνηνών*, τόμος Α’, σελ. 25-26, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 20α, Κέντρον Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη
4. Β. Κατσαρός (1983), σελ. 113
5. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 25-26
6. Β. Κατσαρός (1983), σελ. 113
7. A. Kazhdan (1991), σελ. 1143-1144
8. S. Runciman (1951), *A History of the Crusades, Vol. I: The First Crusade*, σελ. 54, Cambridge University Press
9. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Β’, σελ. 88, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
10. Β. Κατσαρός (1983), σελ. 113-114, 119
11. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 25-26
12. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 583, Α’ έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
13. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Α’, σελ. 5, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
14. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 25-26
15. S. Runciman (1951), σελ. 54-55
16. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 25-26
17. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4137
18. Δ.Ι. Πολέμης (1968), *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography, σελ. 8,* University of London Historical Studies 22, London
19. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 260
20. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12489
21. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 204
22. J.F. Vannier (1986), *Les premiers Paléologues. Étude généalogique et prosopographique*, J.-C. Cheynet's Études prosopographiques, σελ. 129, Paris
23. M.D. Sturdza (1983), *Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople, dictionnaire historique et généalogique*, σελ. 374-375, Paris
24. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 158
25. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 722, Α’ έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
26. A.A. Vasiliev (1950), *Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, σελ. 44, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

27. J.C. Cheynet, J.F. Vannier (2003), *Les Argyroi*, σελ. 57-90, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta (in French), 40
28. A. Kazhdan (1991), σελ. 165
29. G. Finlay (1853), *History of the Byzantine Empire from 716 – 1057*, σελ. 477, William Blackwood & Sons
30. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=5391
31. G. T. Dennis (1994), *Psellos, Orationes panegyricæ,* σελ. 40, Stuutgart-Leipzig
32. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 78
33. A.M. Talbot, D.F. Sullivan (2005), *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, σελ. 30, Washington, DC: Dumbarton Oaks
34. J.J. Norwich (1993), *Byzantium: The Apogee*, σελ. 344, Penguin
35. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 201
36. G. Finlay (1854), *History of the Byzantine and Greek Empires from 1057–1453*, σελ. 30, William Blackwood & Sons
37. J.C. Cheynet, J.F. Vannier (2003), *Les Argyroi*, σελ. 57-90, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta (in French), 40
38. A. Kazhdan (1991), σελ. 1479
39. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 100
40. A. Kazhdan (1991), σελ. 1665
41. Κ. Βάρζος (1984), σελ. 89
42. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 148
43. http://www2.egiklopedia.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4636#chapter_0
44. Ελλήνων Δίκτυο, http://www.hellinon.net/ANEOMENA/IoannisVatatzis.htm
45. Μέγας Συναξαριστής, «Ο Άγιος Ιωάννης ο Βατάτζης ο ελεήμονας βασιλιάς», http://www.synaxarion.gr/gr/sid/1092/sxsaintinfo.aspx
46. Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών από κτίσεως Κόσμου και μέχρι της Βασιλέιας Ισαακίου του Κομνηνού*, σελ. 464, https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/compendium-historiaru1a.pdf
47. Κ. Άμαντος (1951), "Η Οικογένεια Βατάτζη", σελ. 1-5, http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/15382/article.pdf?sequence=1&isAllowed=y
48. T.S. Baynes, ed. (1878), "Johannes Cantacuzenus", Encyclopædia Britannica, 5 (9th ed.), σελ. 27, New York: Charles Scribner's Sons
49. National geographic (2011), *Οι Πατρίδες του Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη*, τόμος 1, σελ. 12, εκδόσεις 4π
50. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο όγδοο, σελ. 182-201, εκδόσεις Κάκτος, 1992
51. Σ.Ι. Καργάκος, «Η αρχαία Θράκη», *Οικονομικός*, http://sarantoskargakos.gr
52. http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11282
53. S. Hornblower, A. Spawforth (1996), *The Oxford Classical Dictionary*, σελ. 1515, Oxford University Press
54. Εγκυκλοπαίδεια Νέα δομή, Τεγόπουλος – Μανιατέας (1996), τόμος 4, σελ. 190
55. Π. Καρολίδης (1909), *Περί της εθνικής καταγωγής των ορθοδόξων χριστιανών Συρίας και Παλαιστίνης*, σελ. 36-38, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα

56. K.N. Ciggaar, H.G.B. Teule (2003), *East and West in the Crusader States: Context, Contacts, Confrontations : Acta of the Congress Held at Hernen Castle in September 2000*, σελ. 3, A.A. Bredius Foundation, Peeters
57. Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, Τεγόπουλος – Μανιατέας (1996), τόμος 34, σελ. 220
58. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=5740
59. Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων*, Βιβλίο ΣΤ', Διογένης, στίχος 20
60. http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4710
61. S. Swain, J.N. Adams, Maxwell, M. Janse (2002), *Bilingualism in Ancient Society: Language Contact and the Written Word*, σελ. 246-266, Oxford (Oxfordshire): Oxford University Press
62. W. Eder, J. Renger, W. Henkelman (2007), *Brill's Chronologies of the Ancient World New Pauly Names, Dates and Dynasties*, σελ. 111, Brill
63. I.H. Benjamin (2004), *The Invention of Racism in Classical Antiquity*, σελ. 144, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
64. Κ. Παπαρρηγόπουλος (2006), *Τα διδακτικώτερα πορίσματα της ιστορίας του ελληνικού έθνους*, σελ. 17, 17-21, Α' έκδοση 1899, εκδόσεις Πελεκάνος, Αθήνα
65. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Β', σελ. 300-302, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
66. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 123, http://www.24grammata.com/wp-content/uploads/2012/09/Ostrogorsky-24grammata.com_.pdf
67. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 436
68. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), σελ. 301
69. http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4743#chapter_0
70. R.G. Hovannisian (2004), *The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume I: The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, σελ. 243 Palgrave Macmillan
71. "Οι μετακινήσεις πληθυσμών στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία", http://www.hellenicarmors.gr/media/pdf/articles/01/oi-metakinhseis-plhthysmwn-sthn-byzantinh-aytokratoria.pdf
72. R.G. Hovannisian (2004), *The Armenian People From Ancient to Modern Times, Volume I: The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century*, σελ. 243, Palgrave Macmillan
73. http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4743#chapter_0
74. C. Diehl (2002), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας,* τόμος Γ', σελ. 368, 367, εκδόσεις Ηλιάδη, Α' έκδοση 1920
75. "Επιστολή Αυτοκράτορος Ιωάννου Βατάτζη προς τον πάπα Γρηγόριο", http://www.impantokratoros.gr/F20A9610.el.aspx
76. M. Marek, "Families of Byzantium", http://genealogy.euweb.cz/byzant/byzanti.html
77. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 337, Α' έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
78. P.J. Alexander (1985), *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, σελ. 66, University of California Press

79. J.B. Bury (1912), History *of the Eastern Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil A.D. 802 – 867*, σελ. 8, έκδοση 2008, Cosimo Classics, New York
80. G. Finlay (1853), *History of the Byzantine Empire from 716 – 1057*, σελ. 109-110, William Blackwood & Sons
81. Encyclopaedia Iranica, "Michael the Syrian", http://www.iranicaonline.org/articles/michael-syrian
82. S. Runciman (1951), *Η ιστορία των σταυροφοριών*, τόμος Α', σελ. 41, εκδόσεις Γκοβότση, 2006, μετ. Άγγυ Βλαβιανού
83. Μ. Νοβακόπουλος (2018), "Ξένοι και μειονότητες στο Βυζάντιο", https://cognoscoteam.gr
84. W. Wright, *Syriac Literature*, σελ. 250 f., referencing Bar Hebraeus, Chron. Eccl. vol. 1, σελ.575 f., 252, n.3
85. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Β', σελ. 136, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
86. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 337
87. Η. Λάσκαρης (1995), 183
88. Η. Λάσκαρης (1995), 142
89. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 337
90. Συνεχισταί Θεοφάνους 6, 4-5, εκδ. Bekker, Βόννη 1888
91. R. James, H. Jenkins (1987), *Byzantium: The Imperial Centuries, AD 610-1071*, σελ. 130, University of Toronto Press
92. Η. Λάσκαρης (1995), 183
93. A.A. Vasiliev (1954)*, σελ. 337*
94. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Β', σελ. 300-302, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
95. Brill's New Pauly: Encyclopaedia of the Ancient World, (hereafter BNP) 1:256
96. Α. Κωνσταντινίδης (1890), *Βίος Αισώπου του Φρυγός*, Τυπογραφείο Καταστημάτων, Αθήνα, http://www.ebooks4greeks.gr/forum/viewtopic.php?p=91#p91
97. Μ. Νοβακόπουλος (2018), "Ο εξελληνισμός της Μικράς Ασίας ως τα βυζαντινά χρόνια", https://mnovakopoulos.blogspot.gr/2018/04/blog-post_53.html?spref=fb
98. Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, Τεγόπουλος – Μανιατέας (1996), τόμος 2, σελ. 93
99. Ιωάννης Σκυλιτζής, *Σύνοψις Ιστοριών,* Mich2.2, http://users.uoa.gr/~nektar/history/tributes/byzantine_historians/joannes_scylitzes_synopsis_historiarum.htm
100. Γεώργιος Κεδρηνός, *Σύνοψις Ιστοριών από κτίσεως Κόσμου και μέχρι της Βασιλέιας Ισαακίου του Κομνηνού*, σελ. 321, https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/compendium-historiaru1a.pdf
101. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 337
102. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 338
103. Ιωάννης Σκυλιτζής*, Σύνοψις Ιστοριών,* Mich2.2

104. R.J. Lilie, C. Ludwig, B. Zielke, T. Pratsch, eds. (2013), *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit Online. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Nach Vorarbeiten F. Winkelmanns erstellt*, De Gruyter
105. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=8652&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_1
106. A. Kazhdan (1991), *Oxford Dictionary of Byzantium*, "Phokas", σελ. 1665, Oxford University Press
107. http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=6634&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_2
108. M. Whittow (1996), *The Making of Byzantium, 600–1025*, σελ. 339, Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press
109. J.C Cheynet (1990), *Pouvoir et Contestations à Byzance (963–1210)*, σελ. 324, Paris, France: Publications de la Sorbonne
110. A. Kazhdan (1991), σελ. 1665
111. http://www.ehw.gr/asiaminor/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=6634&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_2
112. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=5553&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_1
113. Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, Τεγόπουλος – Μανιατέας (1996), τόμος 35, σελ. 72
114. http://www.hellinon.net/PELOPONISOS/Phokas.htm
115. Εγκυκλοπαίδεια Νέα Δομή, Τεγόπουλος – Μανιατέας (1996), τόμος 35, σελ. 74
116. Ορθόδοξος Συναξαριστής, «Άγιος Φωκάς ο κηπουρός», http://www.saint.gr/2483/saint.aspx
117. Ορθόδοξος Συναξαριστής, «Άγιος Φωκάς Ιερομάρτυρας ο Θαυματουργός», http://www.saint.gr/2482/saint.aspx
118. W. Treadgold (1993), *A history of the Byzantine State and Society*, σελ. 476, Stanford: University Press, 1997
119. J.H. Rosser (2011), *Historical Dictionary of Byzantium*, σελ. 56, Scarecrow Press
120. H. Ahrweiler, A.E. Laiou (1998), *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, σελ. 66, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection
121. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=6006
122. J.H. Rosser (2011), *Historical Dictionary of Byzantium*, σελ. 52, 2nd Edition, Scarecrow Press
123. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=4940
124. A. Lisa (2012), *Les Kourkouas (IXe-XIe siècle)*, σελ. 58, in Cheynet, Jean-Claude, Sode, Claudia, Studies in Byzantine Sigillography, 11, De Gruyter, Berlin
125. Η. Λάσκαρης (1995), 44, 196
126. Περιοδικό Στρατιωτική Ιστορία, τεύχ. 84, σελ. 7 και τεύχ. 49, σελ. 9
127. http://www.eoellas.org/2015/01/11/istorikesproswpikotitestisthessalonikisiwannistsimiskis/
128. http://www.hellinon.net/NeesSelides/Autokratores.htm
129. http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=12209

130. P. Charanis (1963), *The Armenians in the Byzantine Empire*, σελ. 57, http://www.attalus.org/armenian/char4.htm
131. R.J. Lilie, C. Ludwig, B. Zielk, Th. Pratsch (2013), *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit Online. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Nach Vorarbeiten F. Winkelmanns erstellt*, De Gruyter
132. Ιωάννης Σκυλιτζής, *Σύνοψις Ιστοριών*, Basl.1
133. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 455, Stanford: Stanford University Press
134. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 374, Α' έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
135. Ch. Settipani (2006), *Continuité des élites à Byzance durant les siècles obscurs. Les princes caucasiens et l'Empire du VIe au IXe siècle*, σελ. 308, de Boccard, Paris
136. J.B. Bury (1912), *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802–867)*, σελ. 165, London, United Kingdom: Macmillan and Company
137. G. Finlay (1853), *History of the Byzantine Empire from DCCXVI to MLVII*, σελ. 213, Edinburgh and London: William Blackwood and Sons
138. N. Tobias (2007), *Basil I, Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, σελ. 20, Lewiston, New York: The Edwin Mellen Press
139. R.J. Lilie et al. (2013)
140. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 374
141. W. Treadgold (1997), σελ. 457
142. A. Vogt, I. Hausherr, eds. (1932), "Oraison funèbre de Basile I par son fils Léon VI le Sage", σελ. 44, *Orientalia Christiana Periodica* (in French), Rome, Italy: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 26 (77): 39–78
143. Ιωάννης Σκυλιτζής, *Σύνοψις Ιστοριών*, Basl.1
144. C. Diehl (2002), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τόμος Ε', σελ. 776, εκδόσεις Ηλιάδη, Α' έκδοση 1920
145. Ch. Settipani (2006), σελ. 308
146. C. Toumanoff (1990), *Les dynasties de la Caucasie chrétienne de l'Antiquité jusqu'au XIXe siècle*: *Tables généalogiques et chronologiques*, σελ. 346, Rome
147. R.J. Lilie et al. (2013)
148. C. du F. Du Cange (1680), *Historia byzantina I. Familiae byzantinae. II. Constantinopolis Christiana*, σελ. 138, Paris
149. J.B. Martindale (2001), *Prosopography of the Byzantine Empire I (641-867)*, online edition, http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D52/F03.htm
150. C. Toumanoff (1990), σελ. 346
151. Ch. Settipani (2006), σελ. 308
152. Σ. Καργάκος (2001), *Ιστορία του Ελληνικού Κόσμου και του Μείζονος Χώρου*, σελ. 580-581, τόμος Α', Gutenberg, Αθήνα
153. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 374
154. W. Treadgold (1997), σελ. 455

155. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Β’, σελ. 6, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
156. W. Treadgold (1997), σελ. 455
157. A. Kazhdan (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1279, Oxford University Press
158. N. Tobias (2007), σελ. 264
159. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 374
160. R.J. Lilie et al. (2013)
161. P. Charanis (1963), *The Armenians in the Byzantine Empire*, σελ. 57, http://www.attalus.org/armenian/char4.htm
162. Ε. Γλύκατζη – Αρβελέρ (2009), «Το Βυζάντιο και οι Γείτονές του», http://www.e-istoria.com/93.html
163. http://constantinople.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=12209
164. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 374
165. N. Adontz (1933), *L'Age et l'origine de l'empereur Basil I*, σελ. 475-550, Byzantion, 8
166. P. Charanis (1963), *The Armenians in the Byzantine Empire*, σελ. 57
167. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 233, σημ. 1
168. C. Diehl (2002), τόμος Ε’, σελ. 790
169. W. Treadgold (1997), σελ. 455, 458-459
170. J.J. Norwich (1993), *Byzantium: The Apogee*, σελ. 102, London: Penguin
171. J.B. Bury (1911), "Basil I", Encyclopædia Britannica (11th ed.)
172. T.E. Gregory (2005), *A History of Byzantium*, σελ. 225, Blackwell Publishing
173. G. Finlay (1853), σελ. 306
174. Sh. Tougher (1997), *The Reign of Leo VI (886–912): Politics and People*, σελ. 42, Brill, Leiden
175. B.G. Niebuhr (1838), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Συμεών Μάγιστρος, σελ. 675, τόμος 45, εκδ. Bekker, Βόννη
176. J.B. Bury (1911), "Basil I", Encyclopædia Britannica (11th ed.)
177. W. Treadgold (1997), σελ. 453
178. Συνεχισταί Θεοφάνους, σελ. 148, εκδ. Bekker, Βόννη 1888
179. W. Treadgold (1997), σελ. 453
180. C. Diehl (2002), τόμος Ε’, σελ. 790
181. C. Diehl (2002), τόμος Ε’, σελ. 786
182. Θ. Παπαδοπούλου (2014), "The Terms Ῥωμαῖος, Ἕλλην, Γραικὸς in the Byzantine Texts of the first Half of the 13th Century", σελ. 174, σημ. 70, *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, Αθήνα
183. W. Treadgold (1997), σελ. 455-461
184. R. Guilland (1959), «Les empereurs et l'attrait du monastère», σελ. 44, *Études byzantines* P.U.F, Paris
185. Sh. Tougher (1997), σελ. 7-8, 30-31, 42-50
186. W. Treadgold (1997), σελ. 455-460
187. J.J. Norwich (1993), σελ. 99
188. R. Jenkins (1987), *Byzantium: The Imperial Centuries, AD 610–1071*, σελ. 196-197, Toronto, Ontario, Canada: University of Toronto Press

189. W. Treadgold (1997), σελ. 461
190. T.E. Gregory (2005), σελ. 225
191. W. Treadgold (1997), σελ. 462
192. G. Finlay (1853), σελ. 307
193. Sh. Tougher (1997), σελ. 62
194. J.B. Bury (1911), "Basil I", Encyclopædia Britannica (11th ed.)
195. W. Treadgold (1997), σελ. 453-462
196. Θ. Παπαδοπούλου (2014), σελ. 174, σημ. 70
197. H.G. Goodacre (1957), *A handbook of the coinage of the Byzantine Empire*, σελ. 203, Spink
198. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 242, Α' έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
199. J.B. Bury (1889), *A History of the later Roman empire : from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, vol. II, σελ. 352, New York : Macmillan and Co., London
200. R.S. Moore (1999), "Leontius (695-698 A.D.)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/leonti2.htm
201. A. Kazhdan (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1212, Oxford University Press
202. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 175, http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Theophanes%20Abbot%20and%20Confessor_PG%20108/Chronographia.pdf
203. A. Canduci (2010), *Triumph & Tragedy: The Rise and Fall of Rome's Immortal Emperors*, σελ. 200, Pier 9
204. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 242
205. J.B. Bury, vol. II, σελ. 354
206. R.S. Moore (1999), "Tiberius III (II) (698-705 A.D.)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/TiberII.htm
207. R.J. Lilie (2003), *Byzanz. Das zweite Rom*, σελ. 138, Siedler, Berlin
208. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Α', σελ. 110, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
209. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 242
210. P. Charanis (1959) "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, 13: 23–44,
211. E. Kountoura – Galaki (1983), «Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βαρδάνη Τούρκου», σελ. 203-204, *Byzantine Symmeikta*, n° 5
212. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 177
213. Ch. Settipani (2006), *Continuité des élites à Byzance durant les siècles obscurs. Les princes caucasiens et l'Empire du VIe au IXe siècle*, σελ. 231-236, de Boccard, Paris
214. A. Kazhdan (1991), σελ. 1279
215. http://www.ime.gr/chronos/09/gr/p/610/main/p4d.html
216. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 122
217. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο δέκατο, σελ. 41-42, εκδόσεις Κάκτος, 1992

218. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 317-318, Α’ έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
219. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 121
220. B. Neil (2000), "Anastasius II (A.D. 713-715)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/anastasii.htm
221. G.M. Sumner (1976), *Philippicus, Anastasius II and Theodosius III*, σελ. 289, University College, University of Toronto
222. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 112, 182
223. The Biographical Dictionary of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge, Vol. II, Part II, σελ. 540, Longman, Brown, Green and Longmans, London, 1843
224. B. Neil (2000), "Theodosious III (715-717)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/theodiii.htm
225. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 114
226. G.M. Sumner (1976), σελ. 291-292
227. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 186
228. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 123, 426
229. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 291
230. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 345, Stanford: Stanford University Press
231. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 186
232. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 426
233. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 291
234. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 116
235. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 291
236. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 116
237. A. Cameron, J. Herrin (1984), *Constantinople in the Early Eighth Century: Parastaseis Syntomoi Chronikai*, σελ. 58, Leiden, E.J. Brill
238. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 426
239. L. Brubaker, J.F. Haldon (2011), *Byzantium in the Iconoclast era, ca 680-850. A History*, σελ. 74, σημ. 23, Cambridge University Press, Cambridge
240. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), σελ. 90-91
241. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 426
242. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 232
243. Biographisches Lexicon zur Geschichte Sudosteuropas, «Eirene (Irene)», http://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=774
244. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 292, 328
245. M. Peter, M.G. Akkermans, G.M. Schwartz (2003), *The Archaeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Society (ca. 16,000-300 BC)*, σελ. 388, Cambridge World Archaeology, Cambridge University Press
246. S.C. Hause, W.S. Maltby (2004), *Western civilization: a history of European society*, σελ. 76, Thomson Wadsworth
247. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Romaikotita.htmv

248. «Η Πόλη Ζεύγμα: Μια ελληνική πόλη κάτω από τα νερά του Ευφράτη», http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Zevgma.htm
249. "Three Stunning Ancient Greek Mosaics Unearthed on The Syrian Border", http://www.sciencealert.com/three-stunning-ancient-greek-mosaics-unearthed-on-the-syrian-border
250. Encyclopaedia Iranica, "Commagene", http://www.iranicaonline.org/articles/commagene-a-portion-of-southwestern-asia-minor-modern-turkey-
251. Π. Καρολίδης (1909), *Περί της Εθνικής Καταγωγής των Ορθοδόξων Χριστιανών Συρίας και Παλαιστίνης*, σελ. 385-402, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, Αθήναις
252. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 128
253. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Β', σελ. 300-302, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
254. Σ.Ι. Καργάκος (2012), *Η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως*, τόμος Β', σελ. 110, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα
255. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 179-180
256. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), σελ. 90
257. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 293-294, 312
258. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 241
259. P. Charanis (1959) "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, 13: 23–44
260. W.E. Kaegi (2003), *Ηράκλειος, Αυτοκράτορας του Βυζαντίου*, σελ. 42, μετάφραση Δ. Κωνσταντινάκου, εκδόσεις Ίνδικτος 2007, Αθήνα
261. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby, eds. (2000), *The Cambridge Ancient History, Volume XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600*, σελ. 561, Cambridge: Cambridge University Press
262. J.B. Martindale, A.H.M. Jones, J. Morris, eds. (1992), *The Prosopography of the Later Roman Empire* Vol. *III: A.D. 527–641*, σελ. 584, Cambridge: Cambridge University Press
263. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 287, Stanford: Stanford University Press
264. Encyclopaedia Britannica, "Heraclius, Byzantine Emperor", https://www.britannica.com/biography/Heraclius-Byzantine-emperor
265. W.E. Kaegi (2003), σελ. 42
266. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 241
267. Encyclopaedia Iranica, "Sasanian Dynasty", 20 July 2005, http://www.iranicaonline.org/articles/sasanian-dynasty
268. A.J. Hacikyan, G. Basmajian, E.S. Franchuk, N. Ouzounian (2000), *The Heritage of Armenian Literature*, vol. 1, σελ. 378, Wayne State University Press, Detroit
269. A. Cameron et al. (2000), σελ. 561
270. W.E. Kaegi (2003), σελ. 45
271. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο ένατο, σελ. 265, εκδόσεις Κάκτος, 1992

272. Π. Καρολίδης (1994), *Ο Αυτοκράτωρ Ηράκλειος*, σελ. 8-9, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα
273. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Α', σελ. 84, 181, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
274. W.E. Kaegi (2003), σελ. 42-43
275. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 241
276. M. Whitby, M. Whitby (1986), *The History of Theophylact Simocatta*, σελ. 91-92, 106, 107, Oxford: Claredon Press
277. J.B. Martindale et al. (1992), σελ. 584-585
278. W.E. Kaegi (2003), σελ. 42
279. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=12209
280. W.E. Kaegi (2003), σελ. 67
281. Άγιος Νικηφόρος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, a602, P 1-7 σελ. 4
282. C. Cawley (2006–2016), "Byzantium 395–1057", Family of Emperor Heracleios 610-711, *Medieval Lands Project. Foundation for Medieval Genealogy*, http://fmg.ac/Projects/MedLands/BYZANTIUM.htm
283. J.B. Martindale et al. (1992), σελ. 584
284. A.J. Hacikyan et al. (2000), σελ. 378-380
285. Ο Άγιος Μάρτυς Ηράκλειος Πολιούχος Ηρακλείου Αττικής, http://diakonima.gr
286. J.H.W.F. Liebeschuetz (2015), *East and West in Late Antiquity: Invasion, Settlement, Ethnogenesis and Conflicts of Religion*, σελ. 329-330, Brill, Leiden, Boston
287. New Catholic Encyclopedia, "Heraclius, Antipope", 20 July 2017, http://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/heraclius-antipope
288. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 52
289. C. Muller (1883), *Fragmenta Historicum Graecorum*, vol. IV, σελ. 614-615, "Ιωάννης Αντιοχέιας", Chapter 200-201, editore Ambrosio Firmin Didot, Paris
290. R. Favreau (2010), «Évêques d'Angoulême et Saintes avant 1200», *Revue historique du Centre-Ouest* 9, no. 1 (2010): 7–142
291. J. Phillips (2014), *The Crusades, 1095 – 1204*, σελ. 157, Second Edition, Routledge, London and New York
292. A. Mikaberidze (2015), *Historical Dictionary of Georgia*, σελ. 285-286, Second Edition, Rowman & Littlefield, Maryland
293. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 241
294. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 181
295. Π. Καρολίδης (1874), *Καππαδοκικά, ήτοι Πραγματεία Ιστορική και Αρχαιολογική περί Καππαδοκίας*, τόμος Α', σελ. 346-354, Τύποις Ευαγγελινού Μισαηλίδου, Κωνσταντινούπολις
296. Κωνσταντίνος Χολέβας (2012), "Η Ορθόδοξη Εκκλησία και ο Υγιής Πατριωτισμός", http://www.impantokratoros.gr/xolevas-ekklhsia-patriotismos.el.aspx
297. Δεν είσαι μόνος, "Συνάντηση Ελληνισμού – Χριστιανισμού", https://www.youtube.com/watch?v=PqH-CKknTOI (27.15 – 27.30)
298. Sebeos, *History*, chapters 6-7, http://rbedrosian.com/sebtoc.html

299. W.E. Kaegi (2003), σελ. 45, 49, 57
300. W.E. Kaegi (2003), σελ. 48-49
301. P. Charanis (1959), "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, 13: 23–44
302. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 248
303. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 91
304. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 94, 414
305. Λέων Γραμματικός, *Χρονογραφία*, σελ. 46-47
306. D. Kouymjian (1983), "Ethnic Origins and the 'Armenian' Policy of Emperor Heraclius", σελ. 635-642, *Revue des Études Arméniennes* (vol. XVII)
307. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 312-313, 352-353
308. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 26
309. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 243
310. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 94, 414
311. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBody.aspx?lemmaId=12209
312. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 58
313. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 119-120
314. G.D. Dunn, W. Mayer (2015), *Christians Shaping Identity from the Roman Empire to Byzantium*, σελ. 304, Brill, Leiden, Boston
315. N. Oikonomidès (1986), *A collection of dated Byzantine lead seals*, σελ. 38, Dumbarton Oaks
316. W.E. Kaegi (2003), σελ. 49-50
317. Historia Augusta, *Life of Claudius*, 13, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Claudius*.html#13
318. J.B. Martindale, A.H.M. Jones, J. Morris, eds. (1992), *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. III: A.D. 527–641*, σελ. 227, Cambridge: Cambridge University Press
319. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Α’, σελ. 10, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
320. J.W. Drijvers (1991), *Helena Augusta: The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her finding the True Cross*, σελ. 15-17, Brill, Leiden
321. A. Kazhdan (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 909, Oxford University Press
322. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=4997
323. H. Epps (2012), *Roman Empire Hostile takeover of the Church*, σελ. 59, CreateSpace Independent Publishing Platform
324. H.A. Pohlsander (1999), "Constantine I (306 – 337)", *De Imperatoribus Romanis,* http://www.roman-emperors.org/conniei.htm
325. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 10
326. Σ.Ι. Καργάκος (2012), *Η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως*, τόμος Α’, σελ. 46-47, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα
327. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 64, Α’ έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη

328. C.M. Odahl (2001), *Constantine and the Christian empire*, σελ. 40-41, London: Routledge
329. A. Gabucci (2002), *Ancient Rome: art, architecture and history*, 141, Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum
330. E.H. Tejirian, R.S. Simon (2012), *Conflict, conquest, and conversion two thousand years of Christian missions in the Middle East*, σελ. 15, New York: Columbia University Press
331. Encyclopaedia Britannica, "Constantine I, Roman Emperor", https://www.britannica.com/biography/Constantine-I-Roman-emperor
332. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 89
333. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 161
334. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 169
335. Th. Banchich (1996), "Jovian (363 – 364)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/jovian.htm
336. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=4591
337. Η. Λάσκαρης (1995), σελ. 30
338. N.E. Lenski (2002), *Failure of empire: Valens and the Roman state in the fourth century A.D.*, σελ. 88, University of California Press
339. N. Lenski (1997), "The Pannonian Emperors, Valens (364 – 378)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/valens.htm
340. Stephani Byzantii (1849*), Ethnicorum quae Supersunt*, tomus I, σελ. 467, Impensis G. Reimeri, Berolini
341. Julian the Apostate (1913), *The Works of the Emperor Julian*, Volume 1, With an English Translation by Wilmer Cave Wright, σελ. 18, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
342. Ιουλιανός ο Παραβάτης, *Μισοπώγων*, 367c
343. F. Papazoglu (1969), *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times: Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*, σελ. 54, The Netherlands: Adolf M. Hakkert, Amsterdam
344. F. Papazoglu (1969), σελ. 64
345. R. Sheppard (2008), *Alexander the Great at War: His army - His battles - His Enemies (General Military)*, σελ. 69, Osprey Publishing, Oxford
346. Ch. Webber, A. McBride (2001), *The Thracians 700 BC-AD 46 (Men-at-Arms)*, σελ. 6, Osprey Publishing, Oxford
347. Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, "Ο Εορτασμός του Αποστόλου Παύλου", http://iaath.gr/content/o-eortasmos-toy-apostoloy-payloy
348. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 122-123, 130-131
349. National geographic (2011), *Μέγας Κωνσταντίνος, Μέγας και Άγιος*, τόμος 1, σελ. 147, National Geographic, Ειδική Έκδοση
350. National geographic (2011), σελ. 106
351. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 89-90
352. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Autokratoria.htm
353. Η. Λάσκαρης (1995), τόμος Β’, σελ. 196

354. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaid=10956&boithimata_State=&kefalaia_State=#chapter_1
355. «Αποδείξεις της Ελληνικότητας του Βυζαντίου», http://www.hellinon.net/TheGreekByzantium.htm
356. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο όγδοο, σελ. 191-192, εκδόσεις Κάκτος, 1992
357. Hydatius, *Chronicon*, 379, II
358. Zos, *Historia Nova*, 4.24.4
359. A.M. Canto (2006), «Sobre el origen bético de Teodosio I el Grande, y su improbable nacimiento en Cauca de Gallaecia», *Latomus* (Bruselas) 65 (2)
360. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 187, 206-207
361. Ευάγριος Σχολαστικός, *Εκκλησιαστική Ιστορία,* ΙΙ.1
362. Θεόδωρος Αναγνώστης, *Historia Tripartita*, σελ. 354
363. A.A. Vasiliev (1950), *Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, σελ. 43, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
364. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 136
365. Ιωάννου Μαλάλα, *Χρονογραφία*, σελ. 118, http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/John%20Malalas_PG%2097/Chronographia.pdf
366. Iordanes, *De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum*, 335, ed. Mommsen, 1882, http://www.thelatinlibrary.com/iordanes2.html
367. Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Ζ, 111
368. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 53
369. J.B. Bury (1958), *History of the Later Roman Empire*, τόμος 1, σελ. 315, Dover Publications
370. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43
371. G. Friell, S. Williams (1998), *The Rome That Did Not Fall: The Survival of the East in the Fifth Century*, σελ. 170, 261, Ancient history. London: Taylor & Francis
372. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 149, Stanford: Stanford University Press
373. J. Roisman, I. Worthington (2010), *A Companion to Ancient Macedonia*, σελ. 587, Wiley – Blackwell
374. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 68
375. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 136
376. Η. Λάσκαρης (1995), τόμος Β’, σελ. 52
377. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 67
378. C. Wickham (2009), *The Inheritance of Rome*, σελ. 90, Penguin Books Ltd.
379. Μέγας Συναξαριστής, «Ο Άγιος Λέων Μακκέλης ο Μέγας», http://www.synaxarion.gr/gr/sid/1818/sxsaintinfo.aspx
380. Ιωάννου Μαλάλα, *Χρονογραφία*, σελ. 118
381. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 129
382. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 111
383. R.M. Harrison (1981), "The Emperor Zeno's Real Name", *Byzantinische Zeitschrift*, 74, 27–28)

384. D. Feissel (1984), "Deux inscriptions d'Asie mineure et le consuls de 448 et 452", *in Bulletin de correspondance hellénique*, σελ. 105, vol. 108
385. St. Mitchell (2007), *A history of the later Roman Empire, AD 284–641: the transformation of the ancient world*, σελ. 114, Wiley-Blackwell
386. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Β', σελ. 300-302, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
387. Η. Λάσκαρης (1995), τόμος Α', σελ. 179-180
388. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 110
389. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο δέκατο, σελ. 90, εκδόσεις Κάκτος, 1992
390. H. Elton (1998), "Flavius Basiliscus (AD 475 – 476)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/basilis.htm
391. St. Krautschick (1986), «Zwei Aspekte des Jahres 476», *Historia* (35): 344–371
392. M. Maas (2015), *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, σελ. 110, Brian Croke, Cambridge University Press
393. P. Macgeorge (2003), *Late Roman Warlords*, σελ. 284-285, Oxford University Press
394. H. Elton (1998), "Anastasius (AD 491 – 518)", *De Imperatoribus Romanis*, http://www.roman-emperors.org/anastasi.htm
395. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 119
396. B. Croke (2001), *Count Marcellinus and his chronicle*, σελ. 89, Oxford University Press, Retrieved 2010
397. Προκόπιος Καισαρείας, *Υπέρ των Πολέμων*, σελ. 186, http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Procopius%20Caesariensis_PG%2089/De%20bellis.pdf
398. Αγίου Θεοφάνους Ομολογητού, *Χρονογραφία*, σελ. 221
399. J.J. Wilkes (1992), *The Illyrians*, σελ. 96, Wiley – Blackwell, Oxford
400. M.H. Hansen (2005), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*y, σελ. 330, Oxford University Press, Oxford
401. P.J. Rhodes (2010), *A History of the Classical Greek World 478-323 BC*, σελ. 88, 2nd edition, Wiley-Blackwell, Chichester
402. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43-53
403. Προκόπιος Καισαρείας, *Ανέκδοτα ή Απόκρυφη Ιστορία*, σελ. 57, εκδόσεις Άγρα
404. A. Cameron (2001), *The Cambridge Ancient History, XIV: Late Antiquity: Empire and Successors*, Chapter III: Justin I and Justinian, σελ. 63, Cambridge University Press
405. L. Adkins, R.A. Adkins (2004), *Handbook to Life in Ancient Rome*, σελ. 38, updated edition, Facts On File
406. A. Mócsy (1974), *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, σελ. 350, Routledge Revivals
407. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 53
408. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 129-130
409. Προκόπιος Καισαρείας, *Περί Κτισμάτων*, σελ. 38

410. J.J. Norwich (1988), *Byzantium: The Early Centuries*, σελ. 70, Viking
411. J. Binns (1996), *Ascetics and Ambassadors of Christ: The Monasteries of Palestine, 314–631*, σελ. 13, Clarendon Press
412. The Encyclopedia Americana, Volume 16, Grolier Incorporated, 1989, σελ. 244
413. J.B. Martindale, A.H.M. Jones, J. Morris, eds. (1980), *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. II: A.D. 395-527*, σελ. 648-649, Cambridge: Cambridge University Press
414. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43-53
415. J. Moorhead (1994), *Justinian*, σελ. 15, London and New York: Longman
416. J. Binns (1996), σελ. 13
417. A. Cameron (2001), σελ. 63
418. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 174, Stanford: Stanford University Press
419. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 130
420. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43-53
421. J.A.S. Evans (1996), *The Age of Justinian: The Circumstances of Imperial Power*, σελ. 96, Routledge
422. Prokopios, *The Secret History: with Related Texts*, part II, Edited and Translated with an Introduction by Anthony Kaldellis, σελ. 28, Hackett Publishing Company, Indianapolis, Campridge
423. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 63
424. A.H.M. Jones (1986), *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, σελ. 658, Baltimore: JHU Press
425. R. Browning (2003), *Justinian and Theodora*, σελ. 23, Gorgias Press LLC
426. Προκόπιος Καισαρείας, *Ανέκδοτα ή Απόκρυφη Ιστορία*, σελ. 59, εκδόσεις Άγρα
427. R. Browning (2003), σελ. 23
428. A. Mócsy (1974), σελ. 350
429. G. Greatrex, H. Elton, L. McMahon (2015), *Shifting Genres in Late Antiquity*, σελ. 259, Ashgate Publishing, Ltd.
430. W. Treadgold (1997), σελ. 246
431. M. Maas (2005), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, σελ. 9-12, Cambridge University Press
432. J.W. Barker (1966), *Justinian and the later Roman Empire*, σελ. 75, University of Wisconsin
433. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 73
434. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 136
435. Προκόπιος Καισαρείας, *Περί Κτισμάτων*, σελ. 38
436. S.M. Cirkovic (2004), *The Serbs*, σελ. 36, Wiley – Blackwell
437. N. Necipoglou (2001), *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, σελ. 37, Brill, Leiden, Boston, Koln
438. J.A.S. Evans (1996), *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, σελ. 24-25, Greenwood Press
439. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 49
440. C. Wickham (2009), *The Inheritance of Rome*, σελ. 90, Penguin Books Ltd.

441. J. Moorhead (1994), σελ. 18
442. Φ. Δαρσινού (2017), "Το ανορθωτικό έργο του Ιουστινιανού", *Ελληνικά Χρονικά*, https://ellhnikaxronika.com/2017/02/02/το-ανορθωτικό-έργο-του-ιουστινιανού/
443. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 49
444. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 129-130
445. Par Bianconi (1885), Map of Macedonia, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9e/85mapmacedonia.jpg
446. Π. Καρολίδης (1905), *Ο Αυτοκράτωρ Ιουστινιανός*, σελ. 9, εκδόσεις του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναις
447. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43-53
448. Historia Augusta, *Life of Maximinus*, 1,5, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Maximini_duo*.html
449. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο ένατο, σελ. 106-108, εκδόσεις Κάκτος, 1992
450. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 165
451. C. Diehl (2002), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α’, σελ. 12, εκδόσεις Ηλιάδη, Α’ έκδοση 1920
452. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 136
453. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 3, μέρος Α’, σελ. 79, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
454. J. Bryce (1887), "Life of Justinian by Theophilus", *English Historical Review*, vol. 2, σελ. 657-686, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Journals/EHR/2/Life_of_Justinian_by_Theophilus*.html
455. J.B. Bury (1889), *A History of the later Roman empire : from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, vol. I, σελ. 334, New York : Macmillan and Co., London
456. M.B. Petrovich (1967), "How Justinian became a Slav : The story of a forgery", *Balkan studies: biannual publication of the Institute for Balkan Studies*, σελ. 1-28, Vol.8, No.1
457. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 62-63
458. Άγιος Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, σελ. 120
459. A. Kazhdan (1991), *Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2083, Oxford University Press
460. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 166
461. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 223, Stanford: Stanford University Press
462. J. Lawler (2004), *Encyclopedia of Byzantine Empire*, σελ. 289, Library of Congress Cataloguing in Publication Data
463. http://asiaminor.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=5249
464. R. Corradini (2006), *Texts and identities in the early Middle Ages*, σελ. 57, Verl. der Österr. Akad. der Wiss

465. F. Stark (2012), *Rome on the Euphrates: The Story of a Frontier*, σελ. 390, Tauris Parke Paperbacks
466. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 166
467. W. Treadgold (1997), σελ. 227
468. J.B. Martindale, A.H.M. Jones, J. Morris, eds. (1992), *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. III: A.D. 527–641*, σελ. 855, Cambridge: Cambridge University Press
469. Ηλίας Λάσκαρης (1995), τόμος Α', σελ. 180
470. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 167
471. P. Charanis (1959) "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, 13: 23–44
472. J.H. Rosser (2011), *Historical Dictionary of Byzantium*, σελ. 199, Second edition, Scarecrow Press
473. A. Kazhdan (1991), σελ. 1318
474. P. Charanis (1959) "Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, Dumbarton Oaks, 13: 23–44
475. Paulus Diaconus, *Historia Longobardorum*, III, 15, σελ. 18, http://www.thule-italia.org/Nordica/Paul%20the%20Deacon%20-%20History%20of%20the%20Lombards%20(1907)%20[EN].pdf?lbisphpreq=1
476. W. Treadgold (1997), σελ. 236
477. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 167
478. M. Whitby, M. Whitby (1986*)*, σελ. 30
479. http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=11952#noteendNote_3
480. A.A. Vasiliev (1950), σελ. 43-44
481. http://blacksea.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=11282
482. Δ.Κ. Σαμσάρης (1980), *Ο Εξελληνισμός της Θράκης κατά την Ελληνική και Ρωμαϊκή Αρχαιότητα*, σελ. 323, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Θεσσαλονίκη
483. Σ.Ι. Καργάκος, «Η αρχαία Θράκη», *Οικονομικός*, http://sarantoskargakos.gr
484. A.H.M. Jones (1964), *The Later Roman Empire, 284-602: A Social Economic and Administrative Survey*, vol. II, σελ. 986, The Johns Hopkins University Press, Baltimore
485. T. Stoianovich (1994), *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, σελ. 123-124, Routledge, London and New York
486. J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger (2015), *A Companion to Ancient Thrace*, σελ. 75-90, Wiley – Blackwell
487. Vatra Straromana, Sec. IV – VII, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Vatra.jpg
488. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/EllinesRomaioi.htm
489. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο όγδοο, σελ. 99-100, εκδόσεις Κάκτος, 1992
490. Δ.Κ. Σαμσάρης (1980), σελ. 92-94
491. W. Treadgold (1997), σελ. 227

492. Η. Λάσκαρης (1995), τόμος Α’, σελ. 52, 180
493. Ch. Laes (2011), *Children in the Roman Empire: Outsiders Within*, σελ. 132, Cambridge University Press
494. W. Treadgold (1997), σελ. 174
495. Δ.Κ. Σαμσάρης (1980), σελ. 321
496. Δ.Κ. Σαμσάρης (1980), σελ. 315, 320
497. Δ.Κ. Σαμσάρης (1980), σελ. 169
498. Σ.Ι. Καργάκος, «Η αρχαία Θράκη», *Οικονομικός*, http://sarantoskargakos.gr
499. Π. Καρολίδης (1906), *Εγχειρίδιον Βυζαντινής Ιστορίας*, σελ. 83, εκδόσεις Νικ. Τζάκας
500. G. Ostrogorsky (1969), *History of the Byzantine State*, σελ. 123
501. A.A. Vasiliev (1954), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, σελ. 136, Α’ έκδοση 1925, μετάφραση Δημοσθένης Σαβράμης, εκδόσεις Μπεργάδη
502. Σ.Ι. Καργάκος (2012), *Η Αυτοκρατορία της Κωνσταντινουπόλεως*, τόμος Β’, σελ. 105, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα
503. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 111
504. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί της Βασιλείου τάξεως*, κεφ. 92, Ἀναγόρευσις Ἀναστασίου βασιλέως τοῦ τῆς θείας λήξεως, σελ. 9-11, http://khazarzar.skeptik.net/pgm/PG_Migne/Constantinus%20Porphyrogenitus_PG%20112-113/De%20cerimoniis%20aulae%20Byzantinae_.pdf
505. S.P. Kershaw (2013), *A Brief History of the Roman Empire*, Constable & Robinson Ltd, London
506. J.F. Morgan (2012), *The Roman Empire: Fall of the West; Survival of the East*, AythorHouse, Bloomington
507. P. Heather (2006), *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford University Press
508. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλίο όγδοο, σελ. 192-193, εκδόσεις Κάκτος, 1992
509. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 23-28
510. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 27
511. Π. Δημήτριος Κωνσταντέλος (1998), «The Formation of the Hellenic Christian Mind», II, from his book: *Christian Hellenism. Essays and Studies in Continuity and Change*, Publishing by Aristide D. Caratzas, New Rochelle, New York & Athens, http://www.myriobiblos.gr/texts/english/Constantelos_1.html
512. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 50-51
513. W. Treadgold (1997), *A History of the Byzantine State and Society*, σελ. 128, Stanford: Stanford University Press
514. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 48-49
515. Δ.Κωνστανέλος (1971), «Kyros Panopolites, Rebuilder of Constantinople», σελ. 451, 454, Stockton State College, http://grbs.library.duke.edu/article/viewFile/9871/4475
516. J.R. Martindale, A.H.M. Jones, J. Morris (1980), *The Prosopography of the Later Roman Empire:Vol. II A.D. 395-527*, σελ. 338, Cambridge University Press
517. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β’, σελ. 63-64
518. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Romaikotita.htm

519. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), βιβλίο όγδοο, σελ. 362
520. C. Diehl (2002), *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, τόμος Α’, σελ. 7, εκδόσεις Ηλιάδη, Α’ έκδοση 1920
521. A. Kaldellis (2017), "The Social Scope of Roman Identity in Byzantium: An Evidence-Based Approach", σελ. 174, *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, Αθήνα
522. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 117
523. E.S. Gruen (2005), «Augustus and the Making of the Principate», in *The Cambridge Companion to the Age of Augustus (Cambridge Companions to the Ancient World)*, ed. Karl Galinsky, 33–51. Cambridge, MA, New York: Cambridge University Press
524. R. Taagepera (1997), «Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia», *International Studies Quarterly*, 41 (3): 492–502
525. A. Maddison (2001), *The World Economy: A Millennial Perspective*, σελ. 97, Organisation for Economic Co-operation and Development
526. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Romaikotita.htm
527. Liuprand, *Report of his Mission to Constantinople*, 467, english translate, http://sourcebooks.fordham.edu/source/liudprand1.asp
528. http://www.impantokratoros.gr/F20A9610.el.aspx
529. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Romaikotita.htm
530. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Α’, σελ. 130-133
531. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Autokratoria.htm
532. Σ.Ι. Καργάκος (2014), *Μέγας Αλέξανδρος: Ο Άνθρωπος Φαινόμενο*, Α’ μέρος, σελ. 199-202, ειδική έκδοση Real Media
533. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), βιβλίο έβδομο, σελ. 231-257
534. Θ. Δασκαλοθανάσης (2016), «Βυζάντιο και Επανάσταση 1821», *Βυζαντινών Ιστορικά*, http://www.lavaro21.gr/2016/05/26/vyzantio-ke-epanastasi-1821/
535. A. Toynbee (1992), *Οι Έλληνες και οι Κληρονομιες τους*, σελ. 20, μετάφρ. Νίκος Γιαννουδάκης, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα
536. R. Lim (2010), *The Edinburgh Companion to Ancient Greece and Rome: Late Antiquity*, σελ. 114, Edinburgh University Press
537. Oxford English Dictionary (2009), 2nd ed., v. 4.0, Oxford University Press
538. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/EllinesRomaioi.htm
539. «Πώς οι Έλληνες έγιναν Ρωμαίοι», *περιοδικό Άρδην*, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/EllinesRomaioi2.htm
540. Π. Δημήτριος Κωνσταντέλος (2002), "Μαρτυρίες για την Ταυτότητα των Βυζαντινών και των Ρωμιών σε Ελληνικές Πηγές", τεύχ. 9, *Πεμπτουσία*, http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/constantelos_martiries_ch3.html
541. N.M. Donald (1979), Το Τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σελ. 10, 2η έκδ., Καρδαμίτσας, Αθήνα 2007

542. Αριστοτέλης, *Μετεωρολογικά*, 352b, http://users.uoa.gr/~nektar/history/tributes/ancient_authors/Aristoteles/meteorologica.htm
543. http://www.oodegr.com/neopaganismos/ellinikotita/ellinas1.htm
544. Ν. Σβορώνος (2005), *Το Ελληνικό Έθνος: Γένεση και Διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού*, σελ. 61-62, Δημήτρης Σιδηρόπουλος και εκδόσεις Πόλις
545. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 291
546. A. Kaldellis (2017), σελ. 196
547. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί Θεμάτων*, Εργαστήριο Διαχείρισης Πολιτισμικής Κληρονομιάς
548. Porta Aurea, «Η Ελληνικότητα των Βυζαντινών», Γ' 9, 16-17, 26-27, https://bluebig.wordpress.com/2014/01/25/η-ελληνικοτητα-των-βυζαντινων/
549. A. Kaldellis (2017), σελ. 178
550. A. Kaldellis (2017), σελ. 207
551. «Συνέντευξη με τον Αντώνη Καλδέλλη για την Βυζαντινή ταυτότητα», https://smerdaleos.wordpress.com/2017/11/14/συνέντευξη-με-τον-αντώνη-καλδέλλη-για/
552. Π. Γεώργιος Μεταλληνός (2010), «Το όνομα Ρωμηός και η ιστορική του σημασία», *περιοδικό ΕΡΩ*, http://www.impantokratoros.gr/romaios-romhos.el.aspx
553. G. Ostrogorsky (1969), σελ. 65
554. Π. Δημήτριος Κωνσταντέλος (1971), «Kyros Panopolites, Rebuilder of Constantinople», σελ. 454, Stockton State College, http://grbs.library.duke.edu/article/viewFile/9871/4475
555. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), βιβλίο όγδοο, σελ. 369
556. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 139-153
557. Η. Λάσκαρης (1995), *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τόμος Α', σελ. 67, έκδοση Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα
558. Σ.Ι. Καργάκος (2012), τόμος Β', σελ. 165
559. Liuprand, *Report of his Mission to Constantinople*, 467, english translate, http://sourcebooks.fordham.edu/source/liudprand1.asp
560. J. Bryce (1864), *The Holy Roman Empire*, σελ. 38-42, McMillan, London
561. Ρ. Μαππουρίδης (2014), "Εισαγωγή Στο Κυπριακό Νομικό Σύστημα"
562. Porta Aurea, «Η Ελληνικότητα των Βυζαντινών», Β' 1-7, https://bluebig.wordpress.com/2014/01/25/η-ελληνικοτητα-των-βυζαντινων/
563. A.A. Vasiliev (1954), σελ. 165
564. C. Diehl (2002), τόμος Α', σελ. 11
565. Σ.Ι. Καργάκος, «Η αρχαία Θράκη», *Οικονομικός*, http://sarantoskargakos.gr
566. P. Veyne (2005), *L'empire gréco-romain*, Éditions du Seuil, Paris, http://www.hellinon.net/NeesSelides/NEOTERES/Autokratoria.htm
567. Ancient History Encyclopedia, «Greek Colonization», http://www.ancient.eu/Greek_Colonization/
568. Ν. Μάρτης (2003), «Μέγας Αλέξανδρος, ο με κανένας άλλον θνητόν όμοιος», http://palio.antibaro.gr/national/marths_alexandros.htm

569. Ι. Σαρσάκης (2010), «Το Χριστιανικό Κράτος του Μεσαιωνικού Ελληνισμού», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, σελ. 33
570. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1860-1876), βιβλίο έβδομο, σελ. 268-271
571. Κ. Παπαρρηγόπουλος (1932), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους: από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930,* προσθήκες, σημειώσεις και βελτιώσεις υπό Παύλου Καρολίδου, τόμος 4, μέρος Α', σελ. 301, εκδόσεις Ελευθερουδάκης, Αθήνα
572. Π.Κ. Χρήστου (1993), "Αναβίωσις του ονόματος «Έλληνες»", *Οι περιπέτειες των εθνικών ονομάτων των Ελλήνων*, Α' έκδοση 1960, εκδόσεις Κυρομάνος, http://pheidias.antibaro.gr/Hellas_names/Christou2.html
573. Σπ. Παναγόπουλος, *Η Ανώτατη Εκπαίδευση στο Βυζάντιο*, http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/panagopoulos.htm
574. S. Runciman (2009), «Η Εκπαίδευση και η Μόρφωση των Βυζαντινών (ως τον 7ο αιώνα)», από το βιβλίο *Βυζαντινός Πολιτισμός* (1933), http://www.e-istoria.com/70.html
575. A.H.M. Jones (1986), *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, σελ. 988, Baltimore: JHU Press
576. http://www.impantokratoros.gr/D0F2E206.el.aspx
577. http://www.oodegr.com/oode/dogma/synodoi/synodoi1.htm
578. Π. Γεώργιος Μεταλληνός (2008), «Η Διάσταση Ενωτικών – Ανθενωτικών και οι συνέπειές της για το Γένος», http://www.impantokratoros.gr/6485973E.el.aspx
579. E. Gibbon, W. Smith (1862), *The Student's Gibbon: The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, σελ. 407, Harper & Brothers, New York
580. A. Kazhdan (1991), σελ. 255
581. Ν.Β. Βασιλοπούλου (2016), *Τα Βασιλικά Συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258-1453): Οι Πολιτικές εξελίξεις*, σελ. 37-46, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37048#page/4/mode/2up
582. E. Hlawitschka (2006), *Die Ahnen der hochmitteralterlichen deutschen Konige, Kaiser und ihrer Gemahlinnen, Ein kommentiertes Tafelwerk, Band I: 911-1137,* Teil 2, σελ. 145-153, Harrassowitz Verlag, Hannover
583. A. Davids (2002), *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the turn of the first millennium*, σελ. 79-80, Cambridge University Press, Cambridge
584. Porta Aurea, "Η Ελληνικότητα των Βυζαντινών", https://bluebig.wordpress.com/2014/01/25/η-ελληνικοτητα-των-βυζαντινων/
585. Sir Steven Runciman - Συνέντευξη στην ΕΤ3, Το Βυζάντιο κι εμείς, «Σερ Στήβεν Ράνσιμαν: Χρειαζόμαστε την πνευματική μετριοφροσύνη», http://users.uoa.gr/~nektar/history/tributes/steven_runciman/runciman_interview_et3.htm